Régészet
Du, 427.

MAGYAR MŰVKINCSEK

MAGYAR MŰVÉSZET

HARMADIK KÖTET:

FELSŐMAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY.

MAGYAR

MŰKINCSEK

SZERKESZTI

Dr SZENDREI JÁNOS

BUDAPEST

KIADJA A MŰBARÁTOK KÖRE

1901

354271

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA
VIGYÁZÓ FERENC
KÖNYVTÁRA.
2621. sz.

A HARMADIK KÖTET TARTALMA.

	Lap
Dr. Szendrei János: Előszó	IX
Mihalik József: Magyarország vidéki műkincsei	1
Dr. Szendrei János: Erdély műkincsei	55

MŰMELLÉKLETEK:

Valamennyi Kádár Gábor párisi műtermében készült.

1. Falszőnyeg. Erdély meghódoltatását ábrázolja. Készitette Charles Mitté Nancyban. XVIII. század. Ő cs. és ap. kir. Felsége schönbrunni kastélyában. Fénykép után készült réznyomat.
2. Nyereg. Vörös bársonynyal boritott. Bőrből kivágott és aranyszállal kivarrott czifraságok díszítik. XVII. század. Az orsz. magy. iparművészeti muzeumban. Weinwurm Antal fényképi felvétele alapján készült réznyomat.
3. Kehely. Színarany, zománczczal díszített. Kupáján Krisztus életéből merített dombormüvü jelenetek. Készitette 1640-ben Kolozsvárt Broser István. A kolozsvári ref. egyház tulajdona. Fénykép után készült szines réznyomat.
4. Fedeles serleg. Ezüst, részben aranyozott. H. Petzold nürnbergi mester munkája. XVI. század. Az Esterházy herczegek fraknói kincstárából. Weinwurm Antal fényképi fölvétele alapján készült szines réznyomat.
5. Tál alá való lap. Fehér mázas, szinesen díszített faïence, Holicsi gyár. XVIII. század. Az orsz. magy. iparművészeti muzeumban. Weinwurm Antal fényképi fölvétele alapján készült szines réznyomat.
6. A kézsmárki harangtorony. XVI. század. Rézkarcz, Háry Gyula tollrajza után.
7. Brandenburgi Katalin vállfüzője. Bársony, arany és ezüstszállal himzett. XVII. század. Az orsz. magy. iparművészeti muzeumban. Ágotha Imre szines másolata alapján készült szinnyomat.
8. Nyereg. Kápája aranyozott ezüsttel boritott, sodronyzománczczal és drága kövekkel díszitett. Ülése vörös bársony, aranyszállal himzett. Magyar munka. XVII. század. Teleki Samu gróf tulajdona. Szinnyomat.

M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

9. Fedeles serleg. Csészéje chrysopras, foglalványa aranyozott ezüst. A Zápolya czimerrel díszített. XVI. század közepe. Az Esterházy herczegek fraknói kincstárában. Szinezett rézkarcz, készitette Guerard H.
10. Fedeles kupa. Öble narvaly-agyarból faragott. Foglalványa aranyozott ezüst, zománczozott és gránátokkal kirakott. XVII. század. Az Esterházy herczegek fraknói kincstárában. Szinezett rézkarcz, készitette Garen G.
11. Szent István király mellszobra. Ezüst, részben aranyozott. Francesco Barberini biboros megbizásából készült 1635-ben. Olasz munka. A zágrábi székesegyház kincstárában. Fénykép után készült szines réznyomat.
12. Fali óra. Domborművű mitologiai alakokkal és allegoriákkal diszitett. Ezüst. Jel: Jacob Kazolcz in Wienn. XVIII. század. Az Esterházy herczegek fraknói kincstárában. Guerard H. rézkarcza.
13. Esterházy Sándor gróf arczképe. Olajfestmény a XVII. századból. Az Esterházy herczegek fraknói várából. Fametszet, készitette Bukarits József.

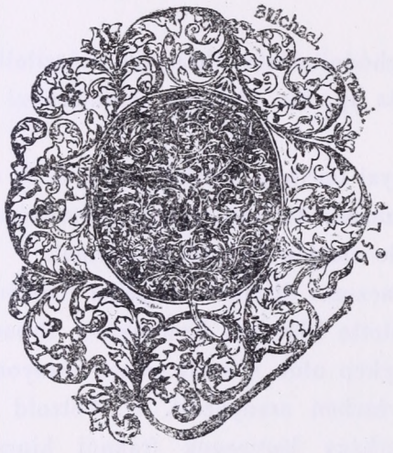

KÉPEK A SZÖVEGBEN:

Az összes horganyedzésü duczok Weinwurm Antal műtermében készültek.

Lap

Ötvös minta. Rézmetszet. Az orsz. magyar iparmüvészeti muzeumból. Jelezve: Michael Brassai 1756 ... VI

Ötvös minta. Rézmetszet. Stilizált virágokkal. Jelezve: Sculpsit Josephus Vásárhely. Anno 1771. Az eredeti az orsz. magy. iparművészeti muzeumban. Valószinüleg a feloszlott pesti ötvös czéh iratai közül való. Horganyedzés közvetlenül az eredeti rézmetszetről ... VIII

Násfa. Csokoralak, zománczozva. Erdélyi ötvös munka. XVIII. század. A m. n. Muzeumból. Háry Gyula rajza után készült horganyedzés ... X

Lapszél díszítmény egy XV. századbeli hártyára irott codexből. Emich Gusztáv gyüjteményéből. Horganyedzés ... 1

A fraknói vár. Háry Gyula tollrajza után. Horganyedzés ... 3

Krisztus a keresztfán, a boldogságos Szűz és János apostol által környezve. Festette Miskolczi László mester 1394-ben. Hártyára festett miniatür, az egri érseki könyvtárban levő missaléban. Fényképnyomat, készitette Divald Károly műintézete 7

A pozsonyi vár csúcsives stylű kapuja. Háry Gyula tollrajza után. Horganyedzés 10

A pozsonyi csúcsives stylű városház kapuja és erkélye. Háry Gyula tollrajza után. Horganyedzés ... 11

A pozsonyi Grassalkovich-palota kapuja. XVIII. század. Háry Gyula tollrajza után. Horganyedzés ... 17

Vert és vésett ezüst karosszék a XVII. századból, a fraknói kincstárból. Richter Aurél tollrajza után. Horganyedzés ... 33

Tál, aranyozott ezüstből. Esterházy Lászlónak a vezekényi csatában való elestét ábrázoló domborművel. XVII. század. A fraknói kincstárból. Bacskay Béla tollrajza után. Horganyedzés ... 35

Asztaldísz, ezüst aranyozva. III. Károly királynak Selmeczbányán tett látogatása alkalmából készült. Az iparművészeti muzeumból. Székely Árpád tollrajza után. Horganyedzés ... 37

Gyertyatartó bronzból. Meisseni porczellán alakokkal. XVII. század. Az esterházai kastélyból. Ágotha Imre rajza után. Horganyedzés ... 39

Aranynyal préselt bőrtok a XVII. századból. A fraknói kincstárból. Richter Aurél tollrajza után. Horganyedzés ... 41

A kassai dom északi kapuzata. Dörre Tivadar tollrajza után készült horganyedzés 43

Zárókép. Nagy Lajos czimerét vivő angyal. XIV. század. Mária királyné három nyelvü zsoltáros könyvéből, a szent floriáni codexből. Fénykép után készült horganyedzés 44

Lap

Zongora, vert ezüst lapokkal boritva. XVII. század. Az Esterházy herczegek fraknói kincstárából. Bacskay Bélának fénykép után készült tollrajza. Horganyedzés ... 45

Czéhláda. Szines falapokkal berakva. Szent Eligiusnak, az ötvösök védszentjének képével. 1654-ből. Beszterczebánya sz. kir. város közönségének tulajdona. Richter Aurél rajza után készült horganyedzés ... 47

Czéhláda. Falapokkal berakott. 1685-ből. A timárok jelvényeivel. Beszterczebánya sz. kir. város közönségének tulajdona. Székely Árpád tollrajza után készült horganyedzés ... 47

Fedeles pohár aranyozott ezüstből, zománczos ékitményekkel, 1745-ből. A debreczeni ref. egyház tulajdona. Székely Árpád tollrajza után készült horganyedzés ... 49

Áldoztató kehely, aranyozott ezüstből. Zománczozott képekkel 1775-ből. Ágotha Imre tollrajza után készült horganyedzés ... 49

Atilla selyemből, gyöngyhimzésekkel s gyémántos gombokkal díszítve. XVIII. század. Herczeg Batthyány-Strattmann Ödön körmendi kastélyából. Székely Árpád tollrajza után készült horganyedzés ... 51

Bronz mozsár 1587-ből. Érdy István gyüjteményéből Pozsonyban. Székely Árpád tollrajza után készült horganyedzés ... 51

Fedeles serleg 1664-ből. Lőcsei ötvös munka. Az orsz. magy. iparművészeti muzeumból. Ágotha Imre tollrajza után készült horganyedzés ... 53

Gyertyatartó aranyozott ezüstből. XVIII. század. Az eperjesi kath. plébánia-templomból. Ágotha Imre tollrajza után készült horganyedzés ... 53

Ón kanna az urvacsora jelenetével. 1766-ból. A kecskeméti ref. egyház tulajdona. Székely Árpád rajza után készült horganyedzés ... 53

Fejlécz. I. Rudolf által 1587-ben Heger Dániel részére adott armális lapszél-díszítése. Ágotha Imre rajza után horganyedzés ... 55

P. kezdőbetü a győri XV. századbeli antifonáléból. Fénykép után készült horganyedzés ... 55

Násfa. Csokoralak, zománczozva. Erdélyi ötvös munka. XVIII. század. A m. n. Muzeumból. Háry Gyula rajza után készült horganyedzés ... 94

ELŐSZÓ.

MIDŐN a «Műbarátok Köre» évekkel ezelőtt a «Magyar Műkincsek» kiadását elhatározta, a művet eredetileg öt kötetre tervezte, mely a területi beosztást véve alapul, Budapest, a bécsi udvari gyűjtemények, a Dunántúl, Felső-Magyarország és végül Erdély műkincseit tartalmazta volna.

Eddig megjelent a Budapest emlékeit tárgyazó első, továbbá Ő csász. és ap. kir. Felsége legkegyelmesebb támogatásával, a legfelsőbb uralkodóház műtörténeti gyűjteményeiben levő magyar emlékeket ismertető második kötet.

Időközben a Kör, melynek anyagi erejét más irányú működése is igénybe vette, elhatározta a műnek ötről három kötetre való leszállítását és a harmadik kötet keretét is akként szabta meg, hogy az csak a már beszerzett és előkészített anyag közlésére szorítkozzék.

Ekként keletkezett a befejező kötet. Hogy az eredeti programmnak a mennyire lehetett, mégis megfeleljünk, a szövegben Nyugati és Felső-Magyarország, valamint Erdély műemlékeivel és műkincseivel behatóbban foglalkoztunk.

A műmellékletek és szövegközi illusztrációk az öt kötetes terv arányában előre készültek, s így a már kész anyag értékesítését is számításba kellett venni. Innen van az, hogy a képek beosztásában aránytalanság mutatkozik, különösen Erdély ismertetésénél, melyre nagyon kis számú illusztráczió esik. Ennek mentségeül az a körülmény szolgáljon, hogy a Kör a mű kiadására ujabb költségeket már nem engedélyezhetett.

Mindamellett e harmadik kötet megjelenését is nyereségnek tekinthetjük, mert a mű, ha szűkebb keretre szabva is, befejezését nyerte s ezuttal is nagyszámú becses történelmi emlék vált a hazai kultura javára közismeretüvé, hála a Kör volt elnöke, gróf Dessewffy Aurélné szül. Károlyi Palma grófnő áldozatkész buzgóságának.

Dr. Szendrei János.

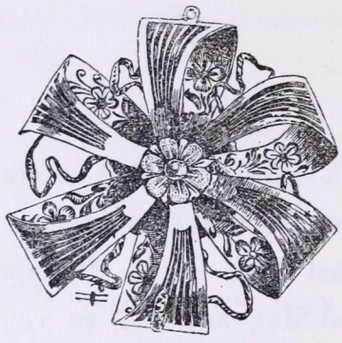

MAGYARORSZÁG VIDÉKI MŰKINCSEI.

BÁR MAGYARORSZÁG egyes vidékei elég gazdagoknak mondhatók régi műkincsekben, ezt a gazdagságot mégis csak relativ értelemben kell vennünk, mert ha műkincseink számát és minőségét a nyugati államokéival összemérjük, tagadhatlan, hogy az összehasonlítás kedvezőtlenül üt ki hazánkra nézve. Ezt azonban nem kell szégyellenünk. Hazánk mindenkor Európa bástyája volt; védője, őre a kereszténységnek s a nyugati czivilizácziónak és mint ilyen, ezer éves történetének több mint felét a harcz véres mezején élte le. A mit pedig a rövid időközök békéje a művészet és művelődés mezején megteremtett, azt a nemzetre mért kegyetlen csapás két ízben is elsöpörte a föld színéről.

A magyar nemzetet ért első nagy katasztrófa, az 1241. évi tatárjárás, a sok reménynyel s szépen fejlődésnek indult országnak nemcsak állami, de művészi életére is végzetes volt, mert romba döntötte azt a sok és nemes alkotást, melyet királyaink Szent István óta buzgó vetélkedéssel, annyi áldozattal és lelkes nemzeti ambiczióval harmadfélszáz év alatt létre hoztak. A mi a lelketlen rombolás után Árpádházi királyaink dicsőséges idejéből megmaradt s a mit nagy királyaink, Róbert Károly, Lajos, Zsigmond és Hunyady Mátyás egy szebb jövőt igérő korban a művészetek és műipar terén teremtettek, mindazt a török hódítás második s századokon át tartó nagy csapása csaknem utolsó izéig tönkre tette, monumentális emlékeinket romba döntötte, ingó műkincseink színe-javát pedig, ha még a helyszínen el nem pusztította, veszendő zsákmány gyanánt magával hurczolta.

A magyar nemzet történeti multjából kifolyólag csak természetes tehát, ha régi műemlékeinknek zömét hazánk ama vidékein találjuk meg, a me-

lyeket a katasztrófák kevésbé érintettek, a minők hazánk éjszaknyugati, éjszaki és éjszakkeleti része, az a darab föld, melyet éjszakon Dévénytől a Radnai Havasokig félkoszorú alakjában a Kárpátok vadregényes bérczei fognak be, délen pedig a Duna és Tisza legmagasabb folyása határol. Ez a föld, melyet röviden Felsőmagyarországnak nevezünk, nemcsak a legváltozatosabb s legbecsesebb anyagot őrizte meg művészettörténetünk számára, de tájképi szempontból is egyike a legszebb vidékeknek.

Felsőmagyarország területét ezer év óta heterogén elem lakja ugyan, de ennek a népnek a szíve dobbanásában minden időben a magyar haza boldogulása talált visszhangra. Német, tót és rutén a magyarral versenyre kelve munkálkodott itt minden időben a kultúra és a művészet mezején s becsületes igyekezetének alkotásairól néma bár, de némaságukban is beszédes emlékeivel számol be ma a késő nemzedékeknek.

*

Hazánk különböző vidékeinek egyik legszebb s hatásában legromantikusabb emlékcsoportját a *váraknak*, sajnos, már csak javarészt omladékai képezik. A mély völgyből emelkedő hegyormon, a hegylánczolatnak rónaságból kimagasló szirtjén s a folyók rohanó vizétől nyaldosott sziklabérczek csúcsán csaknem mindenütt, a hol egy-egy fontosabb s hadi vagy kereskedelmi közlekedésre alkalmas útvonal vezetett, egy-egy vár romjának körvonalai rajzolódnak az égre. A lőréses bástyák, ormos falak s a tömör donzsónok kolosszális tömegeire a félelem s megilletődés vegyes érzelmeivel tekint fel a vándor s látásukra fantáziája visszaborong a mult századok homályába, abba a korba, a melynek szellemét, szokásait és életét a modern ember soha sem fogja tudni igazában megérteni s a melynek leghűbb tolmácsolói csak a pásztorregék s dajkamesék tudnak lenni.

Középkori váraink, mint a várak egyáltalában, öt csoportba oszthatók. Ezek közül a legfontosabbak az ország határain emelt s a külellenség ellen előörsök gyanánt szolgáló *végvárak* voltak. Ilyenek nálunk Árva vára, Pozsony, Dévény, Sopron, Moson, Németujvár, Belgrád, stb. A második csoportba tartozó *királyi várak* az egyes vármegyéknek s így az egész országnak valóságos életerei voltak, mert bennök központosúlt a vármegyék s az egész vidék adminisztrácziója. Királyaink többnyire ezekben tartózkodtak, itt folytak le az országos ünnepélyek s a torna- és lovagjátékok. A *mulatóvárak* királyaink s főuraink kirándulási helyei gyanánt

szolgáltak s amazok ellenében, a melyeknél az erősségre voltak főtekintettel, nagy csinnal s a művészetek eszközeinek felhasználásával épültek. Ilyenek voltak: Visegrád, Vajda-Hunyad, Zólyom, Tihany, Tátika, Csobáncz, Diósgyőr, Véghles stb. A *rablóvárak* a középkori féktelen természetű, harcz- és zsákmányszomjas főurak gyakori rablásai és pusztításai czéljára szolgáltak s így többnyire rejtettebb helyen épültek. Végre a *menedékvárak* nevükben hordják rendeltetésüket.

Váraink közül soknak az eredete megelőzi a honfoglalást. Ung, Galgócz és Nyitra váráról részletesebben szól Anonymus. Az elsőről elmondja, hogy Álmos vezér hadával alája lovagolt s a fal körül tábort ütött, hogy azt bevegye, a mi megtörténvén, a vár Laborcz nevű ispánja Zemplén vára felé futott. A két utóbbiról azt írja, hogy azokat ostrommal vették be Huba vezér seregei.

A FRAKNÓI VÁR.

Anonymusnak e három adata műtörténeti szempontból azért fontos, mert azokból értesülünk, hogy a honfoglalás korában a nevezett várak szoros hadi értelemben is vár névvel illethető, kőből épült, falakkal s bizonyára bástyákkal is ellátott erődítmények voltak, a mit a Névtelen által felsorolt többi várról nem igen lehet állítanunk s talán egynek-kettőnek a kivételével alattuk bizonyára olyan fapalisszádokkal megerősitett kezdetleges föld erődítményeket kell értenünk, a minőket már az őskori népek is nagy számmal emeltek hazánkban.

Honfoglaló őseink, ha megszállták s fel is használták az itt már készen talált várakat, új várakat nem emeltek, mint a hogy a rendszeres építkezést nem is űzték. Ilyenről csak a Geyza vezér alatt hazánkban megtelepedett benczések kezdeményezése óta beszélhetünk, bár az igazi kőépítkezés csupán csak III. Béla alatt indúl meg a maga teljes erejében, a minek nagyobb lendületét, kivált várépítés tekintetében, a tatárjárás utáni korszak adja meg, a mikor a hazatért IV. Béla király számos várnak a felépítését elrendeli.

Régi váraink közül napjainkig csak nagyon kevés maradt fenn ép állapotban. Ilyenek az *ungi* vár, *Árva*, *Krasznahorka*, *Munkács*, *Nedecz*, *Zólyom*, *Budatin*, *Gács*, *Kékkő*, *Zólyom-Lipcse*, *Vöröskő*, *Bajmócz*, *Borostyánkő*, *Német-Ujvár*, *Fraknó*, *Véghles*, *Körmend*, *Bicse*, *Illava* stb. Sajnos azonban, hogy ez a szám csak elenyészően csekély, mert nemzeti nagy multunk e beszédes tanuit s középkori épitészetünk e nagybecsű emlékeit a kegyelet hiánya teljes pusztulásnak engedte át.

Hazánk monumentális építkezésének legrégibb *világi* emlékeit e várak sorozatában találjuk meg, de a régi Pannónia területén a III-ik században gyökeret verni kezdő keresztény vallás már sok századdal megelőzte ezeket az alkotásokat egyes emlékeivel. A pannóniai kereszténység legrégibb műemlékét a *pécsi őskeresztény földalatti sírkamrában*, vagyis az úgynevezett *cubiculumban* bírjuk. A székesegyház délkeleti tornya táján 1780-ban véletlenül felfedezett sírkamra római téglákból épült folyosóból, kisebb előcsarnokból s egy négyszögű, tágasabb boltozott helyiségből áll. Falait szimbolikus jelentőségű, tárgyra és stilusra a római katakombákéival megegyező festmények díszítik, a mik a cubiculum főnevezetességét képezik. Ezek a változó időjárással a nedvességnek a falakra lecsapódása s a kellő gondosság hiánya miatt ma az enyészet útján vannak s a mennyire csak lehet, megmentésükről gondoskodni kell, nehogy elpusztúljanak a cubiculummal együtt, mely a maga nemében egy szerfölött ritka s az Alpeseken innen egyedül álló emlékmű a negyedik század közepe tájáról.

A római korra következő hun-avar kornak szájhagyományai, de a történelem is élénken szól Attila palotáiról, városokról és hatalmas földalkotmányokról, de néhány síron kívül mi sem maradt ránk e zavaros korból. Szintúgy elenyésztek a későbbi szláv keresztény korszak emlékei, melyekről azonban a történet elég részletességgel beszél. Így felemlíti Privina marahán főnök templomait, a melyeket, szám szerint harminczat, a IX. század eleje óta emel egymásután birtokain, a többi között Nyitrán, Szalavárott s talán Pécsett is. Nevezetes, hogy a szalai templom felépítésére Privina Salzburgból hozatott kőmüveseket, ácsokat, kovácsokat és festőket s hogy a templomot a salzburgi érsek által szenteltette fel.

Mindezeket az ó-keresztény emlékeket, ha nem is teljesen, de legnagyobb részében elsöprik a népvándorlás hullámai. S bár kétségtelen, hogy a megmaradt s alkalmas romokat a kereszténynyé lett magyarok templomaik építésénél használatba veszik, mégis a munkát egészen újból

kellett elkezdeniök, mert elenyésző csekély volt az, a mi némileg is használható állapotban maradt. Fel van jegyezve, hogy például Szent Istvánnak teljesen újból kellett felépítenie romjaiból a szalavári templomot.

Hazánk s nemzetünk Szent István királylyal lép a keresztény államok sorába. Uralkodása alatt serényen épülnek kisebb-nagyobb egyházak az ország különböző részében s igen valószinü, hogy az esztergomi, kalocsai, veszprémi, győri, pécsi, csanádi, váczi, pannonhalmi, pécsváradi, bakonybéli, zobori, óbudai és székesfehérvári székes-, monostori és káptalani templomok javarészt neki köszönhetik keletkezésüket. Sajnos, első királyunk eme alkotásai közül egyik sem maradt reánk; ha végkép el sem enyésztek, a későbbi századok alatt eszközölt átalakítások és újjáépítések egészen kivetkőztették azokat eredeti jellegükből. A teljesen rommá vált templomoknak csak egy-egy kiásott faragványos köve beszél ma az egykori fényről; így a székesfehérvári és esztergomi bazilikáké, a melyeket az ottani püspöki, illetve primási műgyűjteményben őriznek; kívülök a szegzárdi monostor-templomból s keresztfolyosóból, a czikói, jaáki és a zsámbéki templomokból maradtak még díszítményes faragványok reánk.

A napjainkban nagy fénynyel újjáépített *pécsi* templom képezi az egyetlen, román bazilikai építészetünk legkorábbi s mintaszerű emlékét, a melyet a maga eredeti állapotában azonban csakis a megmaradt épitészeti és szobrászati töredékeknek művészettörténeti kombinácziók útján való egybeállításával tudunk ma magunk elé képzelni, mivel az első templom Salamon királynak 1076-ban történt harmadik megkoronáztatása alkalmával leégett, a tűzvész után pedig a templomot újjáépítették.

A második, 1076 után épült templom eredeti alaptervezete az egyszerű bazilika-idom, vagyis a három apsissal záródó három hajó, a melyhez azonban a négy sarkon egy-egy négyszögű torony járúl. A négy saroktorony alkalmazása által a templom olyan specziális jelleget ölt, a minővel hazánkon kívül más országokban sehol sem találkozunk. A négy torony alkalmazásának ezt a sajátságos nemzeti divatját megtaláljuk többi nagyobb bazilikánknál is, így például a váradinál és a székesfehérvárinál, a melyek közül az elsőt csupán a Képes Krónikából, az utóbbit pedig kiásott alapfalaiból ismerjük.

A mai pécsi bazilikánál régibb, de sokkal igénytelenebb emlékünk a *tihanyi altemplom*, mely tulajdonképen egyedüli, még épnek nevezhető építészeti emlékünk a XI. századból. Az altemplomot a föléje emelt templom-

mal és benczés kolostorral együtt temetkező helyéül I. András királyunk építtette 1054-ben, ezekből azonban máig csupán a négyszögű keresztboltozatos alacsony s három pár oszloppal három hajóra osztott altemplom maradt fönn. A kolostort a XVIII. században újjáépítették.

Ha a román műízlés első korából csak kevés emléket tudunk is felmutatni, mindazonáltal hazánk építészetének fénykorát a román stilus ideje képezi. E műízlés korában az ifjú kereszténység hitbuzgalma, királyaink bőkezűsége s a sűrűn keletkező szerzetesi házaknak és monostoroknak lázas tevékenysége révén aránylag rövid idő alatt oly sok és kiváló templomunk keletkezik, a milyenek a román korszak után egészen a legújabb időkig nem épültek hazánkban. Túlnyomó emlékei a XIII. században jelentkeznek s idáig közel háromszáz templomot ismerünk ebből a korból, a mely szám fényesen bizonyítja, hogy nemzetünk a művészet terén is csakhamar méltó szomszédja lett a művelt nyugatnak.

A sorozatban a jelesebbek közűl első helyre a mosonmegyei *lébényit* teszszük, mert ez a Dunántúl emelt templomok mintaképe gyanánt szolgált a román korban. 1208 körűl építették a benczések. A *horpácsi* (Sopronmegye) augusztinus, később prémontrei rendi templomnak csupán főkapuja s néhány oszlopa maradt fönn; romokban hever a *zsámbéki*, elrendezésében a lébényihez hasonló, a franczia prémontreiek által emelt s romjaiban is nagyszerű prépostsági templom is, míg az 1217 körűl épült *kisbényi* nevezetes sajátos elrendezése s az oszlopfőkön fellépő figurális díszek miatt. A sorozat többi tagját az *ócsai* (Pestmegye) s az *apátfalvi* (Borsodmegye) vagy régi nevén a *bélháromkúti* (Trium fontium de Beel Cumanorum), II. Kletus egri püspök által 1232-ben a cziszterczi szerzetesek számára alapított három hajós s a cziszterczita-rend egyházaira általánosan jellemző puritán egyszerűséggel épült templom képezi. Nevezetes az apátfalvi azért is, mert ennek a boltozatán találkozunk hazánkban első ízben csúcsíves elemekkel, minélfogva ezt az emléket az ú. n. átmeneti stilusú templomok sorába kell iktatnunk.

Román templomaink legszebb s elsőrendű műtörténészek által is versenyezve méltatott példánya, a melyben egyszersmind hazai román építészetünk a kulmináló pontot eléri, a *jaáki* benczés apátsági templom Vasmegyében. 1256-ban szentelték fel, miután a tatárok eltávozása után romjaiból újból felépítették. Egyszerű belsejétől elüt rendkívüli gazdagsággal tagozott külseje, kivált pedig oszlopsoros béllettel diszített nyugati kapuja,

KRISZTUS A KERESZTFÁN A BOLDOGSÁGOS SZŰZ ÉS JÁNOS APOSTOL ÁLTAL KÖRNYEZVE.
FESTETTE MISKOLCZI LÁSZLÓ MESTER 1394-BEN.
HÁRTYÁRA FESTETT MINIATÜR, AZ EGRI ÉRSEKI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ MISSÁLÉBAN.

MTA AKADÉMIA
KÖNYV-
TÁRA

mely a diszítő elemeinek változatosságában nyilvánuló gazdag művészi invenczió és a formák finomsága által nemcsak hazánknak, de Közép-Európának is egyik legszebb emléke.

Azt a virágzó művészetet, melyet Szent István és utódai királyokhoz méltó bőkezűséggel honosítottak meg hazánkban, a tatárjárás pusztításai csaknem teljesen sirba döntötték. Rogerius, ki mint nagyváradi kanonok szemtanúja volt a siralmas pusztításnak s maga is részese a bujdosás nyomorának, «*Carmen miserabile*» című krónikájában iszonyú képét tárja elénk annak a mérhetetlen rombolásnak, melyet a tatárhordáktól műemlékeinknek szenvedniök kellett. Mint Rogerius irja, csupán csak Székesfehérvár, Esztergom és Pannonhalma tudtak a pusztításnak ellentállni, többi templomunk, kolostorunk s egyéb egyházi épületünk annyira romhalmazzá vált, hogy IV. Bélának visszatérése után nemcsak az országot kellett újból alapítania, de az elpusztult egyházak felépítését is elülről kellett kezdenie. Ekkor jelentkezik nálunk a Francziaországból közvetlen úton átültetett csúcsíves ízlés a maga egész és intenziv mértékében különösen nagyobb városi templomainknál, a miben nagy részük volt a hazánkba települt franczia építészek közvetlen befolyásának, a kik minden valószínűség szerint IV. Béla direkt intézkedései folytán keresték fel országunkat. Sorukból, az egykorú okmányok elpusztulása miatt, csupán annak a *Villard de Honnecourt*nak a nevét ismerjük, a ki a XIII. század első felében működött s több templomot épített hazájában. A párisi nemzeti könyvtár ma is őrzi nagybecsű naplóját, melyben Villard mester maga irja, hogy őt Magyarországba küldték («j'étais *mandé* dans la terre de Hongrie»), a hol hosszabb ideig való tartózkodása alatt egyik templomban a téglapadolatnak bizonyos nemét látta s le is rajzolta. («J'étais une fois en Hongrie, là où je demeurai maints jours, et j'y vis un pavement d'église fait de telle manière»).

M. J. Quicherat véleménye szerint Villard mester az 1244—1247. évek alatt tartózkodott hazánkban, de hogy ez idő alatt mit épített nálunk, azt eddig nem tudtuk kinyomozni, annyi azonban bizonyos, az ő működése és utódainak hatása nagy befolyással volt később emelt templomainkra s hogy nagyrészben a törökség révén elpusztult egyházi épületeink közűl az esztergomi, nagyváradi, kalocsai és az egri franczia mintára épült csúcsíves alkotások voltak. Franczia mintára épült hazánk csúcsíves templomainak legszebbje, a *kassai dóm* is, a mely ebbeli jellemző sajátságát mellékhajóinak a szentély

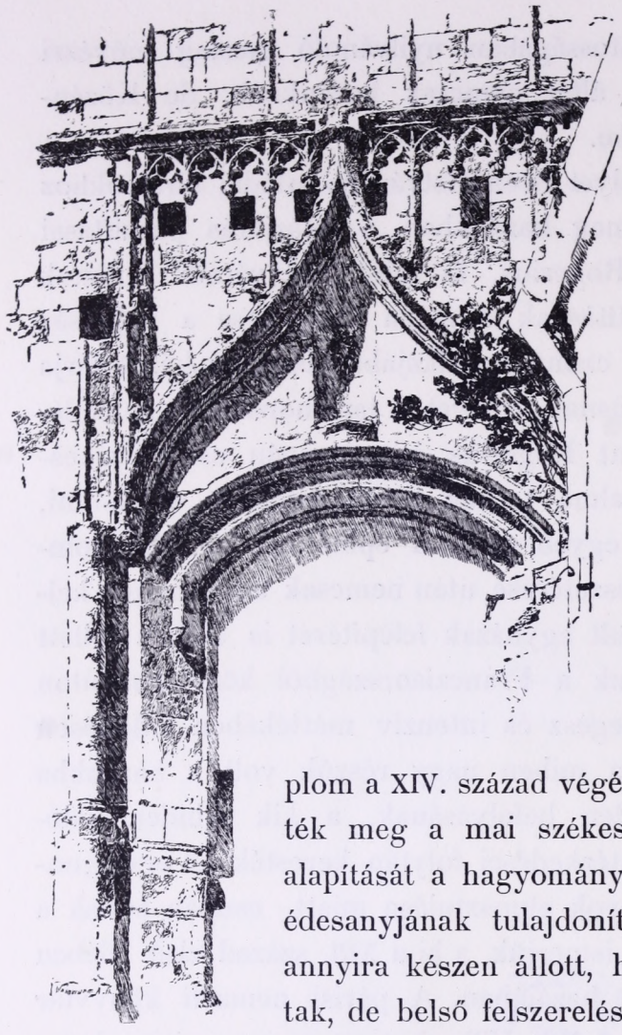

A POZSONYI VÁR CSÚCSÍVES STILUSÚ KAPUJA.

és a kereszthajó között két-két sugárszerűen elhelyezett oldalkápolnában való végződése által nyeri, a miáltal alaprajzában a franciaországi *braisne*-i templommal válik tökéletesen analóggá, a mi a franczia hatásnak legcsattanóbb bizonyítéka.

A magyarországi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt mai székesegyház helyén 1283-ban már állott egy, szintén Szent-Erzsébet nevét viselő, kora csúcsíves stilusban épült kisebb parochiális templom, a melynek alapfalait a legutolsó renoválás alkalmából megtalálták. Ez a templom a XIV. század végén leégvén, helyén ugyanakkor kezdték meg a mai székesegyháznak az építését, a melynek alapítását a hagyomány Erzsébet királynénak, Nagy Lajos édesanyjának tulajdonítja. 1437-ben a székesegyház már annyira készen állott, hogy benne istenitiszteletet tarthattak, de belső felszerelését csak a XVI. század két első tizedében fejezték be.

Kassa ezen templomával egyidejűleg, ennek temetkező kápolnája gyanánt, emelték a *Szent Mihály-kápolnát*, mely bár méreteiben kicsiny, de építési szerkezetének a maga nemében egyedül álló sajátságaival arról tesz tanuságot, hogy középkori műépítőink eredeti invenciókkal birtak s elég bátrak voltak a megszokott sablontól eltérő alkotásokat is létrehozni.

Pozsony csúcsíves építészeti műemlékekben városaink első sorában áll. Templomai közűl kiváló a *Ferenczrendieké*, melyet Kún László királyunk alatt kezdtek építeni, de eredeti részeiből ma már csak csinos faloszlopokkal diszített szentélye s bár nem magas, de párját ritkító szerkezete miatt nevezetes tornya van meg. Ennek különlegessége abban áll, hogy a négyszögből nem a szokásos nyolcz-, hanem a ritkább hatszögbe megy át. A megujított hosszhajóhoz *Szent János* evangélistának a XV. szá-

zad második feléből származó kettős kápolnája van hozzáépítve, mely bámulatos arányainak összhangja, részleteinek precziziója és ízléses elrendezése által a csúcsíves stilus valóságos gyöngye.

A *parochiális templom* hazánk legnagyobb csúcsíves épületeinek egyike. Építésének időpontja a XIII. század második felére tehető, a miről a déli mellékhajó díszes oratóriumának falárkádjai s a toronynak egyszerűbb ékítményei tanuskodnak.

A város csúcsíves épületei közül nevezetes továbbá a *Klariszszák* templomának szobrokkal diszített, sajátságosan ötszögbe tört tornya, a *városháza*, a melynek azonban csupán csak pitvara, tornya, néhány terme, kapu fölötti kevéssé kiszökő háromablakos erkélye s első emeleti kápolnájának a főtérre néző díszes ablaka maradt reánk változatlanúl, végre a ma már romokban heverő vár, melynek dúsan tagozott csúcsives kapuja keresztvirággal koronázott wimperggel ékes.

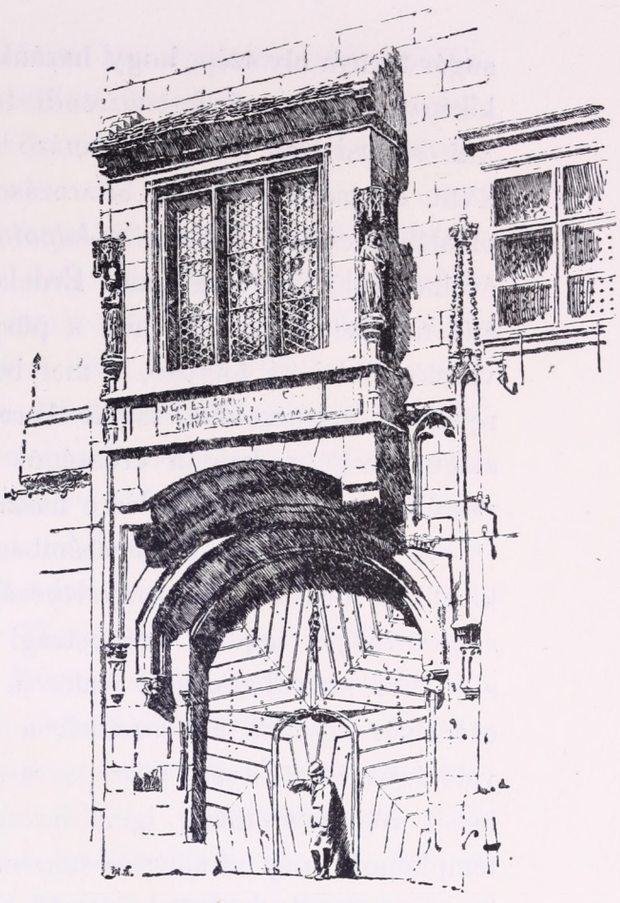

A POZSONYI CSÚCSÍVES STILUSÚ VÁROSHÁZ KAPUJA ÉS ERKÉLYE.

A *nagyszombati* kiváló szabályossággal tervezett, de teljesen meg nem valósított s franczia ízlésre mutató alapbeosztással biró társaskáptalani templomot Nagy Lajos alatt kezdték építeni, de befejezését csupán Zsigmond alatt nyerte. Franczia hatásra vall továbbá a *soproni*, még a XIII. században megkezdett plébánia-templom is, melyet a hosszhajójának régebbi részében alkalmazott oszlopok s az azok között feltünő terjedelmes osztályok nagy szerkezeti bátorsága jellemez ilyennek. A tőszomszédságában álló díszes *Szent-Jakab* temető-kápolna ha nem régibb, mindenesetre egykorú a plébánia-templommal.

Igen érdekes végre Sopronban a hosszhajója közepén álló négy pillérénél s a szentélynek specziális jellegénél fogva szintén a franczia ízlés befolyásának eredménye gyanánt tartható *benczéstemplom* is, melynek

sugár tornya oly szép, hogy hazánkban vele csak a már említett gazdagabb kiképzésű pozsonyi ferenczrendi templom tornyát mérhetjük össze. *Győr* XIII. század első feléből származó székesegyházának átmeneti karakterét a XVIII. századbeli tetemes tatarozások csaknem teljesen tönkre tették. A déli oldalához csatolt *Héderváry-kápolna* azonban a csúcsíves stilus legkésőbbi éveiből való jobb emlékmű. Érdekes s a maga nemében hazánkban egyedül álló nevezetessége Győrnek a püspöki palota pinczéjéből a Duna partjára vezető földalatti folyosó, a melyben egy csinosan faragott gyámköveken nyugvó, gerinczekkel tagolt keresztboltozatos kis kamrát találunk. Az alagút czélja a hajdan erősségül szolgáló püspöki lak biztosítása volt s veszély idejében menekülésre használták fel.

A Szepességen nagy számban található csúcsíves műemlékek közül kiválik a tornyán felsőmagyarországi renaissance ízlésű ormokkal diszített *szepesváraljai* hajdani prépostsági templom, a melynek oldalához csatolt s a XV. század végéről való u. n. *Zápolya-kápolna* egyik remeke a csúcsíves egyházi építészetnek a *csütörtökhelyi* kápolnával együtt, mely valóságos édestestvére a szepesváraljainak. Kevésbbé díszes, de különösen belső régiségei miatt igen nevezetesek a *bártfai* és *lőcsei* parochiális templomok, míg az *eperjesi* hatalmas arányú s egységes szerkezettel biró templom egyik legtanulságosabb példája a XV. századbeli német hatás alatt keletkezett csarnoktemplomainknak. A *garamszentbenedeki* XV. században ujjáépített templomnak nevezetessége főkapujának a külföldön is párját ritkító részleteiben s gazdagon kiképzett pillércsomóiban rejlik, végre a *nagyszőllősi* (Ugocsamegye) egyszerű s jelentéktelen XV. századbeli plébánia-templom sajátosságát az képezi, hogy belsejében a szentély falát a hajótól elválasztó s ajtókkal áttört úgynevezett *jubé*-nek, vagy *Lettner*-nek a nyomaival találkozunk a diadalív pilléreinek két oldalán, a mi hazánkban tudtunkkal még csak egy helyen, Szászsebesen fordul elő.

Hazánkban a kora csúcsíves stilus, az átmeneti műizlés virágzási korával csaknem egybeesőleg, a XIII. század végén az utolsó Árpádok alatt lép föl s tart a XIV. század közepéig, kifejlődésének korszaka pedig a XIV. század második felétől a XV. végéig, mintegy Corvin Mátyás haláláig; hanyatlása azonban csak a XVI. században áll be, a midőn a külföldhöz hasonlóan nálunk is a spiritualizmus uralmát és a skolasztikát az egyházban, tudomány- és irodalomban a humanizmus szelleme váltja fel. Ekkor a művészetekben is beáll a nagy változás; az építészet elhagyja a meg-

dermedt csúcsíves formákat s az antik római kor épületmaradványainak tanulmányozása alapján felveszi az ó-klasszikus formákat s azokat a szó szoros értelmében új életre kelti, a miért is ezt az irányt renaissancenak, ujjászületésnek nevezzük.

Mint előbb felsorolt csúcsíves templomainknál láttuk, csúcsíves építészetünk a XV. század második felében még mindig kiváló emlékeket produkál ugyan, a renaissance azonban már ezzel egyidejűleg honosodik meg hazánkban ama olasz művészek révén, a kiket Mátyás király, a renaissance szellem e valóságos megtestesülése, Olaszországból udvarába hivott s ott foglalkoztatott. De a mily fényesen indul meg tevékenysége, még mielőtt annak szelleme a tömegeket áthatotta s formaképzése a nemzeti sajátságokhoz idomult volna, az ország kétségbeejtő politikai viszonyai s a mohácsi vészt követő török uralom azt csirájában elfojtja.

Mátyás király nemcsak Budán, de Visegrádon, Tatán s több más helyen olasz művészei által, kik közül *Benedetto da Majano*, *Chimenti*, *Camilia*, a két *Cellini*, *Fioravanti* és két dalmácziai származású, de olasz nevelésű építő: *Traui Jakab* és *János* neveit ismerjük, fényes palotákat emeltetett, a melyek azonban mind elpusztultak. Renaissance-unk első korszakából csak egyetlen jelentékenyebb emlékművünk van: a *Bakocs Tamás* által 1507-ben Esztergomban épült kápolna, mely azonban most a székesegyházba illesztve eredeti külsejét teljesen elvesztette. Szobrászati részei Olaszországban készültek, ellenben a kápolna többi, vörös márványból való erőteljes s csaknem durva oszlopfejekkel és czímerekkel ékeskedő diszítő tagozatát hazánkban meghonosodott mesterek hazai anyagból állították elő. Második jobb emlékünk e korból a *bártfai városháza*, melyet 1505-ben kezdett építeni *Alexius Lapicida* mester. Igen érdekes csúcsíves és olasz renaissance elemekkel díszített épület ez, magas oromfallal, szép erkélytornyocskával, tanácstermében pedig ékes fagerendás menyezettel. 1510-ből valók továbbá a *kisszebeni*, a *berzeviczei* és a *héthársi* templomok *ajtói* s a legutolsóban egy *szentségfülke*. Mindezeket *Raguzai Vincze* mester készítette. Végre a XVI. századból való a déli és nyugati oldalán oszlopos loggiákkal ékesített, éjszaki részén egy kapuzat által szervesen összefüggő négyszögű tornyával a *lőcsei városház* is.

Renaissance építkezésünk második csoportjába tartozik Felsőmagyarországon a városi polgári házaknak, úri kastélyoknak, campaniléknek és templomtornyoknak az a sorozata, a mely különösen Szepes-, Sáros- és

Abaujmegye városaiban és falvaiban maradt reánk s a mely sorozatnak egyes tagjai a renaissance építő és diszítő művészet sajátos vonásait viselik magukon. Ez a stilus voltaképen Olaszországból származik, hozzánk azonban a XVI. század második felében kerülő úton, Lengyelországon keresztül jutott el, a hol a XVI. század eleje óta a királyi udvar a renaissance művészetet olaszországi mesterek útján meghonosítani kezdi s a kik ottan a renaissance stilusnak oly fölötte sajátos változatát hozzák létre, mely elüt a franczia és német renaissancetól s a melynek rendszere merőben ellenkezik annak magyarországi első korszakáéval. Ez a sajátosság mindenekelőtt a tető szerkezetében nyilvánul, a melyet kettős félnyereg fedéllel old meg, a tető eltakarására attika-szerű oromfalat s ennek koronázata gyanánt pedig egymás mellé sorakoztatott apró ormokat hoz divatba ez az izlés. A tetőt eltakaró oromfal tagozásában s a diszítő elemek csoportosításában azonban az építőmester egyéni ízlését követő oly nagy változatokat konstatálunk az emlékeken, hogy csaknem mindegyik épületet külön-külön typusnak kell tekintenünk, mert elrendezésében egyik sem hasonlít a másikhoz.

A felsőmagyarországi renaissance építő stilus legimpozánsabb alkotása az 1582-ben Thököly Sebestyén által emelt s freskókkal ékesített, stukkómenyezetekkel, márványfalakkal s dús arany-ezüst diszítéssel elhalmozott, ma már megrongált *Thököly-kastély* Kézsmárkon. Egyik bástyájának koronázó párkánya alatt s körfalainak néhány részletén a Felső-Olaszországban, kivált pedig Friaulban dívott sgrafittónak alkalmazását látjuk, a mi szintén egy elterjedt s közkedveltségnek örvendett diszítő, sokszor az épület plasztikus tagozásának hiányát pótló vagy azt jelző eleme volt a felsőmagyarországi renaissancenak.

Eredeti állapotában áll fön Kézsmárk egy második nevezetessége, a négyszögű *harangtorony*. Négyzetalakú alappal bír; sima oldalfalainak közepéből félköríves szegélylyel alámetszve szökik ki a felső traktus, mely közepén harangnyílásokkal van áttörve. Koronapárkánya alatt s az ablakok kerületén gazdag sgrafittó-dísz vonul el, a melynek motivumai valamikor dús aranyozással voltak kiemelve, a mi pompás csillogó díszt adott az épületnek, a miért azt még mai nap is aranytoronynak nevezi a kézsmárki köznép. Párkánya alatt elfutó chronosticonjában s egy másik sgrafittódíszében az 1591. évszám tűnik elő, a mi a sgrafittók elkészülésének időpontját jelzi.

A jellegzetes stilus nagy népszerűségére mutat, hogy sokszor olyan helyen is alkalmazták, a hová éppen nem illett s a hol teljes ellentétben állott a templomtest stílusával. Így Kézsmárkon a Szent-Kereszthez czímzett XV. századi plébánia-templom XVII. században átalakított tornyának a csúcsán a «muzsikusok szobája» fölött, melyet egykor nyílt, ma pléhernyővel födött folyosó vesz körül. Ezen a folyosón a régi jó időkben a városi hatóság által fizetett muzsikusok reggel, délben és este zeneszóval jelezték a nap egyes szakaszait.

A kézsmárki campanile kicsiny s arányaiban esetlenebb mása a város szomszédságában fekvő *Nagy-Őr* község harangtornya, mely 1625-ből való s a melyhez a Szepességen a *görgői*, *malduri*, *jamniki*, *palocsai*, *podolini* és a *szepes-szombati* csatlakozik. Sárosmegyében a campanilék ritkák, annál sűrűbben lép fel azonban a régi templomtornyok csúcsainak ebben a stílusban való átalakítása, csakhogy ezeknél a szepességiekhez képest bizonyos eltérést és helyi zamatot veszünk észre, a mi legfőképen abban nyilvánúl, hogy ez utóbbiak oromfala arkaturásan tagozott, míg a szepességieken ilyen díszt sehol sem találunk. Ilyen tornyokat látunk Sárosmegyében *Szinyén*, *Vörösalmán*, *Szent-Györgyön*, *Komlós-Keresztesen*, *Nyirjésen* stb.

A felsőmagyarországi renaissance stílust városi házainknál a lőcsei főtéren emelkedő *Thurzó-házon* látjuk legelsőbben megjelenni a XVII. század elején. Magasabb szárnyának udvari része nyilt folyosóval bír s a hátsó épületszárny toszkán oszlopokon nyugvó stukkódíszes loggiájára vezet. E nemben Lőcsén a legszebb a XVII. században élt hírneves orvos Spilenberger tulajdonát képezett, ma Hermann-féle háznak nyilt emeleti folyosója, a mely volútákból szerkesztett gyámokkal, konzolokkal s baluszterekkel gazdagon diszített részletei folytán a renaissance stílus remekének mondható.

A Thurzó-ház typusához hasonló polgári házakat még ma is meglehetős számmal találunk *Lőcsén*, *Kis-Szebenben*, *Bártfán*, *Eperjesen*, *Besztercze-bányán*, *Iglón* és *Kassán*, a melyek közül terünk szűk volta miatt csupán csak a történelmi nevezetességű eperjesi *Rákóczy-házat* (ma Gallocsik-ház) emeljük ki. Ez egykori fényében méltó volt fejedelmi gazdájához, de kétszáz év alatt az átalakítások hosszú során menvén keresztül, sokat veszített díszéből.

A felsőmagyarországi renaissance építkezésnek harmadik csoportját a falusi úri kastélyok képezik. Ezek sorában nevezetes a Kézsmárk mellett fekvő *nagy-őri*, mely a lengyelországi főúri kastélyok mintájára az

1580—90. évek között épült s így nemében a legrégibb. Építtetője Horváth-Stansith György, a Wittenbergában iskolázott híres humanista volt, ki a kastélyban a külföld előtt is jó hírben állott főiskolát nyitott. Ma már csak az omladozó falak tanúskodnak a kastély egykori szépségéről. Szerencsésebb e tekintetben a sárosmegyei *Frics* községben lévő, 1623-ban épült kastély, mely a felsőmagyarországi renaissance világi emlékei közül aránylag a legépebben maradt reánk. A kastély két sarkán négyszögű toronyalakban kiszögellő egyemeletes épület, homlokzatán díszes oromfallal, a melyet hajdan közel másfél száz fülke díszített. Ezekben a mithológiából s a történelemből vett, szimbolikus alakokat, növényi ékítményeket és kerubfejeket feltüntető sgrafittóban előállított díszek, köztük Hunyady János, László és Mátyás király, Fides, Spes, a görög bölcsek és római, görög és perzsa hősök, magyar fejedelem, nemes ember, főúr, magyar és német lovas s egy régi magyar hegedős alakjai láthatók, a melyek ma is hasonló emlékeink között a legszebbek és legépebbek. A diszítő motivumok roppant tömegét felölelő nagybecsű kastély építője *Sorger Mihály* állítólag kassai mester, a sgrafittók készitője pedig *Axmann Márton* volt, ki művét, a kastélyon látható felirat szerint, 1630-ban fejezte be.

Monumentális építkezésünknek ez a sajátságos divatja a XVIII. században fellépett általános tespedés daczára a XIX. század elejéig, tehát közel 300 évig tartott. A barokk és rokokó ízlés áramlata nem vonul el fölötte nyomtalanul, de hovatovább megváltoztatja s főkép diszítő részleteiben a maga motivumait adja kölcsön neki. Az ilyen értelemben átalakult barokk házak mintája az *eperjesi népbank* épülete, mely volútás falszárnyai közé háromszögű oromfalat vesz föl; a rokokó ízlésnek meghódoló épület példája pedig az 1796-ban épült *eperjesi plébánia*, melynek elsőemeleti homlokfalát szeszélyes görbe vonalakból alakított kerettel bíró szentkép diszíti.

A pusztán külső hatást vadászó s e miatt a formák tisztaságára ügyet nem vető barokk műizlés hazánkban merőben idegen befolyásnak hódol s olyan műemléket, mely a magasabb művészi igényeknek megfelelne, csak nagyon keveset hagy hátra. A legnevezetesebb egyházi emlékünk e nemből a *Spaz Márton* által épített *nagyszombati jezsuita templom*, mely kápolnáinak szerfelett gazdag és izléses domborműveivel messze fölülmulja nagyszámú társait. A XVIII. században nagyobb mértékben meginduló építkezés is művészi kvalitás tekintetében a legtöbb esetben csak szerény mederben mozog s bár templomaink, főúri kastélyaink s a püspöki palo-

ták nagy része ebben az időben épül, ezek a hazai jelleget teljesen nélkülözik s úgyszólván kivétel nélkül a bécsi hasonfajta épületek szolgai másolatai. Ebben döntő befolyást gyakorolt reánk *Fischer von Erlach* bécsi építési főigazgató (megh. 1723), az Auersperg, Batthyány, Trautson, Schwarzen-

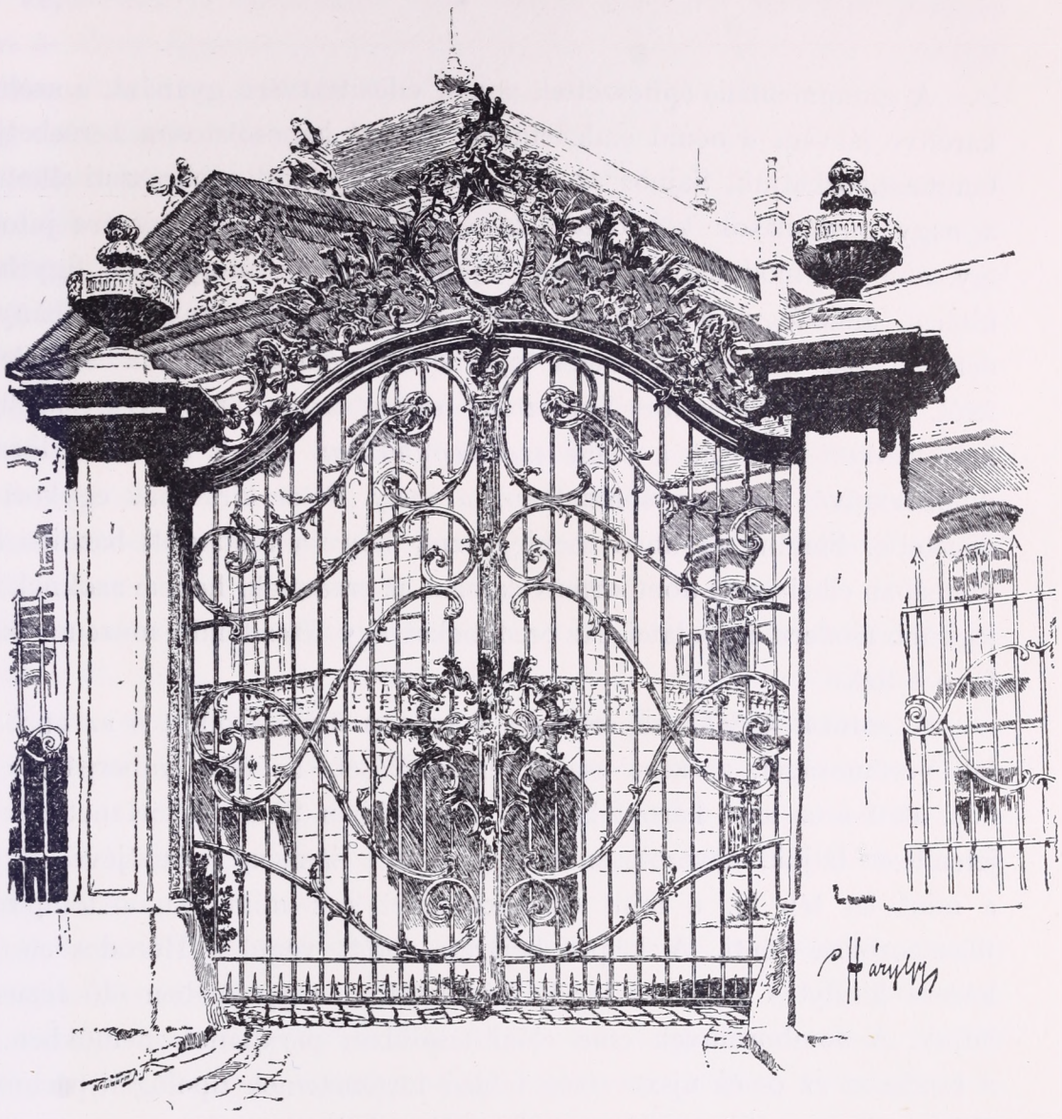

A POZSONYI GRASSALKOVICH-PALOTA KAPUJA. XVIII-IK SZÁZAD.

berg, Liechtenstein stb. paloták zseniális építője, a ki a budai várpalota legelső vázlatát is készítette. Világi épületeink XVIII. századbeli legjellemzőbb s legtökéletesebb példánya az *eszterházai kastély*, mely az Ausztriában divatos Mária Terézia-kori, a palotát a nyárilakkal egyesítő s a kertészetet is az architektura körébe vonó Lust-Schlossok mintájára épült, mikhez

viszont XV. Lajos versaillesi Trianonja szolgáltatta a typust. Felsőmagyarországon a pozsonyi *Grassalkovich-palota*, a *gödöllői kastély* és az *egri lyceum* nagyszerű épülete tartozik a műemlékek eme csoportjába.

*

A monumentális építészettel, annak édes testvére gyanánt, a szobrászat karöltve járván, e nemű emlékeinket azokkal kapcsolatosan kereshetjük és tanulmányozhatjuk. Sajnos azonban, hogy legrégibb szobrászati alkotásaink a nagy pusztulások következtében építészeti emlékeink sorsára jutottak s így nincsen módunkban annak fejlődését nyomról-nyomra figyelemmel kisérni, minélfogva a románkor első szakaszából ránk maradt néhány töredékből csak halvány képzetet nyerhetünk annak állapota s fejlettsége felől. Kezdődő középkori keresztény szobrászatunk ma javarészt ujakkal helyettesített emlékeit a *pécsi székesegyházban* látjuk abban a töredékes domborművű faragványsorozatban, a mely Péter királynak egykori sírját diszítette. Sietünk azonban megjegyezni, hogy a restaurált bazilika altemplomában elhelyezett domborművek nem az eredetiek, hanem azoknak lehető leghűbb modern másolatai. Az eredetieket egy létesítendő múzeum számára félre tették.

A sorozat egyik csoportjában a trónon ülő Heródest s az apró szentek vértanuságát, a szent család menekülését, az első emberpárt a tudás fája alatt s az alvó három királyt, a másikban Sámson történetének megjelenitését látjuk, nevezetesen a megvakított Sámsont vezetőjével, ugyanőt, a mint fát tép ki, a mint oszlopot emel s a mint Dagon templomát a filiszteusokra dönti. A kripta bejárata fölött végül a Heródes elé járuló három királyt s a három király hódolatát az anyja ölében ülő Jézus előtt látjuk. A domborművek eme előállításaikban páratlanok nemükben, mert a rendesen az ó- és újszövetség bibliai történeteinek tipológiai párhuzamba állítása és egymásra való vonatkoztatása helyett csak egyszerű s inkább allegóriai alkalmazását látjuk a példaképnek, mely a bibliai történetet a Péter király életéből vett eseményekre vonatkozólag jeleníti meg s így azokban a vallásos felfogás a politikaival van párhuzamba állítva, a mi csak a legritkább eset középkori emlékeken.

A domborművek keletkezésének korára nézve eltérők a vélemények, de valószínű, hogy a XII. század végéről, vagy a XIII. elejéről valók.

A pécsi székesegyháznak korra nézve közvetlen az előbbiekhez csatlakozó, de amazokénál magasabb színvonalra emelkedő emlékét egy fehér márványlapon domborúan előállított alakos kőtábla képezi, mely Ézsau és Jákob történetének töredékes részletét ábrázolja s valószinüleg egy typologiai képkörnek a sorozatából való, míg a középkori művészet jelképes emberi és állati, úgynevezett fiziológiai és szimbolikai ábrázolások emlékeit a székesegyház ama oszlopfőinek domborműveiben találjuk meg, a melyek csupán csak kisebb-nagyobb töredékekben maradtak reánk.

Ezekhez az emlékekhez sorakozik korra nézve végre a *báth-monostori* romba dőlt román templom ajtaja fölött volt relief, mely Krisztust ülő helyzetben ábrázolja, a mint a tőle jobbra-balra bizánczi módon leboruló alaknak áldást oszt.

Az 1188—1198. évek között Jób érsek által nagy művészettel és fénynyel újjáépített esztergomi bazilikából is mindössze néhány, stilizált állatalakkal diszített oszlopfő maradt reánk, pedig e bazilikának a XVIII. században rombadőlt és az új székesegyház építtetésének megkezdésekor 1820-ban teljesen tönkrement díszkapuja, mint azt a reánk maradt rajz feltünteti, román díszkapuink között a legkiválóbb volt.

Kisebb méretű románkori épületeink megmaradt töredékei közül nevezetesek a XI. század végén Álmos herczeg által alapított *dömösi monostor* s a XIII. századi *kisbényi monostortemplom* domborművű faragványai, melyek nyulakat, medvéket, ragadozó madarakat és a hazai népies jellem és viselet vonásait feltüntető vadászó lovas alakokat ábrázolnak zavart s ügyetlen kivitelben ugyan, de sok helyes természetérzékkel és a stilizáló tehetség félreismerhetetlen jellemével.

A jelképi ábrázolásnak még töredékesebb részletei, mondhatjuk, csupán csak nyomai mutatkoznak továbbá a *vértes-szentkereszti*, *rátóti*, *felső-örsi*, *ócsai*, a *veszprémi* templomok maradványain és a *nagybányai* román portálé romjain, míg a *szalavári* apátság romjai közül való néhány ilyenfajta töredék között egy lovasalak reliefje s több fehér márványszobor és dombormű részlete került napfényre. Ezek, ép úgy mint az *esztergomi* faragványok, bevésett feliratokkal birnak.

Fönmaradt késő románkori templomaink között a legpompásabb a *jaáki*. Ezen, éppen szobrászati szempontból páratlan remekünk nemcsak konczepcziójának s elrendezésének nagyszerűsége, de meglepő kivitele s finom ízlése által is világra szóló műemlékünk, nagyszerű homlokzatán

tizenkét oszlopra állított kapucsarnokkal s fölötte Krisztus s a tizenkét apostol élénk s mozdulataikban nagy változatosságot mutató szobrával ékeskedik. A kapubéllet legkülső oszlopai oroszlánokon nyugszanak s úgy ezek, mint a következők, nemcsak kapiteljeiken, de töveiken is a legválasztékosabb faragványokkal vannak borítva. A timpanonban az atyaisten dombormüvü képe trónol fénykörben, melynek mandorlás íveit kétfelől egy-egy angyal tartja. A templom nagyszámú szobrászati műveinek folytatását a tornyok alján alkalmazott fülkébe helyezett jelképes faragványokban, a szentély falának külső felületén fellépő árkádokba helyezett szobrok sorozatában, a szentély ablakfelein álló szimbolikus torzalakokban, végre a templom falterein s párkányzatain fellépő tartókon s egyéb szobrokon látjuk.

A csúcsíves műizlés beköszöntésével reakczió áll be a szobrászat terén, mert a korszellem más irányba terelődik s a román izlésű templomoknál a XII. században túltengésbe vitt s főkép e miatt a szigorúbb egyházatyák által amúgy is kárhoztatott állatképes szobrászati alkotásokat, a szörnyképeket és sokfejű fenevadakat, vadászatokat és viadalokat a tisztább misztikai átszellemülés nélkülözni igyekszik.

Nagy szerepe van e hanyatlásban annak is, hogy a románkor végétől a művészet mindinkább világiabb kezd lenni s a zárdákból fokozatosan átmegy a profán mesterek s a városi polgárság körébe, kiknek kezei között a már meg nem értett jelképi ábrázolások átalakulnak s a jelképesből a dekorativ irányba terelődnek.

Ez az átalakulás nálunk az u. n. átmeneti stílus idejében kezdődik el a XIII. század első felében, a mikor a növénydiszítmények is stilizáltak még, de azontúl rohamosan közelednek a természeteshez, a mint azt a *pannonhalmi*, *lébényi*, *apátfalvi* stb. templomokon, a melyek hazánkban e korszakból a szobrászatnak ezt az újabb korát képviselik, nyomon követhetjük. Ezek sorában legfényesebb emlékünk a *pannonhalmi* templom, melynek változatos oszlopfőin az állati képletes előállitásoknak már csak kétes nyomait látjuk, helyükbe azonban a már ornamentális elem gyanánt tekinthető kevésbé torz, sőt némely esetben ideális szépségű s gyakran történelmi vonatkozású emberfő-faragvány alkalmazása lép.

Kevesebb emlékünk maradt fenn a fejlődés ama korszakából, mely a román műizlés teljes mellőzésével a valóságos, tiszta csúcsíves stílusnak hódol, a minek oka főképen abban rejlik, hogy a csúcsíves építészet szerve-

zeténél fogva a szobrokra alkalmas faltereket áttörésekkel tagozza s így nem nyujt többé alkalmas és elegendő területet terjedelmesebb szobrászati művek és reliefcsoportozatok elhelyezésére, miáltal a plasztikát az építési rendszernek teljesen alárendeli. A csúcsíves építészet kifejlődése korában a domborműcsoportozatok már csak a kapuk timpanonjainak aránylag szűk terére szorulnak s e miatt csupán a legszükségesebb alakokra redukálódnak. Előjönnek azért a csúcsíves építészetben is szobrok, de ezeket már főképen a templomok belső részeiben az ívezetet hordó támokra, külsején pedig az egyes fülkékben helyezik el és karakterükben merőben elütnek a román szobrokétól, mert a hosszú, nyulánk oszloptámokhoz való alkalmazkodásukban szintén oszlopszerű, feszes és merev idomokat kénytelenek ölteni. E szobrokon kívül csak aprólékos, hol figurális, hol növényi és heraldikai részletekre van utalva a kifejlődött csúcsíves izlés szobrászata. Az első csoport kedvencz tárgyai az Agnus Dei, a Krisztusfő, az evangélisták jelvényei, az angyalalakok, sárkányok, pelikánok, oroszlánok, torzképek, törpék, maszkaronok, atlantok, kariatidek, vagy ritkább esetben a képmások, a legutóbbi csoportéi pedig az ország vagy az egyes hazai családok czímeralakjait tartalmazó paizsok. Az arczképmások közül nevezetes a *bártfai* Szent Egyed-templom szentélyének egyik zárókövén előjövő mellkép, melynek mondatszalagján az 1464. évszámmal előforduló *S A* betűk *Stephanus Lapicidának*, vagyis annak a kassai építőmesternek a nevét rejtik, a kivel a bártfaiak a feltüntetett évben a szentély rozoga boltozatát ujjáépíttették.

Az e korbeli szoborművek csekély sorozatában a *kassai Szent Mihály-kápolna* kapuívezetében lévő domborművet kell a legelső helyre tennünk. Ez Szent Mihály arkangyalt hosszú redős öltönyben, egyik kezében karddal, a másikban mérleggel ábrázolja, a mint ennek serpenyőjében a holtak lelkeit mérlegeli. A dombormű alakjai kifejezők és mozgékonyak ugyan, de rajtuk a kora csúcsíves izlés feszes és aránytalan alakítása szembeötlő. Ugyanilyen modorban van tartva, de ennél már tökéletesebb az *iglói* templom kapujának domborműve, a hol a wimpergekkel s egyéb építészeti járulékokkal diszített ívmezőben a Megváltót és boldogságos Szüzet egymás mellett ábrázolta a művész.

A kifejlődött csúcsíves szobrászat XV. századi legkitünőbb emlékeit a *kassai Szent Erzsébet-székesegyház* éjszaki díszkapujának mezőiben bírjuk, a hol a csúcsíves timpanonban az utolsó ítélet jelenete van előállítva. Felül a szentjei s angyalai által körülvett Úr trónoló alakja, alatta balról

az üdvözültek serege látható, melyet angyalok a mennyország kapujához vezetnek, jobbról pedig az elkárhozottakat az ördögök egy tátott szájú szörnyalak torkába terelik.

Az ívmező fölött lévő díszoromfal lépcsőzetesen emelkedő hat négyszögű mezőből van megszerkesztve, a melyből ötöt domborművek díszítenek. A legfelsőben a felfeszített Krisztus képe két lator között, az alatta lévőben egyfelül a mesterét sirató János apostol Longinus századossal s három más alakkal, másfelől az elalélt Szűz Mária a sirató asszonyokkal láthatók. A legalsó két dombormű magyarországi Szent Erzsébet életéből vett jeleneteket: a betegápolást, az alamizsnaosztást, a rózsa- és a keresztcsodát tünteti elő. A legutóbbi domborművek gyarlóbb, de erősen egyénitő kivitelétől eltekintve, a középkori német szobrászatnak a behatása alatt készült eme faragványokon az életteljes alakítás s a lelkiállapotnak hű kifejezésével a természeti hűségre való törekvés meglepő művészettel nyilatkozik meg, a miért is méltán nevezhetők azok hazánk elsőrendű, sőt páratlan csúcsíves szobrászati emlékeinek.

A kifejlett csúcsíves szobrászati alkotások e nemű példányain kívül előfordulnak hazánkban olyan templomok is, a hol a kapuzat timpanonjából a domborművek teljesen hiányzanak, e helyett azonban a portálét külön mennyezetek alatt álló szobrok fogják körül dísz gyanánt, a mint azt például az *iglói* és a *kézsmárki* templomokon látjuk.

Hogy hazánkban a szobrászati czélokat szolgáló érczöntés művészete is jó korán jelentkezett, annak jeles bizonyítékát birjuk *Kolozsvári György* és *Márton* ötvösök tevékenységében, a kikről történeti forrásaink révén tudjuk, hogy Váradon 1370-ben Szent István király és Imre herczeg érczszobrait, 1390-ben pedig János püspök rendeletéből Szent László királyunknak bronz lovasszobrát öntötték és állították föl. E nagybecsű emlékeink Váradnak 1660-ban török kézre való jutása alkalmából a magyar műtörténet pótolhatlan kárára elpusztultak, de a két művész kitünő képzettségéről tanúbizonyságot tehet a prágai Hradsin udvarán ma is fennálló egyik nagybecsű alkotásuk, a bronzból öntött, kiváló gonddal s egész a minucziákig menő részletezéssel kidolgozott *Szent György*-szobor, melyet a mesterek 1373-ban készítettek.

Alakos, vagy egyéb művészi ékítményeinél fogva a szobrászat körébe tartoznak régi *sírköveink* is, a mik hazánkban már a román kortól kezdve templomaink mellett elég sűrűn lépnek fel, de igazi kifejlődésüket

csak a csúcsíves műízlés korában nyerik. Román művészetünk idejéből csak igen kevés maradt reánk; köztük a legnevezetesebb a *nagybányai* késő román bazilika egyik sírköve, mely jelenleg a később épült torony falába van illesztve és a XIII. században dívó viseletben ábrázolt ismeretlen nevű vitéznek alakját tünteti elő. E századból való a *lébényi* apátsági templom romjaiból napfényre került s a *Héderváry Kont-* és *Póth*-család czímereit viselő két sírkő is. A XIV. századból *Pécsett* maradt reánk *Demeter* püspök sírköve, *Beszterczén* pedig egy ismeretlen vitézé a XIV. század huszas éveiből, a ki hosszú palástban s vértezetben van kifaragva a szép sírlapon. A XV. századból való sírköveink gazdag sorozatából páratlan műtechnikájánál fogva kiválik a *pozsony-szentgyörgyi* templomban *Szentgyörgyi és Bazini György grófnak* 1467-ből származó remekművű szarkofágja, melynek lapján az elhúnyt lemezes pánczélban, föveggel és palásttal van domború műben kifaragva. Jelesek és történelmi nevezetességűek továbbá *Esztergomban*: a *Szécsi Dénes* érsek és bibornoké (1465) és a *Vitéz Jánosé* (1472); *Illokon: Ujlaky Miklós* bosnyák királyé (1476); *Nagy-Vázsonyban: Kinizsy Pálé* (1494); *Szepes-Váralján: Zápolya Imre* és *István* nádoroké (1486 és 1499); *Héthárson: Tarczay Tamásé* (1493); *Lőcsén:* a *Thurzóké* (a XVI. századból); *Tőke-Terebesen:* a *Perényi Jánosé* (1458) és *Imréé* (1519); *Rudóbányán: Perényi Istváné* (1437) stb.

A XVI. és XVII. századból ránk maradt sírkövek száma megközelíti a kétszázat s köztük sokon történetünk nevezetesebb férfiainak emléke domborműben vagy czímeres képben van megörökítve. Mint szobrászati alkotás nagy becscsel bír *Rueber János* grófnak, Felsőmagyarország főkapitányának fehér márványból faragott szobra, mely a kassai dómban állott, most azonban Budapesten a történelmi arczképcsarnokban van ideiglenesen elhelyezve.

A sírkövek divatja városaink polgári életében is már korán s fontos szerepet játszik, mert középkori városaink exkluzív, zárt jellege a magán, a társadalmi s a politikai életben is megnyilatkozott s kiterjedt még a halottak országára, a sírkertre is, mely czélra a templomok közé szorosra vont s elkerített tért: a coemeteriumot, czintermet használták fel. A municipális élet terén vagy a város körül érdemekre szert tett kiváló egyéneket: birákat, consulokat, világi és egyházi főembereket, a templomok kriptáiban helyeztek örök nyugalomra és sírjaik fölé több-kevesebb művé-

szettel faragott sírköveket emeltek. Előkelő polgárok sírkövei a legnagyobb számban *Kassán* maradtak reánk, a hol azoknak százon felül emelkedő sorozatában a XIV. század első felétől a XVIII. század közepéig találunk családi jegygyel, czímerrel és alakos díszszel ékesített példányokat. Köztük nevezetes 1472-ből a *Cromer Ágoston* consulé, a ki a Szent Erzsébet-templom egyik kápolnáját alapította, a miről a sírkő felirata is megemlékezik.

*

A csúcsíves építészet a kőszobrászati alkotásokon kívül egy másik hatalmas s mert vele kapcsolatban fejlődik ki az egyházi festészet rendszere is, művészettörténeti szempontból felette fontos tényezőt: a *fafaragást* is a maga körébe vonja, a mely művészi ág a csúcsíves ízlés fejlett korában a szekrényes szárnyoltárokon találja meg méltó helyét s legkitünőbb kifejlődését.

Bár szárnyas oltáraink szobrászati kifejlődése, mint a XV. századtól kezdve szobrászatunk egyáltalában, tagadhatatlanúl német befolyás alatt áll s keletkezésükre főkép Nürnberg s a sváb-föld nagy művészei gyakorolnak befolyást, mégis napjainkig fennmaradt s háromszáz darabnál többre rúgó csúcsíves oltárunk s hasonfajta faragványaink sorában több oly elsőrendű példányt ismerünk, a melyekről határozottan ki tudjuk mutatni, hogy magyarországi mesterek alkotásai.

Középkori oltáraink legbecsesebb példányai Felsőmagyarországon maradtak reánk. Így *Kassán* az Erzsébet-székesegyházban, melynek a XV. század második feléből származó *főoltára* nemcsak hazánkban a legkitünőbb, de a külföld e nemű remekeivel is versenyre kelhet. Szekrényének közepén a boldogságos Szűz mint mennyország királynéja, karján a kisded Jézussal, fején koronával s kezében királyi pálczával, magyarországi Szent Erzsébet és Zachariás neje, Erzsébet, szobrai között áll. Mind a három szobor elsőrendű remekmű s a legutolsóról egyik műtörténészünk még azt írja, hogy arczkifejezése a legművészibb, mit valaha szobrász alkotott. A predella egyik osztályában a koporsójából kiemelkedő Krisztus, Mária és János alakjaitól környezve, a másikban pedig a tíz okos és tíz balga szűz reliefjei láthatók. Az oltár mostani oromdísze új. Az oltárszárnyak 1474—77. években készült s többek által Wohlgemuthnak tulajdonított, de keletkezésökre nézve még mindig nem tisztázott

képei három cyklusba tartoznak; tizenkettőn magyarországi Szent-Erzsébet, tizenkettőn Szűz-Mária életéből vett jelenetek, huszonnégyen pedig a passió története van ábrázolva.

Egy másik, 1516 körül készült s *Boldogasszony fogantatása* nevet viselő szép oltára szekrényében Máriának és Erzsébetnek a főoltár szobraival bár nem vetélkedhető, mindamellett művészi becsű szobrai foglalnak helyet, míg a templom többi régi szárnyoltára, köztük a Wohlgemuthnak tulajdonított festménynyel ékes *Mária halála* — oltár s a Bártfáról ide került *Oltári szentség* oltára inkább festészeti tekintetben kötik le érdeklődésünket. Ilyen szempontból becses a Szent János-kápolnában lévő *Mettercia-oltár* is, melynek 1516-ból származó képén magyaros zamatú felirásokkal jelölvék a szentek nevei, a miből a kép mesterének magyar voltára következtetünk.

Szobrászati művekben gazdagabb Kassánál *Bártfa* városa, a hol a parochiális templom e tekintetben valóságos gyűjteményt tud felmutatni; végtelen kár azonban, hogy 1466-ban kassai mesterek által készült főoltára, mi egyik legnagyszerűbb ilynemű emlékünk volt, végképen elpusztult, a helyébe 1650-ben *Krenyiczky Miklós* tarnowi szobrászszal készíttetett barokk oltárt pedig a templomnak 1880-ban megindult gyökeres renoválása alkalmából egyszerűen kidobták, hogy helyébe egy merőben újat állítsanak.

Mindezek daczára a bártfai Szent Egyed-templomban ma is összesen tizenkét régi oltárt találunk, a melyeken soron követhetjük hazai szobrászatunk egyik szakaszának a kifejlődését. Páratlan remekmű a templom egyik kisebb, valószinűleg egy széjjelszedett oltárról származó szoborcsoportozata, mely az atyaistent, vagy mások szerint Szent Dávidot ábrázolja, a mint a kínjaiban összeroskadó Megváltót emeli. Ez utóbbi alakon a szenvedés és a fájdalom érzete csodás művészettel van kifejezésre juttatva.

A bártfai szobrászati emlékeket számra nézve sokszorosan felülmulják a *lőcsei Szent Jakab*-templomnak a XV. és XVI. századból származó szobrászati alkotásai. Valóságos múzeum ez a templom s benne a legkitünőbb a híres főoltár, melyet 1520 körül készített el *Pál* mester, a kinek családi neve, a templom déli oldalán lévő egyik sírkő felirata szerint, *Urbanovitz* volt. A remek főoltár nemcsak kifogástalan csúcsíves architekturája, de szobrászati és festészeti részleteinél fogva is mestermű. Predellája mélye-

désében az utolsó vacsora jelenete van jelesen faragott, életteljes szoborcsoportozatban kiképezve, szekrényében pedig Mária, mint mennyország királynéja, fején koronával, karján Jézussal a félholdon áll, mellette jobbról Szent Jakab apostol, balfelől Sz. János evangélista. Mindhármat a megható, ünnepélyes méltósággal párosuló szelíd és átszellemült kifejezés jellemzi. Az oltár szárnyait a szokásos festmények helyett domborművű faragások diszítik, a szárnyak hátterét azonban festmények foglalják el, melyek az előbbi reliefekkel együtt kétségen kívül a legkitünőbb művek közé tartoznak s oly pompásak, hogy azokon csaknem minden egyes alak különkülön bámulatra ragadja a nézőt. Az oltár készítésének idejéről II. Ulászló és II. Lajos királyaink egykorú czímerei nyujtanak tájékozást, sőt ismerünk irásos adatokat, melyek egyes részeinek 1508-ban való elkészítéséről szólnak.

Nagyságra és tökéletességre a főoltárt a *Havi Boldogasszony*, vagy másként a *tizennégy szepesi város oltára* követi, szekrényében a boldogságos Szűzzel. Predellája Lőcse városának s Lengyelország czímerpajzsaival lévén diszítve, készítését a XV. század végső éveire helyezhetjük. A *Passió-oltár* szekrénye oszlopokkal csarnokszerűen van kiképezve s a szenvedő Jézus, Mária és János evangélista életnagyságú jeles szobrait tartalmazza, a metszett diszítménynyel ékes predellát pedig Corvin Mátyás és Beatrix királyné felirásos czímerei diszítik, a mi az oltár donátorait jelzi s így a készítés korát is meghatározza, mivel Mátyás lőcsei látogatása 1474-re esik.

A csúcsívesből a renaissanceba való átmenet *Szent János-oltárával* van képviselve a lőcsei templomban. Ez az oltár egész jellemében a lőcsei egyház többi szárnyas oltárától merőben eltér s szekrényében keresztelő és evangélista Szent János szobrait viseli, szárnyait pedig ugyanezen szentek életéből vett jelenetek és Mária domborművű képe diszíti. Nagy érdekességet ad az oltárnak az a körülmény, hogy a szárnyfestményeken a festő monogrammja mellett az oltár alapítójának, *Henckell János* lőcsei plébánosnak, később Mária királyné udvari papjának alakját, az alapításra vonatkozó felirattal s az 1520. évszámmal, látjuk.

A lőcsei szobrásziskolához tartozó, de már a lőcseieknél gyengébb szobrászati alkotásokat emlékeink egész nagy során megtaláljuk a felvidéken, különösen pedig Szepes-, Sáros- és Liptómegyében. A hazai műtörténelemre nézve bármily fontosak is ezek, taglalásukba helyszűke

miatt nem bocsátkozhatunk, csupán *a szepesszombati* szép szoborműves oltárok felemlítésével annyit jegyzünk még meg, hogy a *káposztafalvi* XV. századbeli nagy oltárt érintetlen szoborműveivel s a liptómegyei *Szent-András* községben lévő róm. kath. templom remekmívű *András-szobrát* az 1896. évi magyar millenniumi kiállítás látogatói méltán megcsodálták.

A mi a felsorolt szobrok és oltárok keletkezésének kérdését illeti, jóllehet e tekintetben kutatásaink hézagosak még, mindamellett azok földrajzi elterjedéséből s művészi vonásaik közössége alapján tapasztalnunk lehet, hogy keletkezésük három góczponthoz, nevezetesen *Kassához*, *Bártfához* és *Lőcséhez* köthetők.

Ebben a három városban a csúcsíves ízlés fellendülésének kezdete óta élénk s az egyházi és világi művészetre egyaránt kiterjedő művészi élet lüktet; építőmesterek, festők, szobrászok és kisművészek seregestől jelennek meg e városokban s lépnek be azok polgári kötelékébe, a hol nemcsak a magán, de a municipális élet terén is jelentékeny szerepre találnak és virágzó anyagi jólétre tesznek szert. Ha az egykorú szűkszavú okmányokban röviden s néha csak egy-egy odavetett szóval van is érintve tevékenységük, mégis sűrűn találkozunk velök a városi jegyzőkönyvek hasábjain s nem is lehet kétségünk, hogy oltáraink s szobrászati műveink javarészét ezek a művészek készítették, a minek eklatáns bizonyítéka első sorban a bártfai régi elpusztult oltár lehet, melynek mesterei gyanánt kassai művészeket említ az egykorú feljegyzés. Láttuk továbbá a bártfai templom szentélye boltozatának kijavítását az odavaló tanács nem külföldi építőre, de a kassai *Stephanus Lapicidára* bízza, a ki a munkát el is végzi; fel van jegyezve továbbá, hogy ugyan e város tanácsa bízza meg 1520-ban *Anthonius* kassai ötvöst, hogy a Szent Egyed-templom részére Szent Pál ezüstszobrát elkészítse, a kassai consulok pedig *Lőrincz* kassai ötvösnek utalványoznak 1476-ban 14 márka ezüstöt, 1477-ben pedig 35 frtot, hogy a mester az Erzsébet-templom számára a «nagy keresztet» elkészítse. Bár, mint említettük, képzőművészetünk középkori történetének tisztázására a részletekbe menő adatok felkutatása a jövő feladata még, annyit azonban bizvást és minden soven túlzás nélkül kimondhatunk, hogy az ismertetett szobrászati művek javarészt itthon keletkeztek, tehát hazai művészek kezeitől eredő alkotások.

*

Nehezebb ilyen szempontból véleményt mondanunk monumentális festészeti emlékeinkről, mert ezeknek gyér románkori, de meglehetős szép számú csúcsíves korabeli emlékünkhöz csak nagyon kevés mesternek a nevét tudjuk kapcsolni. Legrégibb emlékeink e téren a templomok *falfestményeiben* és a *codexek* képeiben maradtak reánk, de a míg az előbbiek keletkezéséről csaknem minden adatot nélkülözünk s így e művészet fejlődésének történetét csak ingatag alapon álló kombinációkból ismerjük, addig az utóbbiakra nézve már biztos talajon mozgunk, mivel azok sok példányára a miniatorok neveiket feljegyezték. A codexek miniatürjei tehát a XIII. század végéig kiváló fontosságúak középkori festészetünk történetére, a mennyiben addig a korig festészetünknek egyéb emlékei nem maradtak reánk. A codexekben a kezdőbetűk (initiálék) rendesen igen nagy alakban vannak festve s leginkább ólomoxidporból készült s latinúl miniumnak nevezett piros festékkel kiszinezve, a miért ez a művészet a *miniatur-festészet* nevet nyerte. A festményeket készítő s a könyvet másoló *miniatorok* eleintén kivétel nélkül egyházi személyek voltak és a könyvek a zárdák czelláiban készültek s csak később, a midőn a XIII. században a csúcsíves ízléssel a franczia miniatür egész Nyugat-Európában útat tör, társul e művészet világi elemekkel s készülnek világi tárgyú codexek is a vallásos tartalmúak mellett.

Nem lehet kétségünk, hogy hazánk fiai a nyugati czivilizáczió elfogadása s a művészet s művelődés nehéz kezdeteinek legyőzése után maguk irták és festették könyveiket, a mit a nagy számban ránk maradt művésznevekkel, a melyek az újabb bibliografiai kutatások révén meghaladják a százat, a legjobban bizonyíthatunk. A nagy sorból csupán azok neveit emeljük ki, a kik bennünket mint illusztrátorok kiválóbban érdekelnek. Ilyenek: *Benedek Pál* szepesmegyei pap (1367); *Poprádi Biró Miklós* (1386); *Miskolczi László* (1394); *Szepesi Gergely* (1397); *Nagyszombati Mihály* pozsonyi kanonok (1403); *Péter*, stolli (Szepesmegye) benczés (1410); *Libetbányai Magyar Péter* (1442); *Zsolnai András* (1424); *Halbgebachsen Henrik* nagysinki iskolaigazgató (1430); *Gobil Bálint* (1432); *Turóczszentmártoni Benedek*, pap (1441); *Medgyesi Antal* musnai pap (1442); *Nagyszombati Miklós* krakói egyetemi tanuló (1446); *Briccius* polánkai pap (1455); *Dertar György* szomolnoki városi jegyző és iskolamester (1456); *Zoerard* szentgyörgyi pap (1459); *Brassai Péter* (1460); *Lőcsei Petschmessing Kristóf* krakói diák (1461); *Ujvárosi Pál* krakói diák

(1461); *Tordai Miklós* (1461); *Aranyasi Gellértfi János*, 1462-ben csütörtökhelyi iskolamester, 1469-ben ujmisés pap, 1473-ban a hospitális rend tagja; *Máté* lövöldi karthauzi pap (1467); *Sztropkai Lőrincz* budai dömés (1468); kassai *Kraus Márton* (1469); *Sztárai Máté* (1475); *Bártfai János* leubusi (Szilézia) szerzetes (1471—1473); *Váczi Pál* dömés (1480); *Hottenberger Pál* Pozsony városának polgára és esküdtje (1480—84); *Bártfai Ambrus* tudor (1486); *Rozsnyai Jámbor János* (XV. század), *Ujlaki Bernát* (XV. század) és *Zalka László* (1489—90), az 1526-iki mohácsi csatában elesett esztergomi érsek.

Miniatoraink, a kor szellemének megfelelően, latin könyveket másoltak és diszítettek ugyan, de javarészt szivükben-lelkükben magyar emberek voltak s ebbeli mivoltuknak egyik-másik a codexek sorai között nagy ritkán egy-egy humoros ötlet vagy tréfás megjegyzés alakjában kifejezést is ad. A leubusi szerzetes, *Bártfai János*, egyik vegyes tartalmú theológiai kéziratában, mely jelenleg a boroszlói egyetemi könyvtárban van, naivúl kiált fel: «*Óh Isten, mely frater Johannes Bártphai szegény barát vagyok*», egy másik ismeretlen nevű könyvmásoló pedig, nyilván intim belső érzelmeinek ad kifejezést, a midőn egy 1474-ben másolt kézirat sorai közé sóhajtva beiktatja: «*Hogh ihatnám*».

A könyvfestés művészetében legrégibb emlékünk ma a M. Nemzeti Múzeumban őrzött, de egykor a pozsonymegyei *deáki* templom tulajdonában volt missale, az úgynevezett *Pray-codex*, mely az 1228. év előtt készült. Negyedrétben, hártyán csúcsíves betükkel van irva; négy diszített lapján a feszület, Krisztus levétele a keresztről a bebalzsamozással, a három Mária látogatása a szent sírnál s a trónoló Megváltó van ábrázolva. Kiváló nevezetességű e codex azért is, mert a legrégibb magyar nyelvkincset: a halotti beszédet és könyörgést benne találjuk meg.

Egyszerűbb ennél, de korra nézve a Pray-codex után következő vidéki codexünk a *Miskolczi László*, valószinüleg diósgyőri barát által irt s festett és ma az egri érseki könyvtárban lévő misekönyv, melynek canon előtti képe a felfeszített üdvözítőt Máriával és Jánossal ábrázolja. Az alakok benső kifejezése s a ruharedőzet lágy alakítása ügyes festőnek mutatja be László barátot, a ki nyilván az olasz művészet befolyása alatt másolta képét. A miniator a befejező sorokban «*Explicit liber Missalis per manus Ladislai de Miskolch Anno Domini Millesimo CCC° et nonagesimo IV°*» (= 1394) felirásban hagyta reánk nevét s a készítés idejét. A *pozsonyi káptalan*

tulajdonában lévő, canon előtti képén az Ecce Homot ábrázoló festménynyel s lapszéli ábrákkal diszített misekönyvet 1403-ban *Nagyszombati Mihály* pozsonyi kanonok másolta; a káptalannak a XIV. században, a hanyatló bizánczi művészet befolyása alatt készült s az angyali üdvözletet ábrázoló másik codexéről pedig tudjuk, hogy azt 1409-ben Tamás zágrábi kanonok Budán vásárolta, magyar eredetéhez tehát nem igen férhet kétség.

A világi codexírók sorából ki kell emelnünk a selmeczi *Gobil Bálintot*, a ki Selmeczbánya városának szép feszülettel ékesített jegyzőkönyvét készítette 1432-ben. Ezt a művet az 1426. évben készült körmöczbányai városi jegyzőkönyv, a keresztrefeszítés s a végső ítélet jeleneteinek remekmívű kivitelével, műbecs tekintetében sokszorosan fölülmúlja. Sajnos, festőjét nem ismerjük. A XV. század második felében működő miniatorok közül való Váczi Pál, ki 1480-ban festette ki az esztergomi főegyházmegye könyvtára tulajdonát képező s Velenczében 1477-ben nyomtatott könyvet, a mi arról tanuskodik, hogy nyomtatott könyveink is, a codexek módjára, kezdetben a nyomdász műhelyéből a betüfestő tolla és ecsetje alá kerültek.

Az ismeretlen nevű miniatorok munkái közül 1488. és 1489-ből egy graduálét és egy missálét a pozsonyi káptalan könyvtárában őriznek. Az előbbinek lapszélei élénk lombozatos díszszel ékítvék, egyes miniatürjei az ünnepnapokra vonatkozó fejezetek előtt állnak, az initiálékban pedig miniatürképek foglaltatnak. A misekönyvet Lukács előbb veszprémi, később egri kanonok csináltatta és «tehetsége szerint dekoráltatta» élénk virágos initiálékkal és csinos lombozatú lapszéli diszítéssel. Szép, canon előtti képe a keresztről való levétel jelenetét, jellemző felfogásban ábrázolja. Ismeretlen nevű miniatortól, de valószínüleg *Ujlaki Bernát* ferenczrendi szerzetestől való a kassai múzeum XV. századi nagy graduáléja, mely igen nagy színes kezdőbetűkkel és ékes miniatürökkel volt diszítve. Sajnos, ezek legnagyobb részét barbár kezek kivagdosták. Végül ugyanaz a múzeum őrzi a *Harnisch János* kassai polgár költségén, a XV. század elején készült missálét, mely műbecsű tollrajzban kivitt kezdőbetűkkel van ékesítve. Nem valószinű, hogy Magyarországon készült, mivel sem a naptári részben, sem a szövegben nincsenek benn a magyarországi szentek.

A könyvnyomtatás térfoglalásával a miniatorok lassanként elvesztik működésük talaját s tevékenységük a XVI. század elejétől jóformán már csak a kisebb méretű képek és zománczminiatürök előállitására szorítkozik.

Falképeink keletkezése szorosan összefügg egyházi monumentális építészetünk történetével. A román templomot csak akkor tekintették befejezettnek, ha belsejének falait képek diszítették, ezért biztosra vehetjük, hogy a román és csúcsíves műízlés korában hazánkban is általánosan el voltak terjedve a falképek. Népszerűségük mellett szól az is, hogy nem csak díszesebb bazilikáink- s dómjainkban, de igen sokszor az igénytelenebb falusi román vagy góth izlésű templomkák falain is találkozunk velük. Így, hogy csak a nevezetesebbekről szóljunk, falképeket találtak idáig: *Turnicsén, Péczölön, Veleméren, Dömölkön, Tótlakon, Zsegrán, Fekete-Ardón, Mármaros-Szigeten, Jaákon, Deák-Monostoron, Esztergomban, Zsámbékon, Sopronban, Ecséren, Pécsett, Csécsen, Révhely-Szent-Mártonban, Várkonyban, Lőcsén, Veszprémben, Kassán, Szepes-Váralján, Geczelfalván, Ochtinán, Rima-Brézón, Rákoson, Kövin* stb.

Falképeink kompozicziója a román-korban még egyszerű s a többnyire nyugodt alakok nélkülözik az árnyékolást, a csúcsívesben ellenben a ruhának lágyabb s gazdagabb redőzete által jellemezvék. Tárgyuk többnyire a szentírásból vett legendáris ábrázolás, de többeken a XIII. század végén s a XIV. században olyan előállítással találkozunk, mint például a zsegrain és turnicsein, a melyekben a művész a nemzeti szenteknek legendáit a hazai történelemből vett hőstettek és mondák jeleneteivel egyesíti.

Falfestészetünk — talán — legrégibb emléke a *veszprémi Gizella-kápolnában* a 12 apostolt ábrázoló képekben maradt reánk a XIII. századból. E képek a bizanczi hatás alatt készült olasz falfestményekre emlékeztetnek.

Leghíresebb s művészettörténeti szempontból is kitünő falképünk a *szepesváraljai* székesegyház kapuja fölött lévő, melynek mély történeti, sőt politikai jelentősége arról tanuskodik, hogy monumentális festészetünk nemzeti történetünk korszakos nagy eseményeit és azok szereplő alakjait már a régi időkben is a falfestményeken örömmel örökítette meg. Mint ilyen, ez a falkép nemcsak hazánkban áll egyedül, de az egyetemes műtörténelemben is párját ritkítja. A falkép termet ábrázol, melyben fejedelmi trónuson Mária ül, ölében szent fiával, előtte Róbert Károly királyunk térdel s a szent Szűztől a feléje nyujtott koronát fogadja. Másfelől Tamás esztergomi érsek térdel kezében az országalmával, a király mögött kardhordója, Semsei Frank Tamás szepesi várnagy, az érsek mögött pedig Henrik szepesi prépost van ábrázolva, ki a képet 1317-ben festtette. A kép történelmi tendenciája az új királyság győzelmére s a szepesiek hűséges vitéz-

ségére vonatkozik, kik tudvalevőleg Róbert Károly győzelmét a rozgonyi csatában kiküzdeni segítették.

A *martyánczi* falképeket unikummá az teszi, hogy azok egyikén *radkersburgi Aquila János* festőmester nevével és arczképével találkozunk. Valószínű, hogy a hazánk nyugati részén fekvő templomok közül ez a mester többet diszített fel képeivel. A *zsegrai* freskón bibliai jeleneteken kívül falfestőink kedvelt thémáját, Szent Lászlónak a kunok elleni harczát látjuk ábrázolva.

A *kassai* székesegyházban látható freskóképek legépebb példánya a szivárványon ülő Krisztust s az apostolokat ábrázolja; egy másik megkezdett, de be nem fejezett falkép a sírjából feltámadott Üdvözítőt s végre az utolsó, az éjszaki mellékhajó oktogonján lévő, Krisztus felfeszítését és keresztről való levételét állítja elénk. Jelesebb e tekintetben *Lőcse* városa, melynek parochiális templomában két sorozatban a hét főbűnt és az irgalmasság cselekedeteit, megfelelő verssorok kiséretében ábrázoló és a Szent Dorottya életére és vértanuságára vonatkozó képeket látjuk a XIV. századból. Az első sorozat képei a prágai festőiskola alkotásainak nivóját közelítik meg korrekt rajzaik és élénk színeik által s bár a múlt század hetvenes éveiben restaurálva lettek, eredeti jellegük megtartása kitünőnek mondható. A második sorozat 20 képből áll s szintén a XIV. század jelesebb alkotásai közül való.

Renaissance építészetünk ismertetésének kapcsán felemlítettük már, hogy első renaissance-korunk szobrászati emlékeiből is, hirmondó gyanánt, csak néhány töredék maradt reánk az esztergomi Bakocs-kápolna kivételével, a mely egyetlen teljesen épnek mondható egyházi emlékünk ugyan 1507-ből, de ennek szobrászati szempontból becses legfőbb részét, t. i. fehér márvány főoltárának rendkívül finom és gyöngéd domborműveit, nem hazai művész, hanem *Andrea Ferucci da Fiesole* készítette Firenzében a bibornok megrendelésére s úgy küldötte már készen Esztergomba.

Szobrászatunk e korbeli emlékeinek igénytelenebb ugyan, de érdekes sorozatát látjuk továbbá a *bártfai városház* párkányzatán előjövő feles számú s emberfőket, a naptári állatkört s más jelvényeket ábrázoló faragványokon, továbbá a Szathmáry György püspöksége idejében (1507—21) készült *pécsi* pasztofóriumon, a *menyői* templomkapun és keresztelő-medenczén, a melyek szintén olasz mesterek művei.

A mohácsi vész nyomán fellépő általános zavarok, a török foglalás s

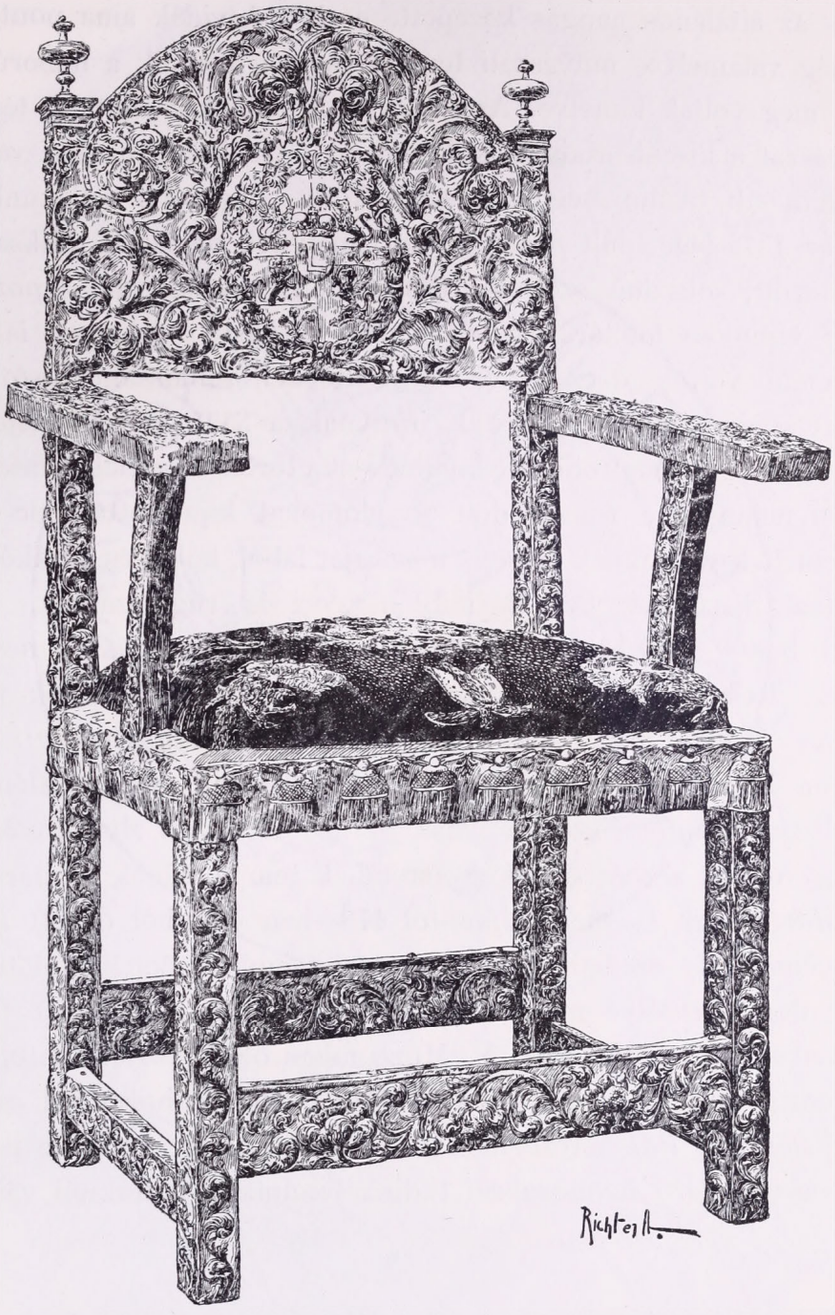

VERT ÉS VÉSETT EZÜST KAROSSZÉK A XVII-IK SZÁZADBÓL.
A FRAKNÓI KINCSTÁRBÓL.

a folytonos háborús mozgalmak nemcsak nagy gátat vetettek művészetünk fejlődésének, de hazánk egyes vidékein a művészi életet is teljesen tönkre tették s az általános pangás közepette csak a felvidék ama pontjain észlelhető még valamelyes művészeti tevékenység, a melyek a háborús mozgalmaktól meg voltak kimélve. Azonban itt is csak korlátoltabb téren mozog a szobrászat s kisebb szabású sírköveken, oltárokon, a nemesi várkastélyok kapuzatain stb. találja meg szűk szerepkörét. Legszebb emlékünk ebből az időből az 1572-ben épült *pozsonyi kút*, melynek ormát II. Miksa királyunk jól mintázott, sokszínű szobra koronázza. E korból való a *pozsonyszentgyörgyi* templom főoltára s a *nagybitsei* várkastély főkapuja is, a melyek másodrendű voltuk daczára érdekes emlékei renaissance szobrászatunk hanyatló stádiumának. A barokk iránynak a XVII. század eleje óta meghódoló szobrászatunk produktiv kifejlődését a törökvilág megszüntével nyerte, a midőn nemcsak a romba dőlt templomokat kijavították, de egy sereg újat is emeltek s azoknak külsejét s belsejét fából, kőből és stukkóból készült szobrokkal diszítették föl. Bármily nagyra is rúg számuk, kimagasló, abszolut becsű alkotást nem találunk köztük s a szobrászok neveit is alig ismerjük. Relativ értelemben kiválók még a tuczatalkotások sorából az Esterházy Miklós gróf által épített (1630—40) *nagyszombati* rokkantak temploma belsejének és a *zboróí* Rákóczy-kápolna mennyezetének gazdag stukkódiszei, a *nyitrai* székesegyház *Pernegger János* által 1662-ben készitett nagy oltára, a *trencséni* kegyesrendiek templomának főoltára s kiválik *Szent Márton*-nak *Donner Ráfael*-től 1734-ben ólomból öntött *lovasszobra Pozsonyban*, mely eredetileg a koronázási templom főoltára fölött állott, ma pedig a dóm szentélye mögött van elhelyezve, míg a hozzá tartozó két angyalalakot Budapesten a M. N. Múzeumban őrzik. Szobrászatunk sivárságát jellemzi, hogy a barokk izlés korából önálló szoborművet csupán csak egyet, *Esterházy Pál* herczegnek 1687-ben kőből faragott, de csekély művészi becscsel biró lovasszobrát tudjuk felmutatni a fraknói vár udvarán.

*

Jóllehet kézműiparunk, vagy legalább is annak némely ága, nemzetünkkel egykorú s biztos nyomok utalnak arra, hogy már honfoglaló őseink között feles számmal voltak kézmüvesek, mégis a szorosabb értelemben vett művészi ipar hazánkban csak később, nevezetesen akkor ver erősebb gyökeret, a midőn az első Árpádok alatt a kereszténység meg-

TÁL, ARANYOZOTT EZÜSTBŐL. ESTERHÁZY LÁSZLÓNAK A VEZEKÉNYI CSATÁBAN VALÓ ELESTÉT ÁBRÁZOLÓ DOMBORMŰVEL.
XVII. SZÁZAD. A FRAKNÓI KINCSTÁRBÓL.

szilárdulásával templomaink egész sora épül fel. Az egyház nemcsak a *grand art*-nak, de az iparművészetnek is a bölcsője, mert a templomok belső felszerelése ötvösök, faragók, himzők, aranyozók, bronz- és rézöntők tevékenységének nyujt évszázadokon át hálás talajt.

Ötvösségünk régi intenzitása és fénye mellett szól, hogy már a királyság első századaiból eredő okmányaink gyakran emlitenek *aurifabereket*, vagyis ötvösöket s bőséges számmal emlékeznek meg világi és egyházi ötvösművekről is. Hogy e kincsek már az Árpádok korában mily dúsan halmozódtak össze hazánkban, példa lehet rá IV. László királyunknak egy 1276-ban kelt oklevele, melyben elmondja, hogy a veszprémi székesegyházat feldúló pártütők a templom kincseiben 50,000 márkányi kárt okoztak. Az ekkor elrabolt ötvösművek sorában gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott 15 aranykelyhet, 20 ezüstkelyhet, 20 aranyfeszületet, 4 arany s 11 ezüst ereklyetartót sorol fel az okmány. Külföldi ötvösműveket, csakúgy mint a műipar egyéb termékeit, kivált pedig drága szöveteket, nagyszámban importáltak ugyan az Árpádok idejében, ez az import azonban csak a legelső időben s a legmagasabb igényű tárgyakra szorítkozott s csupán a pillanatnyi szükséglet fedezése volt, de mihelyest a külföldről behozott ötvösök a királyi udvar körül, a megyék váraiban, a székesegyházak és monostorok szomszédságában megtelepedtek s itt művészetük gyakorlására a kellő eszközök birtokába jutottak, csakhamar szélesebb körre is kiterjedő tevékenységet fejtettek ki, a mi a külföldi import alól műiparunkat nagy részében felszabadította. Hogy mily nagy becsben tartották ötvöseinket Árpádházi királyaink, kitűnik abból is, hogy földeket adományoztak nekik, hogy zavartalanul élhessenek hivatásuknak. De meg is feleltek a bizalomnak, mert történelmi feljegyzéseinkből tudjuk, hogy már a XIII. század elején nagy fejlettségnek örvendett a magyar műipar, a minek méltó tanusága II. Endre leányának, Erzsébetnek, gazdag kelengyéje, mely itthon készült ötvösműveivel még Németországban is nagy csodálkozást tudott kelteni 1212-ben.

A kisművészetek virágzó korszaka azonban nálunk csúcsíves templomaink építésének és belső felszerelésének idejére esik s mintegy a XVI. század első két évtizedéig tart. Az a 190 esztendő, mely Róbert Károly uralkodásától a XVI. századig lefolyt, méltán nevezhető iparművészetünk aranykorának. Uralkodóink nagyszabású műpártolásával az egyházi s világi főurak, a köznemesek és a tehetős városi polgárság művészet-

szeretete párosult ebben a korban s a hitbuzgóság, a példaadás és a nemes vetélkedés műiparunk minden egyes ágának kifejlődésére a legtermékenyebb hatással volt.

Az úgynevezett kisművészetek sorában ekkor is az ötvösség viszi a vezető szerepet s mint a többi mesterségtől megkülönböztetett «*ars liberalis*» kitünő talajra talál fény- s pompaszerető urainknál, a hol az ékszerek, a lószerszám, a díszfegyverek s a templomi szerelvények körén kívül produktiv tevékenységét az értékes serlegek és kupák ajándékba való adásának nemzeti közszokása még csak fokozza.

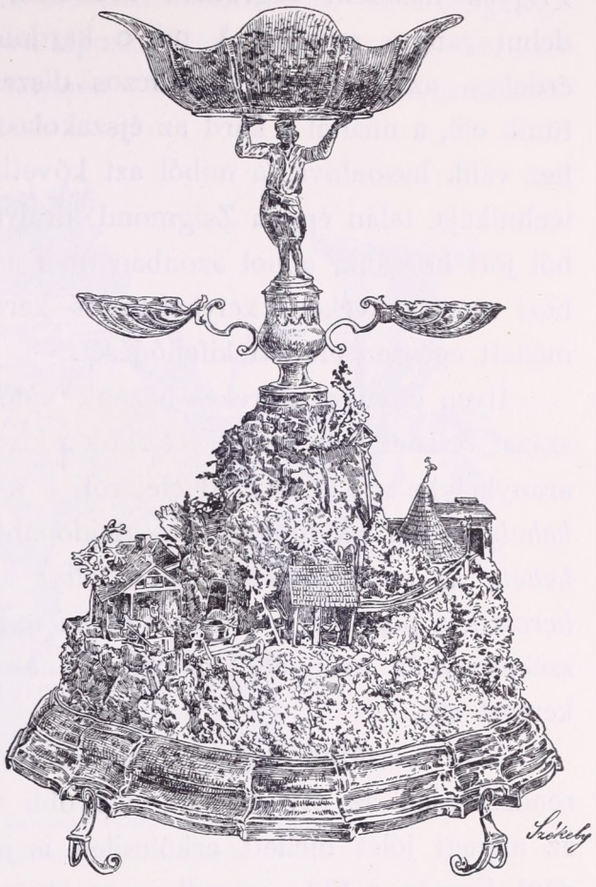

ASZTALDÍSZ, ARANYOZOTT EZÜSTBŐL.
III. KÁROLY KIRÁLYNAK SELMECZBÁNYÁN TETT LÁTOGATÁSA ALKALMÁBÓL KÉSZÜLT.
AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBÓL.

Az Anjouk uralma áldásosan hatott műiparunk kifejlődésére is. Nagy Lajos királyunk alatt kezd a czéhek intézménye általánossá válni hazánkban; ő szabályozza 1376-ban az erdélyi szászok kezdetleges iparos társulatait, a melyekben már ekkor 24 különféle mesterséget űztek. De nemcsak Erdélyben, a felvidéken is találkozunk hasonló intézménynyel ebben az időben s a szepesi szászoknak 1370-ben keltezett, de régibb jogokra hivatkozó statutumai már említést tesznek ötvösökről, mint czéhes társulatról. Ekkor mondatott ugyanis ki, hogy az ötvösök egy márka ezüsthöz egy latnál több rezet nem keverhetnek s hogy minden ötvös tartozik művére ráütni a bélyegét. A XIV. és XV. században ötvösségünk jó neve messze földekre eljutott s valósággal európai hírre tett szert a XV. században a sodronyos zománczú művek révén. Legrégibb idáig ismert ilyen emlékünk *Szent László*-nak aranyozott ezüstből való ereklyetartó mellszobra a győri székesegyházban, a mely részben restaurált mű a XIV. szá-

zad végén vagy a XV. század elején készült ama régebbi herma helyébe, a mely a váradi templom sekrestyéjében kiütött tűz következtében, melyről Zsigmond királynak 1406-ban kiadott oklevelében történik említés, elpusztult. Korra követi ezt a drezdai történelmi múzeumban lévő s históriai becse mellett főkép provenienciája szempontjából nevezetes remekmívű sodronyzománczos kard, a melyet Zsigmond királyunk ajándékozott harczias Frigyes meisseni őrgrófnak 1425-ben, a midőn őt Budán választófejedelmi rangra emelte. A mi e kardon technikai szempontból kiválóan érdekes, az a hüvely zománczos díszeiben fellépő fémlevélkék alakjában tünik elő, a miáltal a kard az éjszakolaszországi sodronyzománczos művekhez válik hasonlóvá, a miből azt következtethető, hogy a sodronyzománcz technikája, talán éppen Zsigmond királyunk pártolása folytán, Olaszországból jött hozzánk, a hol azonban nem annyira világi tárgyakon, mint egyházi szerelvényeken, kelyheken és kereszteken találta meg pompás s e mellett egészen eredeti kifejlődését.

Ilyen egyházi szereket hazánk vidéki templomaiban mintegy másfélszázat őriznek még ma is. Közülök a kiválóbbak: a *pozsonyi* ferenczrendiek aranykelyhe a XVI. század elejéről, a *trencséni kehely* 1498-ból, a *Bakocskehely* gróf *Erdődy Ferencz* tulajdonában *Galgóczon*, a remekmívű *Súkykehely* az *esztergomi* főszékesegyház kincstárában, továbbá a *barsszentkereszti*, a *poprádi*, a *kassai*, a *győri* templomokban lévő kelyhek, a *nyitrai* székesegyház evangéliumos könyvének borító lapja, a *beszterczebányai* kereszt stb.

A XIV. század legvégén, de még inkább a XV. elején alakulnak meg rendszeresen az ötvösczéhek nagyobb városainkban s czéhbeli ötvöseink az anyagi jólét mellett erkölcsileg is jelentős szerepet visznek. Így például Kassán a XVI. században az ötvösök sorából kettő, *Wagmer Farkas* és *Kiss Lőrincz*, emelkedik a polgári méltóság és hatalom legmagasabb polczára: judex, vagyis városi főbiró lesz s mint ilyen nemcsak élet és halál ura, de politikailag is képviselője a városnak a király s az országgyűlés előtt. Hogy ötvöseink művészi tekintetben is megállották helyüket, tanuság lehet rá az a tény, hogy *Zsigmond* király és felesége, *Borbála*, több izben rendelt meg kassai mestereknél ötvösműveket, egy *Jakab* nevű korponai mesternél a bányavárosok *Beatrix* királyné zólyomi várnagya számára készittettek kupákat, esztei *Hyppolit* esztergomi érsek pedig arany- s ezüstedények, serlegek, boglárok stb. készítése végett nem fordúl Olasz-

országba, hanem Budán, Körmöczön és Nagy-Bányán tesz megrendeléseket. *II. Lajos* király az udvaránál megforduló követeknek ajándékul szánt műveket szintén Budán készítteti, *Bethlen Gábor* pedig 1624-ben több gyra ezüstöt ad át a kassai czéhnek, hogy az neki abból czéhbeli ötvöseivel csészéket és tányérokat csináltasson.

Az írásos emlékeken kívül azonban egykorú ötvösműveken is tanulmányozhatjuk rég porrá vált mestereink művészi készültségét. Az a tengernyi csapás, mely szegény hazánkat annyira kipusztította s a művészet gyakorlását a török foglalás idejében úgyszólván teljesen a felvidékre szorította, nem sem-

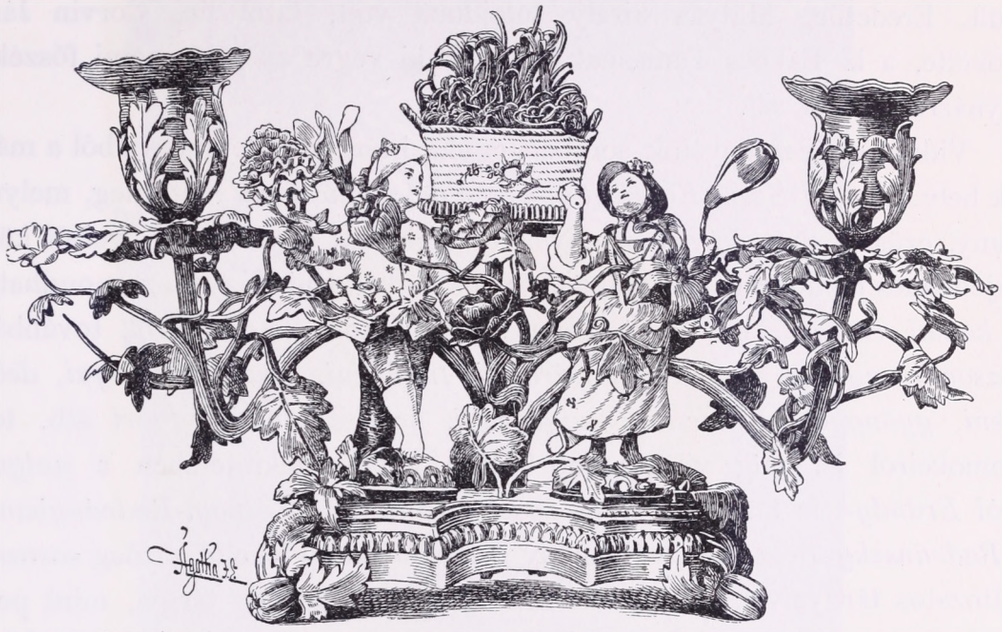

GYERTYATARTÓ BRONZBÓL, MEISSENI PORCZELLÁNALAKOKKAL.
XVII. SZÁZAD. AZ ESZTERHÁZAI KASTÉLYBÓL.

misített meg mindent. Egyházak, monostorok rejtett, titkos fülkéi s a magánosok kincses ládái megőriztek egy-egy sugárt a régi fényből s ezek adják ma kezünkbe a szövétneket, melylyel a régi magyar művészet multjának sötétségébe bevilágíthatunk s e mellett tájékozást nyerünk a régi magyar úri világ művészetszeretetének mértékéről is. Az *esztergomi főszékesegyház* milliókra rúgó kincstára arany-, ezüst-, drágaköves és gyöngyös ötvösműveiben s himzett egyházi ruházataiban nemcsak hazai műveket őrzött meg számunkra, de a külföldi művészet több elsőrendű remekét is képes felmutatni. Ezek sorában a legelső az u. n. *Corvin-kalvária*, mely a XV. századbeli

renaissance ötvösművesség egyik világra szóló alkotása. A 72 cm. magas és 1520 aranyat nyomó arany diszfeszület finoman tagozott s drágakövekkel, gyöngyökkel s zománczczal diszített háromszögű talapzatra van helyezve; a talapzaton három szfinksz ül s mellső lábaikkal Mátyás király czímerét tartják. A kereszt középső részén csúcsíves kápolna emelkedik, közepében az oszlophoz kötözött Krisztus plasztikus alakjával, a kápolna tetején pedig feszület, mellette kétfelől Szent János és Mária alakjaival foglal helyet. Mind a négy alak zománczozva van s a művészi bevégzettség remeke. A kereszt keletkezését olasz földön kell keresnünk s nagyon valószínű, hogy Firenzében *Verocchio*, *Polajuolo* vagy *Betto* műhelyében készült. Eredetileg Mátyás király tulajdona volt, kitől fia, Corvin János örökölte, a ki Bakocs Tamásnak adta el, ki végre az esztergomi főszékesegyházra hagyta azt.

Vidéki gyűjteményeink sorában egyházi tárgyak szempontjából a második hely a *kassai Szent Erzsébet-székesegyház kincstárát* illeti meg, melynek arany, ezüst s drágaköves szerelvényei s himzett egyházi öltönyeiről külön terjedelmes monográfiában volna érdemes foglalkozni. Ugyanezt mondhatjuk a *kassai ev. ref.* és *ágost. evang.* templomok kincstárairól, továbbá a *pozsonyi*, *nyitrai*, *egri*, *szepesváraljai*, *trencséni*, *beszterczebányai*, *debreczeni*, *gyöngyösi*, *kalocsai*, *nagyváradi*, *selmeczbányai*, *győri* stb. templomokéiról is, míg világi rendeltetésű művek tekintetében a *galgóczi* gróf *Erdődy*-féle tárház, a *Radvánszky János*-féle *Zólyom-Radványban* és a *Radvánszky Béla*-féle gyűjtemény *Sajó-Kazán* áll legelől gazdag sorozatú, változatos tárgyaival. A galgóczi kincses-ház egyik, úgy tárgyi, mint pedig történelmi szempontból legbecsesebb ereklyéje a Hunyady Mátyás király trónjáról való, aranyfonállal átszőtt *selyemkárpit*, mely dús renaissance ékítmények között közepén Magyarország czímerét a Hunyady-ház hollós czímerével egyesítve viseli. A remekmívű kárpit Mátyás király fejlett műizlésén kívül a XV. századbeli olasz szövőtechnikának művészi nivójáról tanuskodik. Mindezt azonban messze megelőzi az *Esterházy herczegeknek a fraknói* várban elhelyezett kincses háza, mely megmérhetlen becsű ötvösműveivel s egyéb műtárgyaival nemcsak hazánknak, de a continensnek is egyik legelső gyűjteménye.

E nagyobbszabású gyűjteményeken kívül a régi iparművészet tárgyai sorából úgyszólván hazánk minden úri családjánál találkozunk ötvösművekkel, himzésekkel s a keramika kisebb-nagyobb értékkel biró termékeivel. Az Augs-

burgból és Nürnbergből roppant számmal importált ötvösművek mellett fölös számú hazai darabot ismerünk s jóllehet ebbeli készítményeink szerényebb igényűek és átlagosan nem emelkednek a középszerűség fölé, mindamellett eléggé érdekesek arra, hogy azokon ötvösművességünk fejlődésének fokozatait s a külföldi mustrakönyvek hatását tanulmányozhassuk s ennek alapján kimondhassuk, hogy néhány eddigelé ismert ötvösmesterünk művészetének teljes magaslatán állott s olyan remekműveket hozott létre, a melyek a kül-

ARANYNYAL PRÉSELT BŐRTOK A XVII. SZÁZADBÓL.
A FRAKNÓI KINCSTÁRBÓL.

földi mesterművekkel is bátran összemérhetők. Ilyen mesterünk volt a kassai *Anthonius* (1490—1520), a ki 1504-ben készítette el Kassa város remek *ezüst-pecsétlőjét*, melyet ma a város levéltárában őriznek, két évvel előbb pedig azt az *aranykelyhet*, mely a kassai Szent Erzsébet-székesegyháznak ma is egyik kincse. A magyar Nemzeti Múzeum egy remek fedeles kupáját is sokáig a híres *Jamnitzer Wenczel* művének tartották külföldi szaktudósok is, a míg e sorok írója be nem bizonyította, hogy azt *Lippai János* kassai ötvösmester

(1546—1578) készítette, a szakirodalomban pedig eléggé ismeretes, hogy a kassai származású, de Lőcsén megtelepedett *Szilassi János* a «*tűzben pikturált*» zománczos képek előállításában úgyszólván specialista volt a XVIII. században. Nagyszámban fennmaradt műveit a *kassai* prémontreiek és Orsolya-szűzek temploma, az Erzsébet-székesegyház és a *felső-tarczai* (Sárosmegye) r. kath. templom őrzi. Köztük a legnevezetesebb a kassai székesegyház nagy úrmutatója, mely becses festett zománczaival méltó bizonyságot tehet arról, hogy ötvösségünk dekadens korában is akadt még hazánkban mester, a ki a multak nagy tradicziói a kor divatjával művészi szépen tudta összeegyeztetni.

*

Azonban nemcsak műhelyeinkben lüktetett a műipar lázas szívverése; a magyar családi tűzhely is élénk tevékenységet fejtett ki az iparművészetek terén az elmult századok folyamán. E tevékenység oroszlánrésze az anyán s a család nőtagjain nyugszik s régi családéletünk örök dicsősége marad a magyar háziasszonynak az a fényes szerepköre, melynek verőfényéből csak megelégedés és boldogság sarjadzhatott. A régi magyar háztartás asszonya a szó legideálisabb értelmében családanya volt, ki gyermekeinek nemcsak erkölcsi nevelését, betegség esetén pedig testi orvoslását intézte, de a házi teendők legkülönbözőbb nemében is vezető s oktató szerepet vitt. Művészi értelemben e szerepkörhöz tartozik első sorban a *himzés*, a különféle varrottasok készítése, mely a ház körül ép oly használatos volt, a minő kedves jegy-, vagy ajándéktárgy gyanánt szolgált ünnepélyesebb alkalmak esetén. Nemzeti szempontból a selyemszállal s arany-, ezüst-skófiummal himzett különféle varrottasok: a terítők, keszkenők, ágyruhák s a templom számára készített úrasztala- és kommunikánsnak való kendők, oltárra való circumferenczíák, misekönyv-párnák, velumok, antipendiumok és kárpitok kiválóan érdekelhetnek bennünket, mert ezek diszítésében fejt ki a magyar nő speciálisan magyar dekorativ stílust, melynek motivumai, a tulipán, a gránátalma, a szegfű-, a rózsa- és az epervirág, bárha szakadatlanul ismétlődnek is, sajátos csoportosításukban azonban olyan különleges ízlést árulnak el, melylyel hazánkon kívül más nemzet hímvarró műiparában sehol sem találkozunk. A magyar nők sok és szeretetteljes gondot fordítottak a hímvarrásra s a munkában, legjobb módban élő főúri hölgyeink a köznemes és a polgár-asszonynyal egyformán osztozkodtak, a minek a szám-

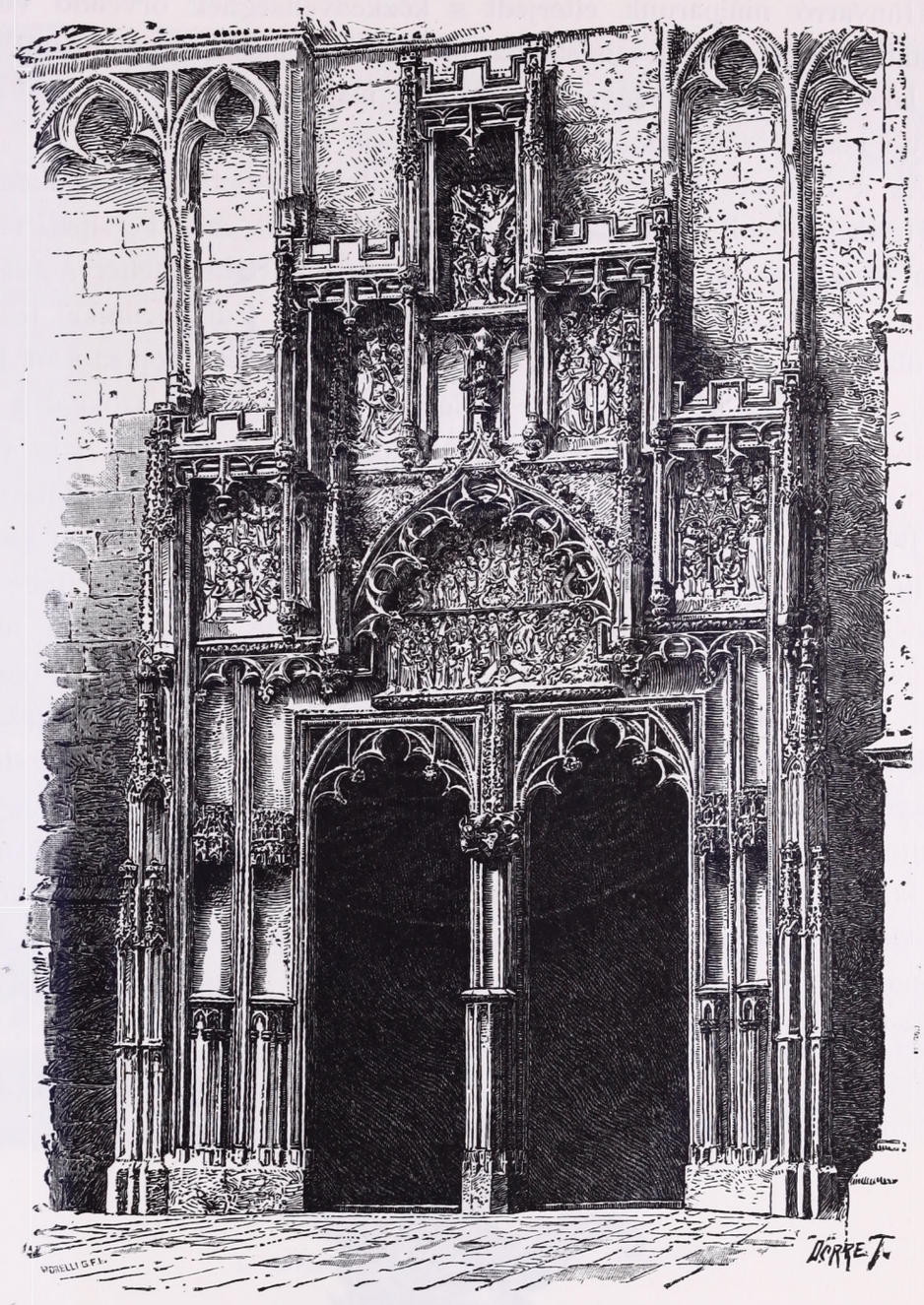

A KASSAI DOM ÉSZAKI KAPUZATA.

talan közül klasszikus példáját adja gróf *Esterházy Miklósné*, bedeghi *Nyáry Krisztina* esete, kinek férje, a nádor, 1625-ben Komáromból küld «*valami kevés szirmot a babicsán* (Vielliebchen) *nyert keszkenyők varrására*».

Hímvarró műiparunk elterjedt s közkedveltségnek örvendő voltáról számtalan régi emlékünk tanuskodik, melyekkel nemcsak templomaink készletei között s a gyűjteményekben, de régi magyar családjaink féltve őrzött ereklyéi között is az ország minden részében sűrűn találkozunk.

Az a nemzeti diszítő stílus, mely házilag készített himzéseinken talál a legtermékenyebb talajra, sajátságosan nyilatkozik meg kerámiai tárgyainkon is a XVII. és XVIII. században. Ha az óntartalmú fehér s átlátszatlan máz, mely ezeknek az edényeknek nagy részét fedi, technikai tekintetben olasz eredetűnek látszik is, az edények felületét csoportosan borító növénydekoráczió kétségen kívül analóg és közös eredetű azokkal a motivumokkal, melyekkel himzéseinken találkoztunk. Legrégibb idáig ismert darabunk e nemből 1609-ből származik s az Iparművészeti Múzeumban van Budapesten; a későbbi sorozat évszámai a XVII., méginkább azonban a XVIII. század egyes éveit tüntetik elő s bár tudjuk, hogy e nembe vágó díszedényeink zömét Felsőmagyarország szolgáltatta, eddigelé még nincsenek kellőképen megállapítva azok a műhelyek, a melyekben e nemzeti érzést lehelő, szép és becses műtárgyaink készültek. A XVIII. században keletkezett *holicsi*, *modori*, *tatai*, majd a XIX-ikben felállított *pápai*, *stomfai* és egyéb kisebb fayence-gyáraink bőséges számban produkálják ugyan a legváltozatosabb formájú edényeket, diszítő motivumaikban azonban már nem követik a régi nemzeti tradicziókat; a szó szoros értelmében kozmopolitákká lesznek s a bécsi, a strassburgi és egyéb más külföldi gyárak sablonos, a divat által felkapott ékítményeinek egyszerű lemásolásával művészi becs tekintetében is alacsonyabb nivóra szállnak.

Mihalik József.

ZONGORA, VERT EZÜST LAPOKKAL BORITVA.

XVII. SZÁZAD.

AZ ESTERHÁZY HERCZEGEK FRAKNÓI KINCSTÁRÁBÓL.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

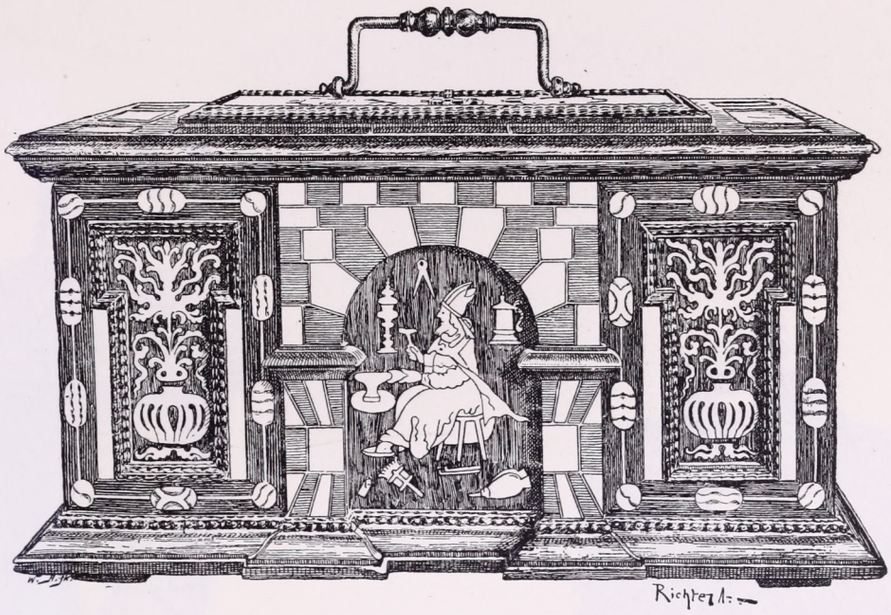

CZÉHLÁDA, SZINES FALAPOKKAL BERAKVA.
SZENT ELIGIUSNAK, AZ ÖTVÖSÖK VÉDSZENTJÉNEK KÉPÉVEL. 1654-BŐL.
BESZTERCZEBÁNYA SZ. KIR. VÁROS KÖZÖNSÉGÉNEK TULAJDONA.

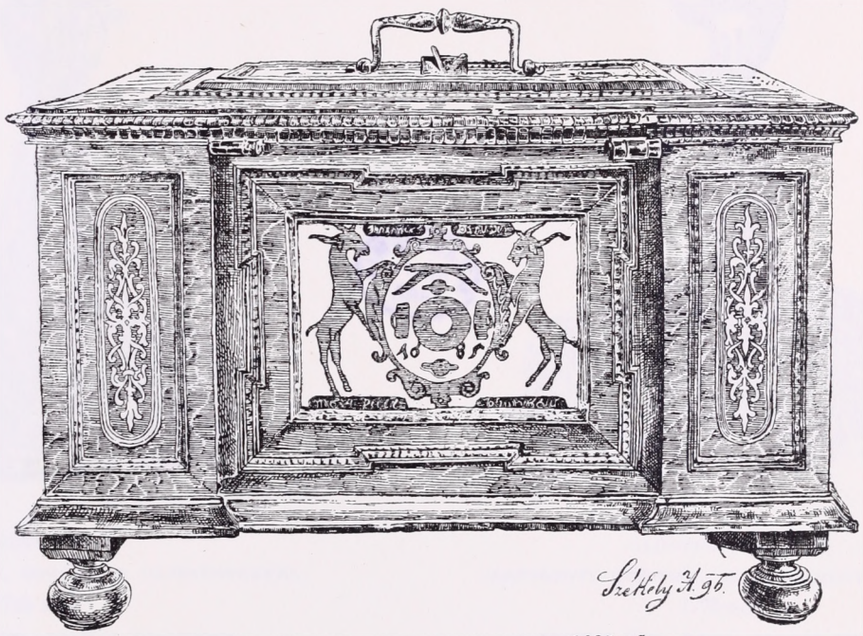

CZÉHLÁDA, FALAPOKKAL BERAKVA. 1685-BŐL.
A TIMÁROK JELVÉNYEIVEL.
BESZTERCZEBÁNYA SZ. KIR. VÁROS KÖZÖNSÉGÉNEK TULAJDONA.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

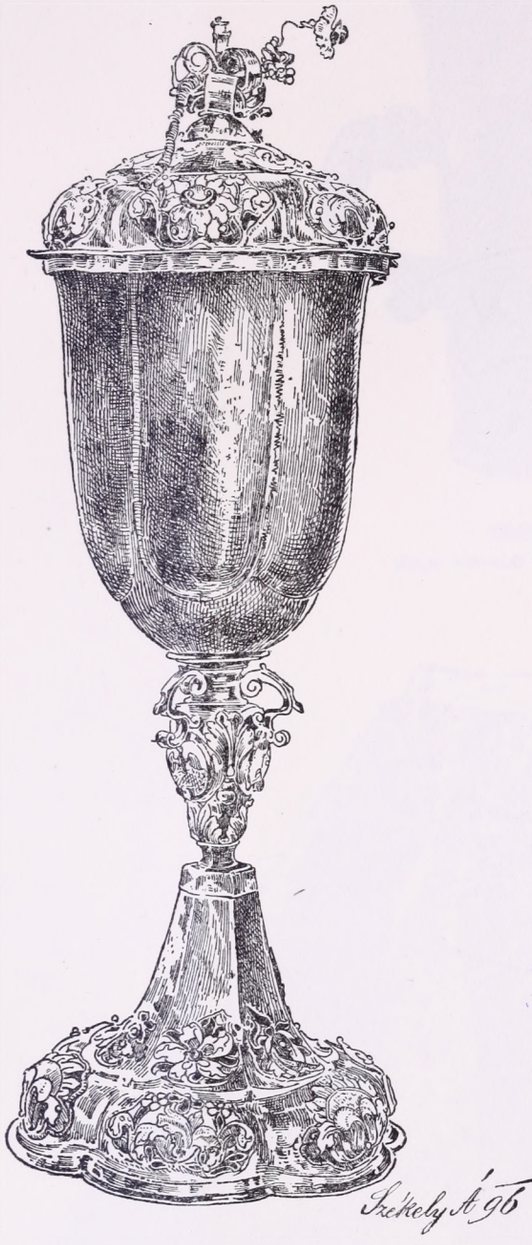

FEDELES POHÁR
ARANYOZOTT EZÜSTBŐL, ZOMÁNCZOS ÉKITMÉNYEKKEL,
1745-BŐL.
A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ TULAJDONA.

ÁLDOZTATÓ KEHELY,
ARANYOZOTT EZÜSTBŐL, ZOMÁNCZOZOTT KÉPEKKEL.
1775-BŐL.
A NYITRAI RÓM. KATH. EGYHÁZ TULAJDONA.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

BRONZ MOZSÁR. 1587-BŐL.
ÉRDY ISTVÁN GYÜJTEMÉNYÉBŐL POZSONYBAN.

ATILLA SELYEMBŐL, GYÖNGYHIMZÉSEKKEL S GYÉMÁNTOS GOMBOKKAL DÍSZÍTVE.
XVIII. SZÁZAD.
HERCZEG BATTHYÁNY-STRATTMANN ÖDÖN KÖRMENDI KASTÉLYÁBÓL.

MTA KÖNYVTÁRA

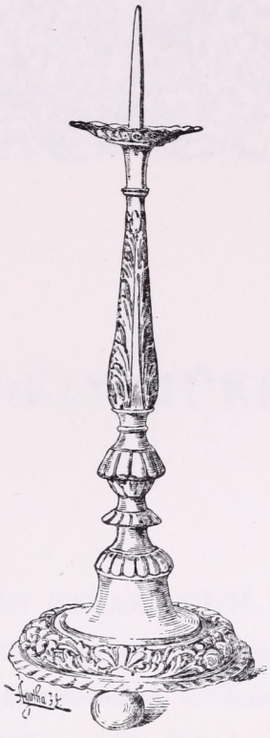

GYERTYATARTÓ ARANYOZOTT EZÜSTBŐL.
XVIII. SZÁZAD.
AZ EPERJESI KATH. TEMPLOMBÓL.

FEDELES SERLEG 1664-BŐL.
LŐCSEI ÖTVÖSMUNKA.
AZ ORSZ. M. IPARMŰVÉSZETI MUZEUMBÓL.

ÓN KANNA AZ URVACSORA JELENETÉVEL.
1766-BÓL.
A KECSKEMÉTI REF. EGYHÁZ TULAJDONA.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ERDÉLY MŰKINCSEI.

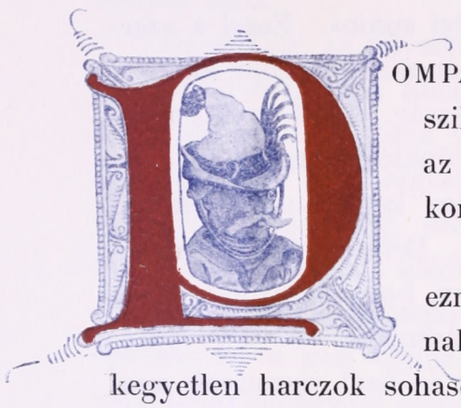

DOMPÁS HAVASOKTÓL, a Kárpátok testvérhegyeinek sziklabérczeitől s rengeteg őserdőktől körítve, mint az anyaország védbástyája terül el a magyar szent korona egyik drága gyöngye, a szépséges *Erdély*.

E természeti kincsekben oly gazdag kis ország ezredévek óta a legkülönbözőbb népek vágyódásainak tárgya volt, a mi azt jelenti, hogy a véres és kegyetlen harczok sohasem szüntek meg területén.

És volt ebben a földben valami csodálatos erő, mely a véres küzdelmek tarlóin is virágokat termelt. Az őskor ismeretlen népei, majd a rómaiak s utóbb a dákok és gepidák s a népvándorlás utolsó hullámai gyanánt a hunok bár rombolták elődeik alkotásait, de viszont mindegyik hátra hagyta ott saját műveltségének emlékeit.

Erdély hadászati fontosságát már az etelközi hazájából kiszorított ősmagyarság is felismerte, miért is az egyik törzs Tuhutum vezérlete alatt sietett a Szamos és Maros völgyeit birtokába venni s a havasok szorosait megerősítve ott önálló tartományt szervezett, úgy hogy azt később Gyalu vajdától Szent Istvánnak kellett visszahódítani s a többi magyarsággal egyesíteni. A gyulafejérvári püspökség megalapításával a keresztény műveltség körébe vonta, honvédelmi és közigazgatási tekintetben pedig egyelőre a keleti magyar vármegyék főispánjainak hatósága alá helyezvén, erős kapcsokkal csatolta egybe az ország testével. Ettől az időponttól kezdődik Magyarország történetében Erdély védbástya-szerepe, melyet Szent István

Árpád-házbeli utódainak következetes politikája soha nem tévesztett szem elől. A kevés számu magyarság és székelység azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az óriás körbástyának egész délre szolgáló kijáratait is őrizhesse. Ezen a részen szabadon csapkodhatott be a romboló ellenség. Szent István jeles utódja: II. Géza volt az, a ki ezt a rést betölteni igyekvék, midőn a Maros és Olt közé Flandriából s a Rajna alsó folyása mellől egy szorgalmas, szivós kitartásu népet, a szászok neve alatt ismert németséget megtelepíté. Befejezte pedig a nagy művet II. András, midőn a Barczaságból az általa oda behivott, de aztán föllázadt német lovagrendet kiűzvén, ezt a földet is a szászságnak adományozta.

Fájdalom, ezt az erősségünket is már a XV. századtól kezdve az Al-Duna mentén be-becsapó törökség döntötte meg. Az ellenök való védekezésnek lett eredménye az 1437-ben kötött erdélyi «unio». Ezzel a szerződéssel alakult meg az erdélyi három politikai nemzet, a három «natio», a magyar nemesség, a szabad székelység és a szászság. Ezzel együtt azonban megerősödött ujra az anyaországtól való elkülönülés eszméje is.

Az önállóság időszakából a közel két százados kort a nagy nemzeti fejedelmek, mint Báthory István, Bocskay István, Bethlen Gábor, a Rákóczyak és némileg még I. Apafi Mihály is — igaz, hogy sokszor a török szövetség segítségével, — Erdély aranykorává varázsolták.

A törökség kiüzetésével megváltozott politikai és hadi viszonyok nyomán előbb I. Lipót, majd Mária Terézia alatt, daczára az «Erdély nagyfejedelemség» czímének, végképen megszünik ez az önállóság, mígnem az 1848-iki teljes unio az anyaországgal, ujra vérszerinti testvéréhez csatolja vissza Erdélyt, melynek közállapotai immár elválaszthatatlanul azzal együtt erősödtek meg és virulnak fel.

A művelődés emlékeit illetőleg, a tordosi őstelep csodálatos leletei egy a görög műveltséggel érintkező ős népről adnak itten hirt, a római művészet és élet pedig alig hagyott hátra valahol régiségekben, épitményekben és feliratokban oly gazdag emléksort, mint e kis országban. A népvándorlás korából ismét mesés kincsek hirdetik e távoli kor gazdagságát és műizlését, mint a szilágysomlyói és apahidai kincsleletek. Az ős székelység és honfoglaló magyarság viszont hadi talentumának hagyta hátra bizonyítékait, részben a római erődítmények alapjaira helyezett hatalmas védműveivel és váraival, minők leginkább a Székelyföld és Barczaság ősvárai, a Bálványos, Toroczkó, Székely, Csicsó, Pogány, Firtos, Bágy, Kadács,

Tartod, Zete vára, Budvár, Rapsonné vára, Gelu, Dézs és Doboka vára s végül a Homárka. Ezek nagy része bizonyítéka annak, hogy a váraknak kőből való építése sehol oly korán nem kezdődik az országban, mint épen Erdélyben.

A középkor kezdetén, Árpádházi királyaink alatt, mint azt még ma is meglevő számos műemlékünk igazolja, különösen a szászok betelepülése óta, emlékszerű egyházaink oly nagy számban és művészi kivitelben épülnek, mint az azonkori Európa bármely művelt keresztény államában.

A kőből való építkezésre e téren is a rómaiság hagyományai nyujtottak példát, készen kifaragott kövekben dús anyagot hagyva hátra; a minthogy templomokban befalazva számos római sirkő, oltár- és mértföldmutató maradt fenn.

De miként az anyaországban az erdőborította felföldön a fa bősége a fából való építkezést túlsulyra emelte, úgy itt is, a havasok vidékén már a XII. század óta látunk templomokat is ez anyagból épülni. Különösen a székelységnek a fafaragásban való jártassága s külön diszítő modora e téren oly stylt teremt meg, mely úgy eredeti sajátosságánál, mint szépségénél fogva a műtörténész különös figyelmét is felhivja.

Gyula vajda, a pogány ősvallás makacs hive, a római Apulum helyén építteté fel a mai Gyula-Fehérvárat. Úgy a királynak, mint a vajdának vára tehát bizonyára római maradvány volt, melyet a betelepülő magyarság a maga módja szerint lakhatóvá tett és megerősített. Az erdélyi vajda vára azonban már 1003-ban elpusztult. A keresztény Szent István legyőzte, fogságra veté az ős hithez ragaszkodó vajdát, annak kincseiből fölépíté saját várának királyi templomát, a legyőzött ellenfél várát pedig az ujonnan alapított erdélyi püspökség székhelyévé tette. Ezzel kezdődik Erdélyben a rómaiakkal megszakadt építési tevékenység. Ez a román építészet korszaka, mely az Árpádházi királyok idejére esik.

A románkori épitészet emlékei elég szép számban s jelentős alkotásokban maradtak fenn. Ilyenek a gyulafejérvári, daróczi, ákosi, nagy- és kis-disznódi, szent-erzsébeti, szászorbói, somlyó-ujlaki, veresmarti, harinai, kerczi, kis-toronyi, holczmányi, rugonfalvi és gerendi templomok.

Mindannyi között első helyen áll a *gyulafehérvári* székesegyház, mely úgy műbecsre, mint történeti nevezetességre és nagyságra nézve is Erdély első rangu temploma. Ez volt temetkező helye, hogy úgy mondjuk, Wallhallája Erdély legnagyobb férfiainak; itt folytak le a nemzeti fejedelmek

alatt az országgyűlések, a fejedelmek beiktatásának és temetkezésének ünnepélyei.

Keletkezésének idejét csak megközelítőleg tudjuk megállapítani. Rogerius mester a tatárok fogságából való menekülését leirva elmondja, hogy őt és két társát az egyházak tornyai vezették helységről helységre a néptelen és üres földön; nyolczad napra elérték Fejérvárt, az erdélyi püspök székhelyét; ott sem találtak egyebet, mint megöltek csontjait, koponyáit s a bazilikák és paloták szétdúlt, ledöntött falait. Ebből kiderül, hogy ha a tatároknak nem volt idejük a falusi templomokat lerombolni, ugy e székesegyház falait sem döntötték le, hanem csak tetőzetét égették le s belsejét kirabolták. Helyre állíttatását IV. Sándor pápa 1246-ban egyházi segélylyel támogatta. Majd 1277-ben a szászok, kik a tized miatt a püspökkel harczba keveredtek, Alárd fiának, Jánnak vezetése alatt kifosztották és fölgyujtották a székesegyházat. Hogy ujból helyre állíthassák: IV. László Tordáról sót adományozott s a püspökség embereit az adó alól fölszabadítá: ugy kezdték helyreállítani 1287-ben s mire III. Endre 1291-ben Fejérvárott gyűlést tartott, meg van jegyezve, hogy a templom befedéséhez épen akkor készültek. Ezen helyreállítási munkálatokról csak annyit tudunk, hogy az épen említett évben *János szobrász* dolgozott rajta.

Ján szászait 1307-ben ismét a szászok, ezeket 1442-ben a törökök, 1556-ban és 1601-ben a reformátió idejében Rácz György csapatai, 1603-ban Bethlen Gábor és Székely Mózesnek a törökkel szövetséges csapatai, 1658-ban pedig ismét törökök váltották föl egymást a rombolás munkájában. A várnak 1849-iki ostroma aránylag kevés kárt okozott a székesegyházban. E hatszáz év viszontagságait mindannyiszor helyreállítás, átalakítás és toldalékok épitése követte, úgy, hogy az eredeti épülethez a kereszthajók toldalékai, a meghosszabbított csucsíves szentély, az éjszaki oldalon a Lázó-féle renaissance bejárati csarnok s végül a nyugati oldalon a két torony, az ezektől közre fogott előcsarnok és a főkapu járultak. A két torony valószinűleg a XV. századból való, de csak a déli épült ki teljesen s ezt Bethlen Gábor 1613-ban olasz munkásokkal 144 láb magasra s mai alakjában újjá épitteté. A csúcsíves főkapu és a fölötte levő nagy ablak a XV. században, az előcsarnok boltozata 1737-ben keletkezett.

E szerint az egész épület egy három hosszanti és egy kereszthajóból álló, három félkörü apsisszal záródó, pilléres késő román bazilika volt. Nagyságra nézve is a tekintélyesebbek közé tartozott: közép hajójának

hossza a szentélylyel együtt mintegy 59 méter volt, a három hajó szélessége 23 méter. Az elrendezés gazdagsága, kivált pedig a téralkotás művészete tekintetében tultett a Királyhágón inneni kortársain. Emezek ugyanis egyszerű hosszanti épületek voltak, míg a gyulafehérvári egyfelől keresztházós, másfelől e hajója körülbelől egyenlő hosszúságu, három négyszögből álló középhajóval birt, úgy, hogy metszési négyzetük megközelítőleg középpontjukká válik. Ennek következtében a templom belseje tágasabb, szabadabb, könnyebben áttekinthető. A tér hosszában és széltében való kiterjedésének megfelel a tompa csucsívü keresztbolt magassága. E három kiterjedés összhangjából származó nyugodt, méltóságos hatást fokozzák a szerkezet fő alkotó részeinek, jelesül a váltakozva alacsonyabb és karcsúbb, magasabb és vastagabb pilléreknek, valamint a hevedereknek testes alkata és hatalmas féltörzsekkel való tagoltsága. Ezekhez járul a gádorfal magasabb ablakain a középhajóba beözönlő bőséges világosság, mig az oldalhajók, melyeknek ablakai kisebbek, félhomályban derengenek.

A befalazott déli kapu ép állapotban van; épitészeti tagoltsága szabatos és szép; a bélletének oszloptörzseit és hengereit sürűn elborító diszítmény nagyon hasonlít a népvándorláskori és Karoling emlékeken előforduló szalagfonatokhoz. Ivmezejében Krisztust, Péter és János apostolokat és a két utóbbi mögött fölszálló phœnix madarat ábrázoló domborművet látjuk. Ezen kívül a szobrászati diszítmények a templom külsején és belsejében is elszórtan nagy mennyiségben fordulnak elő. Az egyik pillér talpán oroszlánok kullognak, a másikon egy fantasztikus állat kapaszkodik az oszlop lábára, amott két angyal könyvet tart kezében, emitt szép lombdísz között nyakukkal egymásba fonódó madarakat látunk. A déli gádorfalon levő dombormű Tritont ábrázolja, egyik apsis zárkövén angyalt látunk, a ki füstölőt himbál. A külső falakon az oroszlánt fojtogató Sámson, szent Mihály arkangyal és oroszlánokat ábrázoló domborművek vannak kifaragva.

Templomunk épitőmesterét nem ismerjük. Állitólag a bambergi, naumburgi, tehát a kelet frank iskolából származtak volna épitői. Bizonyos fokig okadatolt, hogy származását a toronytalan templomok hazájában, Lombardiában keressük, a honnan ez a forma Dalmáczián át juthatott el hozzánk. Megemlíthetjük még azt is, hogy a XII. században épült klosterneuburgi templom egyenes másolata a páviai szent Mihály-templomnak és hogy viszont elrendezés tekintetében a klosterneuburgi teljesen megegyezik a gyulafehérvárival.

Emez egyik legszebb és legépebb középkori templomunk belsejének ünnepélyes és magasztos hangulatát kilencz oltárán kívül rendkívül emelik a benne elhelyezett régi síremlékek és szarkofágok.

Itt van eltemetve Hunyadi János a kormányzó, továbbá fivére szintén János s állítólag Hunyadi László, valamint Korvin János is, Izabella királyné és János Zsigmond. A fejedelmek közül Báthori Endre bibornok, Bocskai István, Bethlen Gábor, Rákóczi Zsigmond és György, valamint Bethlen István, Lépes György püspök, Martinuzzi György és Varkócz Tamás. A meglevő síremlékek között legszebbek Hunyadi Jánosnak, a kormányzó fivérének, valamint Izabella királyné és János Zsigmond fehér márvány sarkofagjai, melyek fedélzetén fekve egész alakjuk ki van faragva.

E sírokat is több izben feldulták. Igy 1601-ben a Rácz György csapatai neki estek a fejedelmi sírboltoknak, a koporsókat feltörték, a bennök levő ékszereket és a sarkofagok ékességeit elrabolták s belőlök a nemes hamvakat kiszórták. Ekkor történt, hogy mint mondják, egy hajdu a Hunyadi jobb kezébe adott vezéri botot is magával vitte, a melylyel azután Orsi Péter esztergomi várparancsnoknak kedveskedett, mondván, hogy nem ismer méltóbbat, a kit e vezéri bot megillethetne. Orsi megkérdezte, be tudja-e bizonyítani, hogy az valóban Hunyadié volt. A hajdu jutalmat remélve, három tanut állított elő, kik egyhangulag állíták, hogy a botot csakugyan Hunyadi sírjából vette ki. «Köszönöm, szólt Orsi, hogy oly messze földről nekem hozád; de mivel oly szent porokat háborgatál, nem vagy méltó, hogy szívjad e hon levegőjét» s ezzel megkötöztetve levezetteté a Duna hídjára s ott az ősz Dunát felhivá, hogy a vezéri botot, mely őt a hódítóktól megoltalmazá, fogadja kebelébe s védelmezze azt meg ily szentségtelen kezektől jobban, mint az emberek, hullámai közé dobta s utána löketé a rabló hajdut is.

Nevezetes románkori emlék még a *daróczi* templom, mely később részben csúcsíves modorban átépíttetett. A főhajó hossza 23 lépés, szélessége 9 lépés volt, két oldalt egy keresztelési és egy temetkezési kápolnával. Az egész egyház főékessége a torony alatti főkapuzat, mely a késő románkori épitészet egyik legkiválóbb alkotása.

Belső nyilásának alapformája körives ugyan, de maga az ajtónyilat lóherívvel záródik. Az ekként keletkezett ívmezőn dús növénydísz közé helyezett két griff dombormüve ékeskedik. Nagy mélységgel biró béllete öt épszög fokozaton át keskenyedik az ajtónyilat felé. Minden épszögben

kerekded faltő vagy oszlopka áll, melyeknek kiugró fejezetét a jobboldaliaknál finom metszésű növénydísz ékíti, míg a baloldaliak fejezete korinthizáló.

A *kis-disznódi* templomnak is főékessége a kapuzat. Beosztása a franczia iskolára vall s a XIII. század első felében cziszterczi papok építették. Kiválnak még a románkori emlékek között a *harinai* és az *ákosi* templomok.

Csúcsives és átmeneti emlékek, főleg a XIV—XVI. századból, már sokkal nagyobb számban maradtak fenn. Ilyenek a brassói, kolozsvári, enyedi, szászsebesi, segesvári, nagy-szebeni, dézsi, beszterczei, darlaczi, marosvásárhelyi, tövisi, tordai, medgyesi, kereszturi, bögözi, felső-boldogasszonyfalvi, tarcsafalvi, rugonfalvi, homorod-szent-mártoni, jánosfalvi, dályai, karácsonyfalvi, mindszenti, ménasági, delnei stb. templomok.

Mindannyi között első helyen említjük a brassói székesegyházat, mely az egész ország legnagyobb csúcsives mívezetű temploma.

Épiteni még 1385-ben kezdték, 1390-ben még mindig dolgoztak rajta, úgy hogy negyven év alatt épült föl. Épitési költségeire azon időben még angolok, francziák és hollandok is adakoztak. 1588-ban ujra boltozták. Külső támoszlopain a tizenkét apostol aranyozott szobra állott, belsejében pedig a falakon, a magyar királyok idejéből nevezetesebb országos események s Brassó történetéből vett jelenetek voltak kőbe vésve, de mind ezen műemlékek az 1689-iki égéskor tönkre mentek. Hatalmas komor tömege uralkodik a Czenk hegy tövében fekvő város fölött. A déli oldal bejárati csarnokának kapuszárnyán levő 1477 évszám hiteles. Ezen csarnokból a templomba nyiló kapu ívmezejében levő freskó festmény Máriát Jézussal ábrázolja, a mező két alsó sarkát pedig Mátyás és Beatrix czímere diszíti. A fentebb említett tűzvész után nagyobb átalakulásokon a templom nem igen ment keresztül, úgy hogy ma is eredeti alakjában áll fenn s egészben késő csúcsives épitmény.

Rossz minőségű faragott homokkőből épült, mely idő multán letöredezett és megfeketedett; innen származik «fekete templom» elnevezése is. Három hajós csarnok, külső hossza 88, szélessége 37, magassága 42 méter. Nyugati oldalán két zömök négyzetes torony van, melyek közül az éjszaki csak a hajó magasságáig épült föl. A két torony egyfelől kiszökellik a hajó oldalfalainak szintjéből, másfelől erősen beszökellik a középhajó területébe, minélfogva a közbeeső bejárati csarnok jóval keskenyebb a középhajónál. A csarnokból az orgonakarzat alá, onnan pedig a középhajóba lépünk.

Ezt az oldalhajóktól egy pár szabálytalan hatszögű, majd négy pár nyolczszögű tagolatlan pillér választja el. A szentély a hajóhoz képest szokatlanul hosszu és három pár nyolczszögű, de aránytalanul karcsu pillér által szintén három hajóra osztódik és egész szélességében a 16 szögből vett 7 szöggel záródik. Külseje általában rendkívül gazdag, úgy hogy e tekintetben csakis a kassai székesegyházzal hasonlítható össze.

A külső diszítések élénkségét növeli három kisebb kerek torony; egyik a szentély déli fala és az oldalhajó egyenes záradékának, a másik kettő a nyugati tornyok és a hajók falának szögében emelkedik.

A déli oldalhajóba három, az éjszakiba kettő és a nyugati homlokzaton egy kapu nyilik. A déli oldal középső kapujának előcsarnoka van, melybe szintén díszes kapu nyilik; valószínű, hogy az éjszaki oldal megfelelő kapuja előtt egykor szintén előcsarnok emelkedett úgy, hogy a templomnak összesen nyolcz kapuja volt. A meglevő hét kapu számánál és diszességénél fogva legbecsesebb részei a templomnak. Éjszakon és délen az orgonakarzat melletti szakaszokba nyiló kapui régiebbek és egyszerűbbek, mindazáltal az éjszakinak félkörű ívvel keretelt öt karéjos nyilása, hazánkban a legnemesebb ilynemű alkotások közé sorolja e műemléket.

A *kolozsvári Szent Mihály*-templom a város főterén szabadon áll. Még a XIV. században, valószinűleg 1392-ben kezdték épiteni. Az bizonyos, hogy Bonifácius pápa 1400-ban bucsut engedélyez azoknak, kik építtetését elősegítik s hogy Zsigmond király kiszabadúlván a siklósvári fogságból, mintegy engesztelő áldozatúl e templom építésére sokat áldozott. Már 1422-ben annyira kész volt, hogy a püspök a benne tartandó misék felől rendelkezik. Utóbb e templom a lutheránusok birtokába jutott, mikor pedig az egész város unitárius lett, János Zsigmond 1566-ban e felekezetnek adományozta, mignem 1716-ban ujra visszakerült a katholikusok kezére. Háromszor égett le. Legutóbb 1697-ben.

Három hajós csarnoktemplom. A hajó hossza 40, a szentélyé 17 méter. Eredetileg két tornya volt tervezve, de mint a legtöbb csúcsives templomnál csak az egyik épült ki, a mely azonban később lebontatott. A mostani torony a templom stiljében 1837-től 1862-ig épült.

A hajók csillagos boltozatuak, melyeknek zárkövein Magyarország és Kolozsvár város czímere, a biblia és az építő mester jegye van kifaragva. Öt kapuja van, melyek közül a nyugati főkapu a legdíszesebb. Ennek keretét karcsu keresztvirágba végződő csúcsiv alkotja. Az ajtó kettős nyi-

lásu, mely felett az ívmezőben a sárkánytölő Szt.-Mihály alakja, továbbá Magyar-, Cseh-, Morvaország és Ausztria címere van kifaragva. A sekrestye ajtaja pedig a hazai renaissancekori szobrászat egyik legszebb emléke.

Kolozsvár másik kiváló csúcsives emléke a reformátusok *farkas-utczai temploma*. E templomot a város nagy szülöttje, Hunyadi Mátyás király 1486-ban a ferenczrendi szerzetesek számára kezdé építtetni, 1490-ben ugyanő az építés erélyesebb folytatásának elrendelése mellett gondoskodott, hogy a már megérkezett szerzetesek részére ideiglenesen fából czellákat építsenek. 1581-ben Báthori István a Kolosmonostorra betelepített jezsuitáknak adományozta, majd 1622-ben Bethlen Gábor a templomot és kolostort egy akadémia alapítása czéljából a reformátusoknak adományozta s egyszersmind helyreállítását elrendelte. E munkával, mely 1644-ben hajtatott végre, egy olasz építész bizatott meg, a ki az eredeti művet sok tekintetben kivetkőzteté szépségeiből. Tornyát I. Rákóczy György akarta felépíttetni. Erre vonatkozólag Szalárdi krónikája azt mondja: «az oldalában levő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különb-különb szinű, mázú cseréppel héjaztatván, megépíttette vala a fejedelem, de a toronynak napnyugat felőli oldalában az ablakok irányában való hasadékában nagyon meg kezdvén indulni, minden harangokat, cserepezést és minden faépületeit le kellett szedni.» Nem sikerülvén e torony, Rákóczy a főkapuzat mellé egy másikat kezdett építtetni, de ez sem sikerült. Mint Szalárdi mondja: «Skárpot kellett volna hagyni a fundamentomnak, azaz a fundamentom fenekét jó szélesen kezdvén, mind beljebb beljebb való hajtással kellett volna ha csak a templom fele nagyságáig is felvinni, azután egyenesen és sugáron felrakni, így lett volna állandó és nem indult volna meg, mint a másik.»

A tekintélyes egyhajós templom 57 meter hosszú, 15 méter széles és 19 méter magas. Valamivel keskenyebb megnyujtott szentélye három oldallal záródó. Az egyház déli részében levő keresztfolyosó egykor a sekrestyébe vezetett, mely azonban most kisebb helyiségekre osztva raktárul szolgál.

Kolozsvárott még a *Szt.-Domokos rendieknek* volt szép templomuk és kolostoruk, mely azonban 1627-ben légberöpíttetett. Megmaradt azonban a kolostor éjszaki szárnyában az ebédlőterem, mely gazdag díszitésénél s formai szépségénél fogva Erdély legszebb késő csúcsives emlékei között foglalhat helyet.

A fent elsorolt csúcsíves egyházak közül még kiemelendők a szobormüveiről is nevezetes *szászsebesi* templom, mely a XIV. században épült,

továbbá a *segesvári*, melyet 1429-ben kezdtek építeni. Belsejében a tizenkét apostol ezüst szobra állott, melyek azonban az 1601-ik évi ostrom alkalmával elraboltattak. De a legkiválóbbak egyike a *nagyszebeni* evangelikus templom, melyet 1431-ben kezdtek építeni. Három hajós és kereszthajós bazilikális épület. A hajókat kereszt és csillagos boltozat fedi. A zárköveken az áldást osztó Krisztust, szent Veronikát, virágokat és képzeleti állatalakokat látunk kifaragva. Nevezetes helye a szászságnak, mert itt vannak eltemetve régi ispánjaik, kiknek porait nem egy műbecsű sírkő fedi.

A szilágyság műépítészeti emlékei közül kiválnak a Hunyadiak korában épült *magyar-keczeli* templom, késő csúcsíves szentségházával, a *szamosardói* a Drágfyak czímerével, a kraszna-horváti, a tasnádi, továbbá a menyői, szilágy-csehi és szilágy-somlói. Ez utóbbi háromnak építési kora már arra az időre esik, midőn Olaszországból jött mesterek már az uj olasz stylust kezdik terjeszteni. A menyői templom alapja és szentélye még csúcsíves, de nyugoti vörösmárvány kapuja már az uj renaissance izlésre vall. Ennek mestere *Florentinus János* volt, a ki a keresztelő kutat is készítette, mely most a nagyváradi püspöki palotában áll.

A műépítészettel karöltve fejlődött egyházi festészet, különösen a freskó festészet Erdély ódon egyházaiban a XIV—XVI. századokból szokatlan nagyszámu emléket hagyott hátra, a székelyföldön pedig, mint az több mint tiz templom freskóiból megállapítható volt, a XV. században virágzó festészeti iskola állott fenn.

Nevezetesebb freskók fordulnak elő Erdélyben Abrudbányán, Őraljа-Boldogasszonyon, Segesvárott, Brassóban, Kolozsvártt, Marosvásárhelyt, Nagyszebenben és Szászsebesen.

Brassóban a főtemplom déli bejáratának tympanonában, két térdelő szent asszony között Mária látható a gyermek Jézussal. Mint a jelvényekből megállapítható, a két női szent Katalin és Borbála. Katalin mellett rózsabokor alatt Mátyás király, szent Borbála mellett pedig Beatrix királyné czímere van megfestve. A két czímer bizonyára azon a czímen került ide, hogy Mátyás és neje mint alapítók, vagy javíttatók szerepeltek a templomnál.

A *kolozsvári* főtemplomban a XV. századból származó s bibliai tárgyu fresco-sorozatot találunk, közöttük Krisztust Pilátus előtt, a kisdedeket felkonczoltató Herodest, Krisztus ostoroztatását s a passio több jelenetét. Az egyik képen *Slewnig Gergelynek* a képek donátorának térdeplő alakja látható, ki 1450—1481-ig ezen egyház plébánosa volt.

A *marosvásárhelyi* várbeli templomban szent István és szent László királyok képei láthatók. Ezenkívül a csak körvonalaiban fenmaradt alakok egyike térdelve fohászkodó, magyar ruházatu férfi, ki kezében a marosvásárhelyi templomkastély mintáját mutatja fel a felhők között lebegő szent szűznek. Valószinű, hogy ez a várkastélyt építtető Báthori István vajdának 1492 táján készülhetett képe.

De középkori festészetünk legremekebb alkotása a nagyszebeni templomban maradt fenn. A kép főtárgya Krisztus felfeszíttetése. Az alsó oltárszerű legkisebb rész közepén látjuk vasrácsozat mögött a szenvedő üdvözítőt kiterjesztett, átszurt kezekkel és baloldala sebéből bőven omló vérpatakkal; kétoldalt egy férfi- és egy nőalak térdel. Vagy a képet megrendelő donátor, vagy a festő és nejének arczképei. E két alak a XV. század viseletének története szempontjából is nagy jelentőségű.

A férfialak sűrű hajzata kétoldalt fodrokban esik le, szűk kabátja csaknem térdig ér, szélein prémes, elől és az ujjak végein gombos. Ágyékát gazdag öv veszi körül; a felső ruha rövid ujjai szélesek s gereznával prémezettek. A bal oldalon térdelő, összekulcsolt kezű nő haja nyakán bő fodrokban hullámzik le. Alsó ruhája nyakig ér és csak a csipkéknek enged helyet, hogy kibuggyanhasson, különben össze van fűzve. A bő felső ruha egész testét takarja. Nyakán vastag zsinór szolgál ékül.

E felett van megfestve a kép főtárgya: Krisztus fölfeszítése a két latorral oldalán. A fölfeszített üdvözítő sebeiből vérsugarak törnek ki s a szenvedő arcz részvétre indít, a vérfoltokkal fedett test szánalomra gerjeszt. A két lator alakja részletekig menő természethűséggel van megfestve.

Az előtérben jobbra az ájuldozó anyát veszik körül a szent asszonyok, míg baloldalt a főpap s az előkelőbb nézők állanak. A háttérben jobbra a lándzsájával Krisztus mellét átszúró lovas, a szivacsot nyujtó alakok és lovaik a festő sokoldaluságáról és ügyességéről tanuskodnak.

A festményhez méltó annak kerete is, melyen váltakozva szentek alakjai, mint Szent István király és László, czímerek, nevezetesen Magyar-, Cseh- és Lengyelország czímerei fordulnak elő dús ornamentika között.

A nagy kép fölött az egész compositió befejezését csúcsíves tornyocskáktól környezve három kisebb kép képezi, melyek Krisztus születését, keresztelését és mennybemenetelét ábrázolják.

E kiváló alkotás mestere, a rajta levő fölirat szerint, a németalföldi iskola követője, *Rozsnyói János* volt, ki azt 1445-ben festette.

A XV. században általában egész Erdélyben virágzott az egyházi festészet. Több kiváló mester nevét is ismerjük. Ilyen a többek között Lukács mester Kolozsvártt, ki 1492-ben a kolos-monostori apáttól két hold szőllőt és borsajtót vesz át husz aranyforintért, úgy azonban, hogy azért még a szűz Mária templomában és a barátok házában ablakokat és képeket köteles festeni.

Mint említők, a Székelyföldön számos freskó fedeztetett fel a régi templomok falain. Ezek technika, csoportosítás, ruházat és fegyverzet, szóval a korhatározó részletek szempontjából annyira megegyeznek, hogy egy önálló iskola létezését kétségtelenné teszik. Ennek egyik főmestere, mint azt a derzsi falkép megörökíté, *Ungi Pál*, 1419-ben.

Általában a freskófestészet a XV. században annyira el volt terjedve a Székelyföldön, hogy a legszegényebb falusi templomocska is ki volt festve bibliai és történeti tárgyú freskókkal. Ezek a Jézus életéből vett jelenetek mellett első sorban és majdnem kizárólag nemzeti szenteinket tárgyazzák. Szent István, szent László, Margit és Kálmán alakjai a legszokottabbak, de kivált a szent László-legenda egyetlen egy templomból sem hiányzik, mindig a templomhajó éjszaki falának felső képsorát alkotván. Szent Imre és szent Erzsébet inkább csak a szárnyas oltárokon fordul elő, mint a csik-somlyói plebániatemplomban és a csik-csatószegi róm. kath. templom régi szárnyas oltárán.

Erdélynek szent László volt védszentje, a mi érthetővé teszi gyakori ábrázolását. Azonban sajátságos egyöntetűség vonul át a szent László-legenda jeleneteinek megválasztásán, mert László király sok csodás tettei közül mindenütt csak a cserhalmi vagy kerlési ütközetet s annak egy jelenetét találjuk előadva, midőn t. i. szent László az ütközet után egy magyar leányt megszabadít az őt elrabló kun vitéztől.

A cserhalmi ütközetet Márk krónikája a következőleg adja elő:

«A pogány kúnok a Meszes kapuja felső része felől áttörvén a palánkokon, berontának Magyarországba és az egész Nyir tartományát Bihar városáig kegyetlenül kirabolván, s véghetetlen sok férfit, nőt és egyéb állatot hurczolván magukkal, a Lápos és Szamos folyókon hirtelen átkelve, visszahuzódnak vala. Salamon király és Gejza herczeg tehát öcscsével, Lászlóval sereget gyüjtvén, a Meszes kapun átvonula, nagy hamarsággal Doboka városába sietének, mielőtt a kunok a hegyeken átkelhettek, s csaknem egy egész hétig ott várakozának a pogányok jövetelére. S a pogányok

a magyarok ellen vonulván, meglátták rettentő hadaikat, s rögtön jelentést tőnek vezérüknek, Ozulnak. Ki a kunok seregét egybegyüjtvén, sietséggel egy igen magas hegy tetejére voná magát, azt gondolván, hogy ez neki nagy oltalmára lesz; mert igen nehéz azon hegyre fölmenni, melyet a lakosok Kerlésnek hívnak. Mert Salamon király katonái mind egyaránt patyolat zászlót hordnak vala. A pogányok pedig már a hegy tetején voltak fölállítva, kik közül az erősebb és bátrabb íjászok a meredek hegy közepéig alászállának, hogy a magyarokat a hegy megmászásától visszariaszszák. Azért is sűrűn omló nyilaik sebes záporával kezdének a király és herczegek hadainak csapatai ellen dühöngeni. Azonban, némely derék magyar vitézek rájuk rohanának ezekre az ijászokra és közülök minél többet leölének azon hegy oldalában s így kevesen mászhatának föl nagy bajjal társaikhoz, lovaikat kézijaikkal verve kényszergetvén. Salamon király pedig elszánt lelkesedésének vakmerőségétől elragadtatva, a legnehezebb hágón csaknem mászva nyomula föl csapatával a pogányokhoz, kik rá sűrű nyílzáport ontnak vala. Gejcsa herczeg pedig, minthogy mindig óvatos vala, a menedékesebb hágón nyomula föl, nyilazva rohana föl a kunokra; kinek testvére László a legerősebb pogányok közül négyet öle meg a legelső rohamban, s az ötödiktől nyíllal nehéz sebet kapa. Ugyanezt azután azon helyt megölé s később Isten irgalmából azon sebből hamar meggyógyula. A pogányok tehát a magyarok által a legkegyetlenebb öldökléssel szorongattatva, nyomorultan futnak vala, s a magyarok, minél sebesebben űzvén őket, éles és szomjas kardjaikat a kunok vérével itaták. A kunok ujdon beretvált fejeiket ugyanis kardjaikkal, mint a nyers tököt, úgy apríták. Láta aztán szent László herczeg egy pogányt, ki lóháton visz vala egy szép magyar leányt. Szent László herczeg tehát azt állítja vala, hogy a váradi püspök leánya, s jóllehet súlyosan meg vala sebesülve, mégis sebes nyargalvást űzé lovával, melyet Szögnek hí vala. S midőn sehogy annyira be nem érhette, hogy leszúrhassa, minthogy sem az ő lova sebesebben nem fut, sem amazé kissé el nem marad vala, hanem mintegy könyöknyi távolság vala a láncsa hegye és a kun háta közt, szent László herczeg oztán kiálta a leánynak és mondá: Szép hugom! Fogd övén a kunt, s vesd magad a földre; mit az meg is tőn. S a mint szent László herczeg távolról a földön heverőre szegezte láncsáját s meg akarta ölni, a leány igen kére, hogy ne ölje meg. A szent herczeg azonban sokáig küzdvén vele, s inát elmetszvén, megölé.»

A krónikás által előadott ezen ütközet és a leánynak fentebb leírt megmentése képezi a székelyföldi templomok falképeinek főtárgyát. E falképek között a legteljesebb a *gelenczei* templomé, melynek közbülső keretek által meg nem szakított folytatólagos képsorát a következő jelenetekre oszthatjuk: A királyi kihallgatás, a király megáldatása és fogadalma, a magyar sereg felvonulása, az ütközet, a király lóháton űzi a leányrabló kúnt, a birkozás és a kun lenyakazása. E jelenetek közül a *homoród-szent-mártoni* templom éjszaki falának felső képsorából megmaradt: a kihallgatás, a magyarok felvonulása s a csata kezdete, a harczból egy rész, a menekülő leányrabló hátra felé nyilazva, a kún lefejezése s még egy jelenet, melyből azonban csak három férfialak látszik.

A *bessenyői*, *bibarczfalvi*, *fülei* és *bögözi* templomokban több-kevesebb eltéréssel ugyancsak ezen jelenetekkel van előadva a szent László-legenda, mindössze a fülei képsorozatban látunk egy új jelenetet, a királynak a leány ölében való pihenését. E falképek általános műtörténeti értékükön felül, a XIV. és XV. század viseletének történetéhez is sok nagybecsű anyagot szolgáltatnak.

A *bögözi* templomban a szent László-legendán kívül megfestve látjuk Krisztust és Máriát, több angyallal s a pokollal együtt. Különösen érdekes ez utóbbi a középkor naiv felfogásával megfestve. A mester nem nagy véleménynyel lehetett a szép nemről, mert a pokolba csupa nő és csak egy férfi jut, míg viszont a mennyországba csupa férfi és csak egy asszony van festve. Ezenkívül úgy itt, mint a *gelenczei* és *homoród-szent-mártoni* templomokban a szent Margit-legenda van megfestve, a mely különösen azért érdekes, mert jeleneteiben a magyar és ázsiai szent Margit-legenda összekeverve fordul elő. A gelenczei templomhajó déli falán a Margit-legenda jelenetei királyi hölgygyel kezdődnek és vértanui halállal végződnek, jeléül annak, hogy a magyar Margitot, ki nem vértanui halállal mult ki, hanem a nyulak szigetén halt meg, s kit mint IV. Béla leányát királyi korona illetett meg, a hagyomány egybeolvasztotta a szentté avatott és vértanuhalált halt ázsiai Margittal.

Ugyancsak Gelenczén látjuk szent Kálmán és szent Jakab élettörténetét is megfestve, míg a derzsi datált falképek bibliai jeleneteket ábrázolnak.

Becsesek a magyar dályai freskók a XVI. századból, melyek remek renaissance-diszítmények között magyar stylű virágokat s kosztümtanilag fontos alakokat tartottak fön.

A XV. és még inkább a XVI. század szomoru háborus éveiben, mint Felső-Magyarországon, úgy Erdélyben is, különösen pedig a szászok lakta vidéken, a Barczaságon, egy különös faja keletkezik az egyházi építészetnek s ez a templomerődök, az úgynevezett *templomkastélyok* divatja. Régi szokás volt, hogy kisebb községekben a lakosság értékesebb holmiját a legnagyobb és legerősebb épületbe, a templomba helyezte biztonságba s az ellenség elől is oda menekült, az Ur hajlékát védelmezve életre, halálra. Utóbb, hogy ezt annál sikeresebben tehessék, nemcsak magát a templomot erősítették meg külön lőréses őr- és védtornyokkal, hanem az egész templomot körbástyával, tornyokkal, védő folyosókkal, szóval erőddel vették körül. Fejlődésének tetőpontját ez az építésmodor is a csúcsíves építészettel kapcsolatban érte el.

Nagy-Küküllő vármegyében vannak ezen építmények legjellemzőbb maradványai. Kiválik itt is közöttük a *szász-kézdi*, mely 1496-ban épült, a *prázsmári*, mely már tekintélyes síkföldi vár számba megy, továbbá a miklóstelki, muzsnai, apoldi, szász-dályai, homoródi, szász-vessződi, hermányi, netusi, sövénységi, alsó-bajomi, nagy-selyki és nagy-csüri templomerődök. De talán mindannyi között legszebb a *berethalmi* templomkastély Nagy-Szeben közelében, a szász püspökségnek csaknem három századon át székhelye. Minden valószínűség szerint még Zsigmond korában keletkezett. Szakadékos, meredek szikladombon áll s az emeletes házak fölött magasan kiemelkedő várként uralkodik. Kettős körbástyákkal van körülvéve, melynek mentén öt karcsu védtorony emelkedik. Egyike a legfestőibb kinézésű erődöknek.

Általában mondhatni, hogy minden szász község temploma meg van erősítve. De áthatott ez a szokás a szomszédos Székelyföldre is. Ilyen templom-erődök vannak Homoród-Szent-Mártonban, Csík-Rákoson, Nagy-Boldog-Asszonyfalván, Ilyefalván, Szepsi-Szent-Györgyön, Kézdi-Szent-Léleken, Gelenczén, Ákoson és Nagy-Ajtán.

A délkeleti vidék románjai révén a byzanczból fejlődött moldvai építészet is utat tört itt magának. Ezek emlékei gyanánt ösmeretesek a vajdahunyadi, guraszádi, demsusi, fogarasi és felső-szombatfalvi görög-katholikus templomok és egykori kolostortemplomok. A vajda-hunyadi felépítésére már 1458-ban Mátyás király adott engedélyt az oláhoknak.

A tatárjárás után, midőn mindenfelé belátták, hogy csak kőfalak mögött lehet védelmet találni a vad ellenség ellen, ép úgy mint az anyaországban,

Erdélyben is fokozott mértékben indul meg a várépítés, úgy hogy ezentul Erdély igazán a várak hazája lesz. Száz számra emelkednek benne az erődök. Alig van fontosabb pont, melyet vár ne őrizne, vagy fedezne.

A már fentebb említett ősvárakon kívül megyei, székely-széki, zászlós urasági lovagvárak, szász-széki kerített városok, végvárak s erődített családi kastélyok különböztetendők meg.

E várak küzdelmes története magában véve az egész ország zivataros multjának megkapó és fölemelő képe.

A századok hosszú során át keletkezett emez erődítmények nemcsak a hadi tudomány fejlődésének fokozatairól tesznek tanulságot, hanem műépítészeti és műtörténeti szempontból is nagy jelentőségüek, amit csak fokoz azon reánk nézve örvendetes körülmény, hogy eme régi várak és várkastélyok közül szokatlan nagy számban maradtak reánk teljesen ép fentartásu emlékek.

Gyulafehérvár, Kolozsvár, Segesvár, Maros-Vásárhely, Nagyszeben és Brassó városok erődítményeinek számos műépítészetileg is fontos részlete áll ma is. Küküllővár, Törcsvár, Déva, Rozsnyó, a vécsi vár, Fogaras és a vajda-hunyadi vár pedig részben még most is épségben állanak fenn.

Mindannyiuk királya azonban a *vajda-hunyadi.* «Oldjuk le saruinkat! Erdély legklasszikusabb, építészeti tekintetben legbevégzettebb s történetileg legemlékezetszenteltebb műemlékéhez vezetem olvasóimat, — mondja *Kővári* Erdély építészeti emlékeinek leirásában, — melynek leirásában történészek, régiségbúvárok, touristák, költők, festők egymással versenyeztek.»

Hunyadmegyében, hol az erdőborított hegyekről lezugó Cserna és Zalasd találkozik, terül el Vajda-Hunyad mezőváros s hol a két viz összefolyik a hegyfokról, emelkedik Hunyadvára.

E vár felől, melytől a vármegye is nevét vette, IV. Béla király fia István, Erdély herczege már 1267-ben rendelkezik. A XIV. században pedig Sorb kenéz kapta királyi adományul. Ennek fiát Voykot, a királyi udvar katonáját, Zsigmond király ezen birtokában megerősité. Voykról fiára Hunyadi Jánosra szállt.

Építészeti styljét illetőleg a XIV. század második felében Franczia-országban divott várak mintáját követi. Mint vízi várat a Zalasd vize mossa, melyen keresztül 60 lépés hosszú, hajdan felvonó hid vezetett az erődbe. A hid hatalmas oszlopait Bethlen Gábor készítteté. A hidon át négyszögű bástyatorony alá érünk, melyen az 1480-ik évszám Mátyás király korát

jelöli. A főszárny faragott kövekből rakva, a part szikláiból emelkedik ki, melyekből hatalmas pilléreken négy díszes zárt erkély szökellik ki. Az udvaron jobbról a Hunyadi János építette szárny földszintjén levő lovagterembe lépünk, melyet öt darab nyolcz szögletü s vörös márványból készült oszlop két hajóra és hat szakaszra oszt. Az egyik oszlopfő fölirata szerint azt 1452-ben Hunyadi János emelte. Egyes részeket Szilágyi Erzsébet, Mátyás király, Corvin János és Bethlen Gábor fejedelem építettek ki.

A másik főszárny alatt, mely a hidtól balra vonul el, van a kápolna, melyet kétségkívül Hunyadi építtetett. Karzata csúcsíves faragványokkal diszes.

Tököly Imre idejében 1681-ben egy hivatalos fölvétel készülvén a várról, látszik, hogy akkor még teljes jókarban és eredeti alakjában állott fenn, sőt az egész vár egy külön kőfalkerítéssel is körül van véve.

Az emeleten az erkély akkor hat részre volt osztva. A hagyomány szerint Hunyadi László a második erkély helyiségében született. Ezen erkélyek egyikéből az ur, egy másikából az asszony házába nyilt az ajtó. A város felőli rész felső emeletében megemlítjük a nagy palotát vagy ebédlőt, egyik végében a zenészek részére készített helylyel; majd a buzogányházat, vagy tornyot, mely urházának is hivatott, melyből az asszony házába rejtett folyosó vezetett, s mely házak körül fent erkélyek vonultak el, továbbá az aranyos házat, himes tornyot és a barátok házát.

A Nyebojsza torony, melybe hosszu folyosó vezetett, felvonó ajtóval volt ellátva. Emeletes levén, benne még ezen időben is lőpor és ágyugolyók, kisebb-nagyobb lőfegyverek, taraczkok, s még Hunyadi korából nyilak őriztettek. Minden arra mutat, hogy e bástya volt az úgynevezett «öregtorony», mely a vár bevétele esetére utolsó menedék és oltalomhelynek készült.

A nagyérdekű építészeti részletek mellett nagybecsüek reánk nézve e vár különböző helyiségeiben a világi tárgyú falfestmények megrongált maradványai, melyek Mátyás korabeli festészetünk kiváló emlékeihez tartoznak. Legnevezetesebb e részben a mai időben Mátyás király aranyházának nevezett épület csarnokában létezett festmények maradványai. Itt látható egy czímersorozat, melyben az alkotmányos érzületű király, a maga és az ország czímerei mellé, mint a pozsonyi főtemplom szentélyének zárkövein, az ország nagyjainak czímereit is odafesteté; ez által bizonyára a királynak az országgal való osztott hatalmát kivánván jelképezni.

A családi czímerek közül megemlítjük a Hunyadi, Szilágyi, Gara, Forgács, Csáky, Rozgonyi, Bánffy és Széchi családok czímereit.

Az ívek szalagjai és a pillérek is szebbnél-szebb, változatos lomb- és virágdiszítményekkel, állatalakokkal, jelenetek- és csoportokkal vannak diszítve. Kiváló érdekkel birnak a csarnok ablaknyílásainak ívezetein és a pilléreken ábrázolt jelenetek. Az egyik pilléren, a támkő fölött férfialak néz ki, baljában kört tart. A másikon zöld galamb áll, szájában mondatszalaggal, melyen «Jesus» szó áll, míg alul sárkányt látunk.

Úgy látszik, ez alakok kapcsolatban vannak a következő három pár képpel. Ezek közül az egyik párnál az elsőben áll alacsony, fehér főkötővel diszített nő, kinek fejdíszül szolgáló kendője nemcsak állát fogja körül, hanem vállán is lelóg. Gazdag mintázatú, bő ujjú, keze fejeinél szűk, mellén és elől egyszerű, sima zöld köténynyel van öltöztetve. Baljában karikát tart és arra jobbjával mutat. A szemközt álló férfi fejét sürű, vállára lelógó haj borítja. Alsó, bő ujjú ruhája zöld, a felső, melynek ujjai elvágvák, vörös és egyenes redőkben csüng le. Kezeivel mintegy távolítólag int.

A másik pár képnél a menyasszony, leomló hullámos haján rózsakoszorút visel. Ruházata sokban hasonlít az előzőhöz, csak virágmintája más. Kezeivel tagadólag int és arczát elfordítja lovagjától, ki gyűrűt nyujt felé. A férfi hátul felgyűrt karimáju vadászos kalapot hord. Kabátja szűk, vörös palástja jobb vállán lóg s derékövén kis oldaltarisznyát hord.

A harmadik gyermekded leány egyszerű sima ruhát visel, a ki lovagjának valami gyümölcsöt kínál. A szemközt álló férfialaknak már csak körvonalai látszanak.

A falfestmény többi részein csodaállatokon tornázó vadembereket és vadkanvadászatot látunk. Mindeme festmények az általános műtörténeti jelentőségen felől XV. századbeli viseletünk szempontjából is kiváló értékűek.

Várunk a XVII. században számos gazdát cserélve, 1725-ben a kincstárra szállott. Időközben többször pusztította tűz s végkép romlásnak indult, mígnem 1817-ben I. Ferencz nejével ott járván, Erdély e büszkeségének helyreállítására harminczezer forintot utalványozott, 1854-ben azonban újra leégett. Legutóbb a m. kir. pénzügyministerium, majd a vallás- és közoktatásügyi ministerium gondoskodásából hajtatnak végre a vár fentartását s helyreállitását czélzó munkálatok.

Vajda-Hunyad mellett legépebben megmaradt és styljét legjobban meg-

őrzött középkori várunk a *törcsvári* végvár, mely a róla elnevezett szorost sok századon át védelmezte. Eredetileg még a német lovagrend építteté, majd Nagy Lajos király újíttatta meg, beléhelyezvén a híres fehér angol íjász-compániát, melynek egyik kapitánya a regeszerű hős Toldy Miklós volt.

Mint festői fekvésű, ma is ép s e mellett érdekes építkezésű középkori erődítmény nem kevésbbé szép a *rozsnyói* vár, mely a Keresztény havas nyugati előhegye 150 méter magas és három oldalról hozzáférhetetlenül meredek sziklakupjának tetejét foglalja el. Nyugat felőli, könnyen megközelíthető bejáratát egy négyszögű torony védelmezi. Valószínüleg Zsigmond király alatt 1427 körül került a vár az alatta elterülő Rozsnyó község birtokába, a kik azután úgynevezett parasztvárat csináltak belőle.

Erdély egyik várépítészeti szépsége még a *fogarasi* vár. A hajdani vízi erőd, ma is épségben áll fönn. Első építtetőjének Erdély leghatalmasabb vajdáját, Opor Lászlót tartják, ki 1310-ben emeltette volna. Virágzásának kora a nemzeti fejedelmek fénykorára esik. A Bethlenek, Báthoriak, Rákóczyak és Apafyak egymásra öröklék s a fejedelemasszonyoknak is mindenkoron kedvencz tartózkodási helyük volt a regényes fekvésű és biztos várkastély.

A XVI. század világi rendeltetésű műépítményei közé tartozott a fejedelmi székhely, *Gyulafehérvár* fejedelmi palotája. Izabella királyné és János Zsigmond alatt lengyel művészek és mesteremberek, a Báthoryak alatt olasz művészek olasz izlésben diszítették fel. De Mihály vajda és Básta idejében úgy kiraboltatott, hogy a puszta falaknál egyéb alig maradt. Bethlen újra fejedelmi fénynyel és pompával diszítette fel, s utódja Rákóczy megtartá abban a fényes állapotban, sőt megnagyobbíttatta. De 1658-ban újra rettenetesen feldulatott a török és tatár hadak által. Apafynak újra kellett kezdeni a munkát s ő csakugyan újra helyreállíttatta.

Bethlen Gábor Kassáról hozatott egy képirót, kinek nevét, fájdalom, nem tudjuk s azzal festette a palota termeit. Halálakor a munka félbe szakadt. De az uj fejedelem I. Rákóczy György 1631-ben levélileg siet felkérni a kassai tanácsot, hogy a szóban levő mestert mielőbb küldjék vissza, hogy művét befejezze.

Bornemissza Anna fejedelemasszony nem kevésbbé igyekezett a palotát széppé tenni. 1670-ben szerződést köt *Herman János* szebeni képíróval. E szerint dolga volt «az öreg kimetszett czímereket, száznyolcz kifaragott, vagy esztergában kimetszendő rózsákkal szépen, maga aranyával megara-

nyozni, azonkívül mennél szebb formán megtudja irni, épen azt a mennyezetet külömb külömbféle festékkel megirja. Az szőnyegeken felyűl s közötte vászonra mennél szebben megirja. Ezektül fizetése lészen százkilenczven forint. De úgy, hogy mindenféle festéket maga vegyen. Ezenkívül bora 60 veder, buzája tizenkét kis köböl, mikor itt dolgozik napjában egy kupa bora, két font husa, három fejér czipója és ha fiát melléje hozza, annak is illendő fizetése lészen.» A készpénzfizetést a fejedelemasszony néhány nap mulva 300 forintra emelte fel, azon kikötéssel, hogy a pictor mindent olajos festékkel fessen.

A XVIII. század jelesebb műépítményei közül felemlítjük Nagy-Szebenben a Bruckenthal-féle palotát és a gyulafehérvári erődnek két kapuját, melyet III. Károly építtetett. Mind a kettőnek három nyilásu diadalkapu alakja van. Gazdag és a kor művészetének szinvonalán álló szobrászati díszítményeivel kiváló műemlékeink közé sorakoznak.

A XVI. század második felétől a nemzeti fejedelemség védszárnyai alatt, az előkelőbb magyar nemzeti osztály nagyobb szerephez és vagyonhoz jutván, birtokai központján kiszemelt kies helyeken, részint régi várait alakíttatja át, részint előbb renaissance, majd barokk stylban uj kastélyokat emel, de a melyeknél a háborus idők szellemében, körfalakban, egy-egy sarokbástyában, vagy lőréses toronyban még a várszerű erődítmény jellege is feltünik.

Ilyenek az *egeresi, drági, bethleni, szent-demeteri, gáldi, keresdi várkastélyok, a bonczidai, szent-benedeki, zsibói, kerelő-szent-páli, radnóti, maros-ujvári, gerendi, koppándi, felső-szálláspataki, vingárdi, ebesfalvi, fehéregyházi, balásfalvi, erdő-szent-györgyi, ózdi, bolyai, alsó-rákosi, homoród-szent-páli, szárhegyi és gernyeszegi kastélyok és részben udvarházak.*

Az udvarházak a királyhágón túl önállóan fejlődött nemzeti építkezési mód, mely a jobb módu nemesség körében divott. Rendszerint a tágas négyszögű udvart alházak zárják körül; itt ott egy-egy alacsonyabb, még védelmi torony emelkedik a sarkokon s néha fal keríti az egész udvart. A homlokzatukkal az udvarra néző épületek részint lakóhelyül, részint gazdasági czélokra szolgálnak, kívülről nincsenek diszítve, de belsejük annál kényelmesebb s barátságosan marasztaló. E régi udvarházaknak a magyarság s a tiszta nemzeti erkölcsök fentartásában emlékezetre méltó részük van.

*

Az emlékszerű műépítészet alkotásai mellett a művészet, tudomány és irodalom és általában a közművelődés minden tényezője dús virágzásnak örvendett már a középkor elejétől kezdve Erdély földjén, a mi annyival meglepőbb, mert a folytonos harcz s a földjére intézett rablóbetörések szakadatlan lánczolata ott újra és újra romba döntött minden alkotást.

A magyar és székely faj mellett a szászság már a XIII. században fejlett ipart és az akkori német tanultságot hozza magával.

E korszakból, II. Endre idejéből emelkedik ki egy regényes és költői alak: *Klingesor*. Születésére nézve szász, előkelő s vagyonos ember és nagyhírű szerelemdalnok a magyar király s német herczegek udvaraiban. Győztes volt ötvenkét verseny-dallásban s ezért legyőzhetetlennek tartották. De e hírét nem őrizheté meg mindvégig. Meghivatott ugyanis Endre udvarából, Hermannak, a thüringiai tartománygrófnak udvarába versenydallásra. De itt Wolfram dalnok által, daczára csillagvetési tudományának s fekete mesterségének, legyőzetett. Itteni tartózkodását egy nevezetes jóslata tette emlékezetessé: most született — jövendölé egy éjen a csillagok állásából — a magyar királynak leánya. Ennek egész élete szenvedés lesz, míglen a szentek közé fog számláltatni. A tartománygrófnak neje, Thüringiának édes anyja lesz. Ez volt szent Erzsébet. Midőn 1211-ben a tartománygróf Endre udvarába követeket küldött a négy éves Erzsébet elhozatalára, Klingesor ezekkel visszatért Magyarországba, hol Endre királytól háromezer márka ezüst évi fizetést kapott, de honnan Gertrud királyné megöletése után végleg visszatért Németországba.

Ugyanez időben a magyar várakban is csengő serlegek között hegedősök és igréczek mulattatták a bajnokokat, de ezek neveiről mitsem tudunk, csak mellékesen említtetnek egy-egy történetiró, vagy régi okmány által. Pedig ez időknek egyetlen magyar irodalmi élete bizonyára ez volt, mondja *Szilágyi*, Erdély történetirója.

A szász városok jólétének és így műveltségének emelésére Nagy Lajos igen sokat tett. 1379-ben kereskedelmüket emeli azáltal, hogy Brassónak, Jádnak és Szebennek szabad utat nyit Bécs, Cseh- és Dalmátország felé, a czéhrendszer emelése végett pedig megbizta Goblin püspököt, ki született szász volt s székét magas műveltségeért nyerte, valamint Scharfeneck tolmácsi várnagyot, hogy az ipar- és czéh-rendszabályokat javítsák ki és dolgozzák át. A czéhrendszerrel kapcsolatban műipar és kereskedelem egymást emelték. 1376-ban az iparosok óhajtására és érdekében a hétszék által a

czéhrendszert egészen átalakította, a mi nagyban befolyt azok gyors fölvirágozására. S valóban már ezen korban oly nagy számmal vannak ott mesteremberek és gyárosok, hogy egész helységek belőlök telnek ki. Emelésökre nagy befolyása volt Szeben és Brassó árumegállítási jogának, vagyis azon kiváltságának, hogy a keleti kereskedőknek majd minden nyers anyaggal, — viasz, selyem, gyapot, bőrök, — e városokban nehány napig meg kellett állani, hogy első vásárlóik a szász gyárosok lehessenek. De ezenfölül még jogot nyertek, hogy Velenczébe, Indiába, Prágába és Bécsbe nyersanyagok szerzése végett áruikkal kereskedést és cserét űzhessenek. Ha Budán átutaznak, nem tartoznak lerakodni s általában az egész birodalomban vámkedvezményekben részesíttetnek. Áruikat maguk vallják be a vámhivataloknál. Ha a vámszedő ebben nem bizva, mindamellett meg akarta az árukat kutatni, letett egy arany márkát, s ha nem talált eltitkolt árut, a márka a kereskedőé lett, de ha eltitkolt árunak jött nyomába, ezt lefoglalta. Saját iparukat egyedárusággal védelmezték. 1378-ban királyi privilegiumot eszközöltek ki, hogy a kassai kereskedők vásár idején is csak a székelyek földjén kereskedhetnek, a szász városokban azonban soha. Hasonlókép nagy jelentőségű volt reájuk nézve az Oláhországgal való kereskedés biztosítása. Műipari gyártmányaikkal már a XIV. században egyaránt látogatták Smyrnát, Konstantinápolyt, Egyptomot, Danzigot, sőt az északi Hanzának nevezetesebb pontjait is. A XV. század elején egyik-másik szász kereskedő 3—4 ezer forint értékű áruval ment külföldre.

A magyar irodalmi műveltséget illetőleg a középkorban, a Demeter püspök alatt divatozott magyar Agenda elveszett ugyan, de hogy a hegedősök énekei Erdélyben mennyire divatban voltak, *Liszti* följegyzéseiből tudjuk. Erdélyi Boetius nevű domokosrendűnek jelentékeny bölcseleti munkái maradtak fenn e korból, Nagy Lajos idejéből pedig a történeti irodalom terén maradt fenn egy nevezetes erdélyi iró munkája: János küküllői esperes műve, mely Thuróczy krónikájának harmadik részébe van beleillesztve. Zsigmond korában Aurifaber Mihály kis-csüri plébános misekönyvet szerkesztett s Mátyásnál egy erdélyi követség sürgette, hogy a szentségeket többé ne diák, hanem magyar nyelven szolgáltassák ki. A király pártolta ez óhajtást s Geréb László erdélyi püspök meg is hagyta káptalanjának, hogy az Agendát magyarra fordíttassa. A XVI. században már hatalmas magyar nyelvű irodalmi életet látunk föllendülni Erdélyben, melynek termékei jobbára kolozsvári nyomdákból kerülnek ki, míg *Honter János*

az általa Brassóban alapított nyomdával a reformatiónak lesz hatalmas apostolává. A könyvnyomtatás a hegedősök korát is lejáratta, mert kétségtelen, hogy a hazafi erények dicsőítésének s a nemzeti lelkesedés fentartásának immáron jobb eszköze vala a sajtó, mint a lant. A Heltai nyomdájának hangjegyei is voltak, melyben nótákkal adták ki, a mit meg akartak énekelni.

Az erdélyi magyar és német műveltség mellett a hegyeken át mind tömegesebben beszivárgó oláhság, ha népszokásaiban, hagyományaiban, regéiben és népköltészetében van is sok érdekes vonás, ha egyházi szertartása révén már a XV. századtól kezdve a bizantinikus formákkal és sajátos faépítészetével új elemet hozott is be az egyházi építészetbe, egyébként semmi nagyobb alkotás által nem tünt ki.

A műépítészettel, festészettel és szobrászattal látjuk karöltve fejlődni Erdélyben a kisebb művészeteket, a műipart s közöttük különösen magas fokon az *ötvösséget.*

Ott látjuk Kolozsvártt már a XIV. században *Miklós mester* festőművészt, kinek fiai *Kolozsvári Márton* és *György*, a híres magyar szobrászok és ötvösök. Dömötör váradi püspök meghivására 1370-ben elkészítik Váradon Szent István és Szent László szobrát, majd 1373-ban a műszerető IV. Károly cseh király meghivására Prágába mennek, hol Szent György fél életnagyságú híres lovasszobrát készítik el, mely a német műtörténészek nyilatkozatai szerint is a XIV. század legelső szobrászati alkotásai közé tartozik.

Úgy látszik, már ezen időben nagy híre lehetett e szobruknak, mert János váradi érsek ezután rendeli meg náluk Szent László király lovasszobrát, melyet 1390-ben fejeznek be és állítanak fel a váradi székesegyház előtt.

Úgy látszik, műveik közé kell soroznunk azokat a domborművű zománczos czímeres lapokat is, melyeket Nagy Lajos az acheni székesegyháznak ajándékozott s a melyeken a király czímere mellett Besztercze város czímere és minden valószinűség szerint magának a két művésznek dombormüvű miniatur arczképe is meg van örökítve.

Az aprólékos gond és finomság, melylyel a prágai szobor ki van dolgozva, már magában is elárulja, hogy annak mestere ötvös is volt. Általában e korban az ötvösök a legsokoldalubb és legképzettebb művészek voltak, mert hiszen jóformán ők dolgoztak az iparművészet minden ágában. Ők

készítették a drágaköves aranynásfákat, verték az ezüsttányérokat és kupákat ép úgy, mint mintázták a harangok feliratait s az ágyuk domborműveit.

Az 1716-ban megjelent «*Az ötvösmesterségről való vetekedés*» az ötvösök által készítendő tárgyak között még mindig a következő, legkülönbözőbb féle dolgokat sorolja fel: «a buzogány, sarkantyu, puskák, zárocskák, lakatok diszítése, nemes asszonyoknak karikák, csatok, vitéz- és gombkötések, szablyák, pallosok, keresztek, poharak, kupák, nagypecsétek, zsinóron függők, lánczok, nyakravalók, boglárok, tolltokok, szaglók, pézsmatartók, gyürük, medallyok, mozsdó-medenczék, tányérok, tálak, kanál, gyüszű, kanna, kalamáris, nádmézporozó stb.»

Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Gyulafehérvár és Besztercze voltak az erdélyi ötvösség főfészkei. A kolozsvári ötvösök czéhszabályait már 1426 és 1475-ből ismerjük s nevezetesebb mesterei sorából a *Zömör* ötvöscsalád neve maradt reánk, a mely a *Zomer* németes formában még a XVII-ik században is virágzik.

Egyéb művészek közül a XV. századból *Kolosvári Tamás* festő neve maradt reánk, a XVI. században pedig János Zsigmond egy okleveléből értesülünk *Schulz György* festőről, kinek műveit dicséri a fejedelem s egyszersmind a hazai festőket az ő munkái utánzásától eltiltja s a külföldi művek behozatalát korlátozza. Atyjának és anyjának udvarában kitünő zenészek találtak pártfogást, sőt I. János egy tehetséges ifjut taníttatott hegedülésre is. Ugyanez időben egy *Együd* nevű nagyenyedi órás oly órát készített, hogy az Konstantinápolyban a szultán birtokában közbámulat tárgya volt. A fehérvári fejedelmi palota tele volt szobrokkal, faragványokkal, falain pedig frescoképek díszlettek. 1548-ban különösen dicsértetett *Eluer Erneszt* jeles festőnek egyik festménye, mely Ádámot és Évát ábrázolta a paradicsomban, a legélethívebben festett állatok között. Ezen művészt, mint kitünő arczképfestőt is Calinie ajánlatára hivta Veranchich Erdélybe, Izabella királyné fiának, az akkor nyolcz éves János Zsigmondnak lefestésére.

Majd egy másik jeles festőről értesülünk s ez *Turbulya Tamás*, utóbb Báthory István lengyel király udvari festője, kinek az 1579-ben nemességet és Gyulafehérvártt a Tégla-utczában egy házat és a Borpatak nevű dülőben szőllőt adományoz.

Ugyanez időtájt született Erdélyben *Terbruggen Henrik* festész is, ki utóbb Hollandiában működött, hol Rubens is méltányolta.

A XVII. századból az almakereki Apafi-siremlék hire és Sükösdi

György nagyteremi sirköve mesterének, *Diószegi Péter* kolozsvári szobrásznak neve hat el hozzánk. Míg a XVIII. és XIX. században már egész sorával találkozunk az erdélyi festők- és rézmetszőknek.

E mellett a szászok és székelység virágzó ipara és kereskedelme vagyoni jóllétet teremtett, daczára a folytonos háboruknak is, úgy hogy «kincses Erdélyországnak» s utóbbi fővárosát «kincses Kolozsvárnak» hivták.

Visszatérve az ötvösségre, e művészetnek a XVI—XVII. századokban való rendkívüli fölvirágzását egyrészt az a körülmény magyarázza meg, hogy az akkori háborus világban a vagyongyűjtésnek, a drágaságok, arany-ezüstedények szerzése és megőrzése volt a legkönnyebb módja. Ilyen műkincseket adván nemcsak hozományba, birtokok vételárába, hanem adóba, hadi sarczba s fejedelmeknek szánt ajándékokba is. Másrészt pedig megmagyarázza az a fényűző élet, melyet a fejedelmek korában maga a fejedelmi udvar, a főurak és a nemesség kifejtett.

Az ötvösök általában az akkori városi életben igen jelentékeny szerepet játszottak. A fentebb említett nagyobb erdélyi városok erődítményeiben mindenütt találunk külön ötvös-bástyát. Gyakran tisztelik meg egyik-másik ötvöst a főbirósággal s küldik követekül a királyi és fejedelmi udvarba, sőt 1562-ben *Goldschmidt Simont*, mint a városi hadak kapitányát küldi ki a tanács János Zsigmond táborába.

A XVI-ik századi kiválóbb brassói mesterek sorából megemlítjük: *András* és *Antal* mestereket, *Fux Bertalant*, *Celestinust*, *Kylhaw Jánost*, *Loy Jánost*, *Simon* és *Márkus* mestereket és *Alchimista Mihályt*.

1528-ban a brassói biró többedmagával követségbe megy Ferdinándhoz Prágába. A követjárás a városnak akkori időben roppant pénzébe, 1840 forintba került. Ennek azonban jórésze arany kupákból, csészék- és szőnyegekből álló ajándékokra ment fel.

János királynak is több ízben küldenek ötvösműveket ajándékba, de ő maga is nagy megrendeléseket tesz. Így 1535-ben kupákat és egy zászlót, melyek tizenöt hordóba csepü közé pakolva szállíttatnak Váradra.

Érdekes, hogy a tanács 1533-ban egy aranyozott ezüstpoharat készíttet, melyet a lófuttatásra tüzött ki jutalmul.

A kis *Besztercze* városában 1547—1552-ig kilencz kiváló ötvös nevét ismerjük. 1549-ben Izabella királynénak e városban tett látogatása alkalmával beolvasztották a fehértemplomiak által a kerületnek fölajánlott ezüst keresztet és csináltattak belőle ezüst kancsót. A királynénak fölajánlott

kancsó igen nagy és díszes volt s meg volt aranyozva. A kis János herczeg számára 40 frton orgonát vettek, a királyi kincstárnok szintén kancsót kapott, míg Martinuzzi embere, Saffer Ferencz, csészét és kanalat, Izabella főszakácsa, Imre, kupát, a hat alszakács mindegyike pedig egy-egy ezüst kanalat. Egy-egy kanalat kapott még az öt trombitás mindegyike; a pohárnok, komornik és lovászmester pedig mindegyik kettőt.

Nagyszeben városában 1595—1605-ig 60 ötvösmester nevét ismerjük. Képzelhető, hogy e tíz év alatt mennyi remekművet készíthettek ezek. Mikor 1597-ben a polgármester az országgyűlésre megy, a fejedelemnek, a kanczellárnak, Bocskaynak, s még más négy főúrnak viszen ajándékba egy-egy kupát. A rettegett Básta zsarolásától is szép ötvösművek árán menekültek meg 1603-ban.

A *brassói* ötvösök sorából a XVII. században leginkább *Sommer Mihály* vált ki, a kit királybiróvá választottak. Ennél tanult a híres *Kecskeméti W. Péter* is, kinek az ötvösségről irott könyve hazai műtörténetünk egyik becses forrása. Rajta kívül egész sereg működő mesterrel találkozunk e század folyamán is. De a legelső helyen állott a maga ötvösműiparával Kolozsvár városa, hol a XV—XVII. századig 400 ötvös nevét ismerjük.

Az ötvösök munkáinak kelendőségét segítette elő az a mindinkább terjedő és tulzásokba menő szokás is, hogy a halottakat is drágaságokkal temették el. Így feljegyezve találjuk, hogy midőn 1559 október 15-én Izabella királynét Gyulafehérvárt eltemetik, Csáky Mihály kanczellár a királyné koporsójába teszi annak nagy pecsétlőjét és egy Brassóban készített aranyozott és drágakövekkel ékesített ezüst koronát.

Schaeser Bálint leánya, Margit, 1648-ban Brassóban elhalálozván, a kedves halottat nagy pompával temették el a templomban s karjait kettős sorokban gyöngyökkel, testét aranybrokát szövettel, aranyláncokkal és arany karkötőkkel diszíték fel. Fejére drága és szép gyöngyös párta-koronát helyeztek s azonfölül is még különféle drágakövekkel diszített ékszereket helyeztek melléje. Bogáthi Menyhértné, Kendy Zsófia, küküllővári sirboltjából előkerült leletek, a melyek zománczozott karpereczek, ugyanilyen nyaklánczs valami száz darabra rugó zománczos aranyboglárból, türkiszes fülönfüggőből, zománczos gyöngyös pártából és arany jegygyürűből állottak, bizonyítják, hogy ennek a divatnak a vagyonos középosztály és a főrangú világ egyaránt hódolt.

Bethlen Gábor fejedelem 1614-ben meglátogatván Brassó városát, a

tanács őt egy nagy díszedénynyel s a fejedelemasszonyt egy kilencz fontos ezüstkannával ajándékozta meg, az udvari méltóságok kupákat és szőnyegeket kapván ajándékba. A fejedelem innen követeket küldvén a portára, a velük adott ajándékok között negyven pár nagy, virágosan vert edényt s egy kredenczet említenek, a mely utóbbiban 12 tál, 12 tányér, 1 mosdómedencze, 1 kanna, 12 serleg, 12 kés, 24 kanál, 4 flaskó, 4 sótartó, 4 gyertyatartó, 4 gyertyakoppantó, szénserpenyő, 4 kisebb tálacska, továbbá egy nagy medencze és öntöző kanna foglaltatott, mindannyi vertművű ezüstből. A törökök viszontkövetsége szintén Brassóban pihent meg, mely alkalommal azoknak a város öt font nehéz kannát, öt serleget, 6 paripát, egy 300 forintos kocsit, két csákányt és egy pinczetokot ajándékoz.

A régi erdélyi ötvösművek jegyzékében gyakran találunk zománczos serlegeket, kupákat, kelyheket, násfákat, boglárokat s úgy ezen leirások, mint a mai napig fenmaradt ilynemű emlékek azt bizonyítják, hogy a zománczkészítés gyakorlata nemcsak igen el volt terjedve, hanem magas művészi fokon is állott. Szokás külön *erdélyi zománczról* is beszélni. Ez azonban nem egyéb, mint az általános magyar zománcztechnika, melynek jellemző sajátsága a sodrony felforrasztásával keretelt körrajz, mely azután leginkább vörös, sötétkék, lila, fekete és halvány rózsaszín zománczczal töltetik ki.

Még egyik erdélyi különlegesség az ötvösművek terén a mellboglár, mely különösen a szász női viseletben a mai napig fentartotta magát; a mely azonban eredetileg egyházi származású.

Mint már említők, a fejedelmi udvar minden tekintetben irányító hatással bir az ország szellemi és művészeti irányu fejlődésére s udvartartás, vagyis belső berendezés, öltözet, ünnepélyek, ékszerek, fegyverek és ötvösművek tekintetében az egykori Európa bármely udvarával vetélkedett.

Semmi sem gyakorolhatott a magyar nemzeti érzület fejlődésére jótékonyabb befolyást, mint egy nemzeti udvar létezése, mely a magyar elemnek központja volt. Ez volt a minta, mely szerint rendezték a főurak a maguk háztartását. Mindenik egy-egy palæstra lett, melybe már a gyermekek, mint apródok bevonultak s mint felserdültek a politika hagyományaival megismertettek. És hogy az egész szorosabb viszonyba füzessék, felállitá Rákóczy a nemesi társaságot, nőtelen ifjak számára, akkép rendezve, hogy az ifju nemesség színe, mint ennek tagja, udvarában egymásután megforduljon, — mondja ismét *Szilágyi*.

A fejedelmi udvarban egybehalmozott műkincseket illetőleg János Zsigmond 1571-ben kelt végrendeletében a régi Zápolya-kincseket a lengyel királyra hagyván, látjuk, mily roppant értéket képviseltek azok. Drága keresztjét, mely Korvin Jánosról maradt a családra, az országnak hagyományozta.

Az egyházak fölszerelésén s a főuri öltözködés ékszerein kívül, különösen az asztal fölszerelésében látunk bámulatos fényt kifejtve. Az asztalok valóban görnyedeztek a díszedényektől, arany és ezüst tálak és tányérok, valamint serlegek és kupáktól. *Bethlen Gábor* végrendeletéből tudjuk, hogy neki 450 címeres ezüsttálja volt.

Nem egy ezüstműves gyakorolta művészetét a régi forma fortélyos, csalóka és czifrás fedeles poharak készítésében. A fortélyos és csalóka poharaknak már neve is elárulja, hogy azokba többféle bort lehetett önteni és a vendégek rászedésére voltak szánva. Ezek közé tartoztak az u. n. kisasszony-poharak is. Ezeket a különben leányformának is nevezett poharakat sem lehetett folyadékkal asztalra tenni, mert a szoknya képezte a pohár öblét, a női felső testrész pedig úgy állott a szoknya fölött, mint egy csengetyű fogantyuja. Sokféle volt azon poharak száma is, melyeknek készítéséhez az aranyon, ezüstön kívül más anyagokra is volt szükség. Ilyenek voltak az elefántcsontból metszett s rendszerint igen drága poharak, továbbá az ezüstbe foglalt gyöngyházból s a strucztojásból alakított fedeles poharak. Előszeretettel foglalták ezüstbe a szerecsen- vagy kokuszdiót is. A kupa módjára készült és fedeles poharak képezték az átmenetet a fedeles kupákhoz. Ilyen fedeles pohár százszámra volt a fejedelmi pohárszékeken. Szokásban voltak még az úgynevezett czápás poharak és kancsók, melyeknek sima külseje czápabőr módjára volt igen finoman és egyenletesen pontozva. A czápás poharakat leginkább egybenjáróra készítették, úgy hogy a háromtól tizenkettőig folytonosan fogyó nagyságu pohár mind egymásba illett és a legfelsőre járt egy fedél. Bármennyit felsorolunk is, bizonyára nem merítettük ki a formák gazdagságát, melyek a művész fantáziájának a legtágabb teret engedik. Gyakoriak az állatformáju poharak is, leginkább a szarvas, jobbára azonban csak mint asztali dísz. A szárnyas állatokat utánzó formájuak közül gyakoriak a bagoly, strucz, pelikán, sólyom, kakas és sas formára készített poharak. A növényvilágból az alma, makk és körte formájuak a gyakoriak. Kedvelt formák ezenkivül az ananász formára hólyagosan vagy czikkesen vert kupák és serlegek. Nem kevésbbé voltak elterjedve a szőllőfürt formára készült poharak is. Szintén igen kedvelt forma

volt serlegeknél a csiga alakja, vagy ezüstből készítve, vagy maga a kagyló, a nautilus befoglalva aranyba, ezüstbe. Gyakoriak voltak ezenkivül a római és görög arany- és ezüstpénzekkel kirakott kupák, vagy régi tallérokból összeállított tálczák és tálak, valamint lángnyelvekkel diszített, úgynevezett verejtékes poharak.

Hát még mit mondjunk az ékszerekről és különösen a női ékszerekről. A Haller-codex XVI—XVII-ik századbeli képei és az erdélyi régi uri családok képes termei hű képét nyujtják ennek a viseletnek. Női fejdísz gyanánt látjuk szerepelni a zománczos virágu drágaköves rezgő tűket, majd a szép s megbecsült gyöngyös, gyémántos pártát, a mely úgy nézett ki a magyar barna szépségek fejei körül, mint azok a drágakövekkel kirakott glóriák a keleti madonnák képein. Gyakori dolog, hogy az övön, függőkön s násfán kívül maga a vállfüző karcsu dereka is el van árasztva drágakövekkel s vésett és zománczos csatokkal. Az asszonyok fejkötője drága aranycsipke, ékköves tűkkel, a vállfűző és szoknya színes selyem aranybrokát és nehéz aranyhimzés. Úgy, hogy nem csodálom az idegen követet, a ki egy lakomán jelenvén meg, azt hitte, hogy királynők gyülekezetébe lépett.

A legfényesebb magyar udvari élet Erdélyben kétségtelenül *Bethlen Gábor* idejében folyt. Az 1615—1627-ik évek közötti időből fenmaradt a fejedelem vásárlásainak jegyzéke, melyből kitünik, hogy Velenczében, Prágában, Bécsben, Linczben, Konstantinápolyban, Nándor-Fehérvártt, Danczkában és Krakkóban, valamint magyar- és erdélyországi városokban mennyi drágaságot és műkincset vásároltatott össze.

A temérdek ékszervásárlás csak onnan érthető, hogy az akkori szokás szerint a fejedelmek is kénytelenek voltak a nekik tett szolgálatokat ékszerek ajándékozásával megjutalmazni. Vettek a fejedelem ügynökei ezen időkben: «203 lat arany prémet, 24 rőf királyszín vont ezüst szövetet, 13 rőf tengerszín atlaszt, 17 rőf veres karmazsin dupla bársonyt, 100 rőf aranyos kárpitot, 100 arany boglárt, egy aranyos puskát, madárhoz valót, egy hüvely zománczos ezüst kést kalánostól, villástól, 11 arany rózsákat csináltattunk, úgymond és azon felül rubinttal és gyémánttal rakattuk ki, ehez vettünk 44 rubintot, egy iróasztalocskát, rézzel és mesterséges képekkel czifrázottat, egy íróládát fekete ébenfából, ezüsttel czifrázottat, egy öreg tornyos órát, egy úti ládát szerszámostul, ezüstből csináltat, hat egybenjáró poharat, 100 tábla-festett képet, egy öreg igen szép órát, egy ezüstből csinált úti kalamáris-ládát, két gyémántos fülbevalót, egy gyémántos homlokra való gyön-

gyöt, egy gyémántgyürűt, 72 gyémántos boglárt, 124 gyémántos gombot, 72 rubintos öreg boglárokat, egy nagy gyémántos függőt 5000 frt értékben, egy asszonynak való gyöngyökkel kivarrott keztyűt, egy sokféle bötüs gyémántos gyürűt, gyémántos kézfogásos gyürűt, 14 ezüst tálat, egy szép öreg réz gyertyatartót, 57 mindenféle metszett kristályedényt, 200 angliai ón tálat és 100 óntányért, 144 zománczos, gyémántos aranyboglárt, egy bokor kócsagtollat, 8000 aranyozott szeget a vörösbársony szekérhez, 144 spanyol módra csinált gyémántos rózsákat, 557 gyöngyszemet, egy násfát, egy gyémántos arany övecskét, egy veres bársony skófiummal varrott tegezt, két kézijat, 70 türkizt, 34 gyémántos gyürűt, 22 rubintos gyürűt, egy tábla gyémántgyürűt, egy rubintos aranyos köves botot, (buzogányt), 7 gyémántot az tolltokhoz, Velenczében a Szt. István piaczán lakó *Bartoló Cadorinak* adtunk 8 drb kárpitot megfestés végett, vettünk még egy himzett sátort, 14 rend aranylánczot, egy merőn gyémántos hajba való tűt, egy gyémántos arany övet, egy merőn gyémántos toll eleibe valót 3000 frtért, egy gyémántgyürűt 2000 tallérért, 24 merőn aranyos csészét, egy szép tiszta gyémánttal rakott aranylánczot 17 ezer tallérért, egy pár arany karpereczet hétezer, egy szép torokszoritót ötezer, egy szép medált ötezer, egy gyémántgyűrűt ötezer, egy gyémántokkal rakott pelikán függőt ezer tallérért, továbbá egy gyémántokkal, rubintokkal rakott arany pártát, négy gyémántot hatezer tallérért, egy gyönglánczot, kiben van 800 szem, négyezer tallérért, egy merő arany hüvelyű türkiszes kard, tíz skófiumos keszkenő, egy arany lóra való szerszámot, rubintost, smaragdost, jáspisost ezerszáz aranyértékben, száz kristálypoharat, egy öreg gyémánt klenódiumot kilenczezer, egy hegyes gyémántos gyürűt hatezer tallérért, három arany kupát rubintokkal rakvák, két öreg korsót és medenczét, 24 öreg aranyos kupával, ötven öreg fedeles üvegpoharat.» Kolozsvártt vettek egy gyémántos szegfűbokrétát, 101 tábla képet, egy patikás ládát, hol az orvosságok között négy forint ára petróleumolaj is van. Érdekes, hogy a Kolozsvártt vásárló ügynök az udvari ünnepélyekhez többször vesz «álorczákat» és «maskarákat» s hogy az egyik kiküldött Velenczében egy magyar lantost és hegedőst vált ki adósságaiból, hogy őket haza vihesse a fejedelem udvarába.

A műkincseknek azonban valóban szédítő sorozata tárul elénk a fejedelem végrendeletéből, melyben nejének, Brandenburgi Katalinnak hagyakozik. Itt első helyen áll a híres Pálffy-féle zománczos aranyserleg, melyet Pálffy Miklós 1598-ban Győr várának a törököktől való visszavételeért az

osztrák rendektől kapott s a mely ma ismét a Pálffy-család birtokában van, továbbá «három jáspisból való fedeles pohár, 5 termés kristálypohár, Delfin módjára csinált egy ezüst, aranyos pohár, elefánt tetemből csinált mesterséges tornyos pohár, egy öreg saspohár, az sason testállás vagyon, egy kigyókő csésze, borostyánkőből való mosdó két korsójával együtt, 24 darab öreg virágos Ábrám kupa, 24 öreg virágos harangforma kupa, 24 darab öreg hólyagos darvas kupa, négy mesterséges fedeles lábas öreg aranyos kupa, tíz darab gólyaforma pohár, malomforma pohár, articsóka forma pohár, almaforma pohár, 15 egybenjáró aranyos czápás pohár, 76 darab gyümölcsnek való aranyos lábas csészék, egy testállásos aranyos csésze, 450 darab aranyos ezüst tál, aranyos mosdómedencze korsóstól kilencz lábakkal, egy aranyos ampolnákkal körülrakott lábas tányér, három pár arany kengyel, egy széles skófium aranynyal szőtt maiczra csinált általtördelt zöld duplétos türkiszes lóra való szerszám, az homlok elője jáspisos és egy nagy türkiz benne, egy tengerszinű vontarany nyuszttal béllelt suba, két pár merő gyémántos gomb rajta, kikben vagyon számszerint ezernegyvenhét gyémánt, egy meggyszín sima bársony hiuz mállal béllelt suba, két pár rubinttal rakott aranygomb rajta, kikben vagyon számszerint százhetvennégy rubint, egy nagy öreg aranypohár zománczos fedeles, egy kisebb aranyfedeles pohár, ahhoz való egy aranycsészével együtt, melyben 230 arany vagyon, három gályaformára csinált pohár, két strucztojás poharak, egy bezoár kő csésze, ezer arany érő, két nagy öreg csészék, az Báthoryak czímere rajta, kilencz aranyos ezüstmedencze, kilencz aranyos korsók, tizennégy gyertyatartók különb-különbféle formára csinált, egy fehér vontezüst mente, nyuszttal béllelt, melyen vagyon tizennyolcz zománczos aranygomb, mindenikben egy-egy gyémánt, egy fekete vontarany virágos skófiumos szoknya, egy meggyszín bársony arany és ezüst skófiummal tűzött szoknya, egy testszín derék csudálatos szép matériából való, melyet Tatárországból hoztak, egy igen szép persiai sátor, két nagy öreg szekrényládák, asztalokra és ágyakra való aranynyal varrott drága fehér ruhák benne, egy fekete hebenom faláda, termés kristály oszlopai három renddel, réz aranyos képek rajta, az ládának fiai kövesek, kétezer arany ára, három ébenfa láda, ezüst virágokkal czifrázott, egyiken felül járó óra vagyon, egy ezüst műszeres láda, melyben asztalhoz, patikához, köpülyözéshez és borbély eszközhöz való ezüstszerszámok vannak, hétezer forint ára, ötven nagy és középszerű diványszőnyegek, két falra való selymes flandriai kárpitok, kin

az Sándor historiája vagyon, tizenötezer tallér ára, egy flandriai másik kárpit, kin az Dávid és Abigaill historiája vagyon, egy lóra való tiszta arany szerszám szügyellőstül, farmatringostul, orrára valóstul, rubinttal, smaragddal és öreg orientális gyöngyökkel rakva, *melyet az fejedelem szebeni ötvöstül vett*, nyolcz ezüsttel borított aranyos nyereg különb-különbféle bársonynyal borítottak, arany és ezüst skófiummal tüzöttek, három hegyes tőr merőn aranynyal borítottak, három régi pajzsok, három kürtök, *régi antiquitások*, egy gyöngyház csigaforma, ezüst aranyos pohár, egy jáspisos aranyos vért, egy tokban romladozott ládácska, melyet kétezer aranyon vettek, egy lótest állásos kupa, egy csonttal mesterségesen rakott puska, egy tokban igen mesterséges, mezei férgekkel elkészített szép fedeles kupa, egy lovas fedeles régiforma kupa, egy tornyos régiforma aranyos fedeles kupa, egy öreg kristály óra tokban, két zöld jáspiskőből csinált igen szép poharak, egy öreg ezüst füstölő, az Pálffy uram kardjaféle, fekete czápás, ezüstös aranyos kard, hét merő arany boglár az szijján, egy medály, a kinek a közepin egy négyszegletű táblagyémánt, körülötte ugyanazon foglalású apró gyémántok 14 darab, fölötte egy sisak, az is gyémántos, fölül öt öreg ága vagyon, mind gyémántocskákkal rakottak s azon felül holmi hadakozó szerszámok is körülötte és azok is mind apró gyémántokkal rakottak, egy pecsétnyomó aranygyűrű Báthory Istváné volt, másik Zápolya János pecsétnyomója, egy aranyos gálya, melyet Kassa városa adott, négy ezüst képecske.» Van ezeken kivül egy gyűrűről említés téve, melyben egy nagy tábla gyémánt volt s melynek értéke tízezer tallér volt. Ezt a gyűrűt Mogilla oláh vajda küldötte Bethlen Gábornak azért, hogy ez őtet a portánál támogassa. Ez azonban nem sikerülvén, a gyűrűt visszakövetelte a fejedelemtől, ennek halála után pedig az özvegy fejedelemnőt is perelte, de a gyűrűt nem tudták többé sehol sem megtalálni.

Apafi Mihály udvartartása nem kevésbbé fényes volt, s hogy a művészetek is istápoltattak benne, abból látjuk, hogy külön *udvari képirója* volt, kiről tudjuk, hogy fizetésén felül napjában négy finom czipója és egy itcze bora s inasának két czipója volt. Az ő műve az a nehány kép, mely a fejedelem ingóságai között előfordul: a négy évszak, mely az ember életkorát jelképezi, latin versekkel s hét darab különféle alakokkal festett spanyol fal.

Az udvari zenekar tizennyolcz tagból, tíz trombitás, három sipos és öt hegedüsből állott. Az ingóságok jegyzékében egy virginára, egy chalysre s egy hárfára találunk.

Az ötvösöknek Apafi udvarában is nagy szerepük volt. Az udvarnak kétféle ötvös dolgozott: az úgynevezett udvari conventiós s a nagyobb városokban lakó nevezetesebb ötvösmesterek. Amazok a fejedelmi udvarnál gyakran előforduló igazításokat, a lószerszámzat diszítését s az egyes apróbb megbizásokat teljesítették. Kupákat, medenczéket, tálakat, dísz- és emléktárgyakat, szóval nagyobb munkát már nevezetesebb mesterekre bizták. Megjegyzendő, hogy az udvarnál a finomabb munkát a rendes és legnagyobb conventiót húzó *franczia ötvös* végezte, kinek, sajnos, nevét nem tudjuk. Ez vette át a kivülről beérkező munkákat is. *Belényesi György* ötvös, a főpénzverőmester kapja azonban a legtöbb megbizást. A fejedelemasszony, Bornemissza Anna 52 girát nyomó ezüst czimerét is ő készítette el. 1686-ban ugyan ő három finom ezüstös, zománczos poharat, egy finom zománczos palaczkot, Bethlen Gábor arczképét tartalmazó medaillont, egy köves, zománczos csattot, egy ugyanolyan boglárt és egy száz arany értékű igen szép zománczos serleget kap kezéhez javítás végett. Egyik jegyzékében Belényesi maga mondja, hogy által ad egy «a magunk módjára csináltatott zománczos kupát». Mint látjuk tehát, a zománczozás művészetének még ezen korban is igen nagy divatja volt.

Belényesi volt ezenkivül mint szakértő a fejedelem éremgyűjteményének is őre. E gyűjtemény zacskókban csoportokra osztva őriztetett. Egy helyt találunk utalást reá, midőn «egy pogány római s egy Mátyás király aranya» illető erszényeikben rendeltetnek elhelyeztetni. Különben már Rákóczy Györgynek nagy hajlama volt az éremgyűjtésre, a ki bécsi műárusokkal állandó összeköttetésben is állott.

Különösen kedvelte Apafi a szép órákat, két conventiós franczia órása volt: *Moman Pelto* és *Treben Jakab*. A fejedelemnek 18 darab zsebórája volt: egy nyakban vető, melyet az övébe akasztott, 6 darab bécsi zománczos, 3 darab franczia, melyeken naptár is volt, 1 darab perczes óra, melyen perczmutató volt, a fejedelem czimerével és egy kristályos. Öreg, vagyis fali órája volt: egy golyóbisos fertályos óra, egy ingaóra, egy ládaforma, kivül halhéjas. Érdekes, a mit *Apor Péter* idevonatkozólag említ: «Sok óra volt az házban: az többi között egy az asztalán állott, mint egy bojtos kicsin kutyácska, mikor ütni kellett, megmozdult az asztalon, valahány óra volt, annyiszor az száját feltátotta s annyit ugatott, mintha valóságos kutya lett volna». Ez a kutyás óra egy igen díszes asztal közepén állott, több alakos (szarvassal, Cupidóval) órának közepette.

Az asztal felszerelésében itt is nagy pompát fejtettek ki. Erdélyben, úgy látszik, a keletről származott szokás volt, hogy ebéd, vacsora, szóval minden étkezés, sőt minden fogás étel után a lakmározók kezeiket mosták, a vizet ezüst, nagyobb vendégség alkalmával aranyos mosdómedenczében hordozták az inasok. Ételfogás után kisebbet, a vendégség végén öreg medenczét. Innen van ezenkori leltárainkban a sok medencze.

A fejedelmi asztalon járó közel kétszáz kupából megemlítjük a következőket: Egy kupa, melyen a passio van, egy másik 1648 évszámmal és Apafi Boldizsár nevével, egy Mátyás király-féle, egy emberképes kupa, egyen kiverve száz esztendeig való emberélet, egyiknek magas tetején az erdélyi lobogó, egynek széles tetején ezüst bárány s egy másikon egy járó ezüstös német van kiábrázolva.

Díszes zászlós kupákat s nagy ezüst korsókat kölcsönös ajándék fejében gyakran a lengyel királynak is küld Apafi.

Szokásban volt a fejedelmi udvarnál az egyes külföldi udvaroktól s az alattvalóktól kapott nagyobb értékű ajándékokat vagy ritkaságokat külön állványokon elhelyezni.

Egy állványon voltak Teleki Mihály ajándékai: egy Mátyás király-féle kard, egy zománczos öv, az unitáriusoktól adatott pokálok, kirakott nyelű kések, az oláh fejedelemtől adott czápás kardok s díszes övek, a lengyel királytól adott aranyos evőeszközök s a velenczei tanácstól küldött egy díszes tintatartó és török tollas botok. Külön említtetnek az ifjú fejedelem karácsonyi ajándékai, melyeket a franczia királytól, a bécsi udvartól, a szultántól és a lengyel királytól kapott.

A lószerszámokban drága nyergekben is nagy fényt fejtettek ki. Apafinak 15 arany és 12 ezüst kengyele említtetik. De nem kevésbbé értékesek fegyverei is. Fejedelmi díszkardjának markolata zománczos volt s 61 arany súlyú diszítés volt rajta. Bársonynyal béllelt pánczélinget hordott a díszmeneteknél, karvasai ezüstösek, meggyszínű bársonynyal bélleltek, azonfelül ékes kövekkel kirakott ezüst paizst hordott, sisakján arany oroszlán ragyogott s a karmazsin kantárhoz ezüst pánczélkeztyű járult.

Mindezeken felül, mikor a fejedelem 1690-ben meghalt, fogarasi várában ötvenkét láda drágaságot leltároztak.

E műkincsek egy része még megvan 1725-ben is, a midőn II. Apafi Mihály feleségének, Bethlen Katának, hagyatékában leltároztatik. Ott találjuk még közötte Kemény János kardját, egy 11-szögű fejedelmi bot, ara-

nyozott csíkokkal czifrázva, fején négyszögre csiszolt nagy cseh gyémánt, másik ébenfából való, feje aranyozott ezüst, aranyos lemezzel bevonva, köröskörül 25 török rubinttal és 26 türkizzel ékesítve, továbbá egy óra, rajta szárnyas madár, mit fénylő réz levelek és figurák vesznek körül, tetején meztelen kis gyermek, a ki jobbjában koronát tart érczből öntött szörnyektől támogatva, a másik asztali óra, ezüst lemezzel bevont fából készítve, aranyozott ezüst figurák diszítik; alakja bazilikaszerű, tetején ércz emberkép áll, kerek aczél paizs, középen kidomborodva, beleégetett virágokkal diszítve s karmazsinnal bevonva, pánczél vagy rézlánczocskákból álló ing, nyakravalója hajtható, különböző ragyogó kövecskékkel diszítve; melléről a nap visszatündöklik, közepén kis rézlánczocskán három nagyobb kővel diszítve, alul csipkézett.

De e két fényes udvaron kivül a többi fejedelmek és erdélyi főurak drágaságai között is találunk nagybecsü műkincsekre. Így *Báthory Kristóf* gyulafehérvári udvarában 1580-ban volt egy nagy kupa, mely Mátyás királyé volt, egy másik, mely szintén régi módra volt csinálva, tetején egy ember állott s kigyó tekeredett reája, egy másik ismét emberi alakkal, mely hátán vitt valamit, újra egy másik, melynek tetején paizsos vitéz állott s végül még egy kupa, melynek tetején egy emberi alak egyik kezében almát, a másikban pedig egy pálczát tartott, melyen két zöld zománczos kigyó tekerődzik, továbbá egy aranyozott ezüst kanna, melyen Judit, Lucretia és Dávid historiája volt kivésve, ismét egy másik a feszület historiájával s egy Ádám és Éva alakjával.

Varkócz uram ingóságainak leltárában 1584-ben ismét találunk emlékezést egy Mátyás királytól maradt lábas öreg medenczéről és három zománczos násfáról, melyek egyikében egy gyermek, a másikban ember és oroszlán s a harmadikban két kis ember és két kutya zománczos alakja volt látható.

Majd *Bocskay István* fejedelemnek 1606-ban felsorolt kincsei között olvasunk egy násfáról, melyen egy asszonyember s mellette két kis gyermek, egy másikról, melyen 25 gyémánt, hat tábla rubint, két smaragd és gyöngyök között a geometria és mathematika egy férfi és egy nő alakjában van zománczos figurákkal ábrázolva, egy harmadik násfán Krisztus urunk zománczos képe vagyon, köröskörül drágakövekkel kirakott kínzó szerszámaival, míg egy negyedik drágakövekkel kirakott zománczos pelikánmadár. Nem kevésbbé művészi kivitelü lehetett egy másik köves medálja, melyen Szent György zománczos képe volt, paizsa közepén egy nagy hegyes gyé-

mánttal s még egy fehér zománczos arany medálja, melyben egy korsóból három rubintok és gyémántokkal kirakott szekfűszál nőtt ki.

Általában az asztali felszerelések művészi kivitelére is igen sokat adtak. Mikor 1620-ban *Bethlen Gábor* nehány megbizottját Prágába küldte bevásárlások végett, a részükre kiadott utasitásra sajátkezűleg vezette reá, hogy «igen reá kell vigyázni, hogy szép formáju, új inventió, úgymint gálya, ember, vad, halformán való kupák is legyenek vásárolva».

I. Rákóczy Györgynek 1643-ban ugyancsak Gyulafehérvárott összeirt temérdek drágaköves ékszere között találunk egy szívforma zománczos násfát 64 gyémánt és 63 rubinttal kirakva, egy másikat 26 mogyorónagyságú gyémánttal és zománczos galambbal s egy zománczos boglár rózsákból és gyöngyökből összeállított nyakéket, melyen 4191 keleti gyöngy volt, továbbá egy fedeles aranypoharat és arany kannát, egy aranyba foglalt kristálypalaczkot, öt aranyos apró órácskát és egy kristály ládát.

Majd a *báró Bálintit* család levelei között olvasunk 1660 táján egy násfáról, mely aranyból készült bárány, fehér zománczczal, rubinttal és smaragdokkal kirakva, egy másik násfáról, «melybe minden hadi szerszám igen szépen bele van csinálva» s gyémánttal, rubinttal és zafirral kirakva, továbbá egy aranyos kerek mosdómedenczéről, melyen «Diana vadászata s a hold képe vagyon rajta. A korsója is merő aranyos, alól egy mezítelen gyermek, delfin-halon ülve tartja az korsót. A csorgóján egy kétfarkú szirena ül, feljül is egy mezítelen gyermek áll az tetején.»

Mikor gróf Széchy Mária, a későbbi híres «Murányi Venus» 1627-ben nőül ment gróf Bethlen Istvánhoz, a nagy Bethlen Gábor unokaöcscséhez, a menyasszony hozományában a murányi családi kincstárból temérdek műkincs került Erdélybe. Bethlen korán elhunyván, másodszor ment férjhez Rozsályi Kun Istvánhoz. Kitől midőn elvált, hozományát visszaperelte. E perben követel vissza Mária grófnő a többek között «egy igen-igen régi paizsot, mely még Attiláé, első magyar királyé volt valaha, a mint hiszik». De így folytathatnók ezt köteteken keresztül, Kornis Zsigmond 1642-iki, Barcsai Ákosné 1661-iki, Kemény Simon 1662-iki és Wesselényi Pálné 1690-iki leltáraiból.

A kelettel való gyakori és hosszas érintkezés folytán a szőnyegek divatja szokatlanul elterjedt épen Erdélyben; úgy hogy uri házaknál százszámra találjuk különösen az apró imaszőnyegeket. Református és unitárius egyházak templomi felszerelései között még ma is ritka szép példányok találhatók.

És most az a kérdés, hogy mindeme temérdek kincsből maradt-e fenn a mi korunkra is valami.

A sok ellenség, mely Erdély földjét dulta, mindezeket a kincseket kergette s a hol érte, rabolta és hurczolta ki magával az országból. *Fráter György* szamosujvári várában 1551-ben 250,000 magyar forint, 889 márka nyersarany, 2453 márka ezüst és 4000 Lysimachus arany, továbbá nagyszámu arany- és ezüstedény, aranylánczok, drága öltönyök, egy királyilag gazdag asztalkészlet és 300 díszló volt elhelyezve. Mindezek az ő meggyilkoltatása után közprédára jutottak.

Mikor *Castaldo* 1553-ban elhagyta Erdélyt, 50 nagy társzekéren szállíttatta maga után az összeharácsolt kincseket.

De nagy veszedelme volt még a nemes fémekből készült műkincseknek az a szokás is, hogy a hűtlenség czímén notázott főurak lefoglalt, vagy hadjáratban elfoglalt kincseit, tekintet nélkül magasabb műértékükre, összetörették, beolvasztották és pénzzé verették. De tették ezt főuraink maguk is, ha pénz dolgában megszorultak, vagy épen hadi adót, sarczot, vagy váltságdíjat kellett fizetni.

1660-ból, midőn Ali pasa tört be Erdélybe, olvassuk följegyezve, hogy «Ez időben Szebenben nem győztek elegendő tallért verni, annyi nemes zúzatta össze arany és ezüst ékszereit, annyi polgár és paraszt feleségének övét és kapcsait».

És mindezek daczára Erdély egyházaiban és templomaiban, váraiban, kastélyaiban és udvarházaiban ma is számos és nagybecsű műkincs őriztetik, bizonyságául a hazafias kegyeletnek, melylyel nemzetünk történelmi emlékeit annyi küzdelmes századon át s annyi veszély között is megőrizte.

Erdélyi származású és eredetű műkincseket őriznek *a m. n. múzeum Budapesten, továbbá a kolozsvári erdélyi múzeum s a Kárpát-egyesület ottani múzeuma, a nagyszebeni báró Bruckenthal-féle múzeum, a nagyenyedi Bethlen-collegium, a marosvásárhelyi Teleki téka és az ottani református collegium, a sepsiszentgyörgyi székely múzeum, Nagy-Szeben, Brassó, Besztercze és Segesvár városok gyűjteményei, gróf Teleki Sámuel, gróf Bánffy György, báró Bálintit József, a gróf Bethlen-család több tagja, báró Kemény Kálmán, gróf Teleki Tibor, báró Apor Károly, Barcsay Kálmán, gróf Kornis Emil, Lázár Jenő, báró Szentkereszty Béla, gróf Kornis Viktor, báró Apor István, báró Bánffy Zoltán, Barcsay Domokos és Matskássy Ferenczné gyűjteményei.* Az egyházak közül a kolozsvári ref.

és unitárius egyház, az ottani szent Ferencz és kegyesrendi templomok, a nagydemeteri evangelikus, a zalathnai ref. egyház, a csernátfalvi, fogarasi, zágoni, alsóláposi, erzsébetvárosi, krasznaczégéni és mihályfalvi, mákói, bonczhidai, csiknagyboldogasszonyi, csikkarczfalvi, nagyselyki, prázsmári, nagydisznódi, kisselyki, lemneki, szentágotai, nagyekemezői, deési, nagyszebeni, brassói, nagyenyedi, berethalomi, beszterczei, segesvári, marosszentkirályi, vécsi, marosvásárhelyi, gyergyószentmiklósi, medgyesi egyházak, a mikházai, kézdivásárhelyi és csiksomlyói kolostorok, továbbá a tordai, szamosujvári, vajdahunyadi, vízaknai, székelykereszturi, székelyudvarhelyi templom és végül a gyulafehérvári székesegyház birnak számos nagybecsű ötvösművel.

Ezek közül csak megemlítjük a lemneki, nagyselyki és nagydisznódi XIV-ik századbeli kelyheket, az ugyancsak odavaló remekművű zománczozott ereklyetartó keresztet ugyan e korból a kínszenvedés domborművű jeleneteivel, továbbá a szintén ezen egyház tulajdonát képező XV-ik századi úrmutatót, kristály házacskával, kálváriajelenettel és két térdelő angyalalakkal, mely szintén egyike elsőrangú emlékeinknek.

Hasonló nagybecsű műkincs a kolozsvári ref. egyház úrvacsora osztáshoz való színarany kelyhe. Talpa hatkarélyú, szára hatszögű s gazdagon van zománczozva. Áttört művű kosara az öblös kupát csaknem teljesen elfödi s a zománczos diszítmények között 18 tojásdad medaillonban Krisztus kínszenvedésének jelenetei vannak domborműben ábrázolva. Szélén két sorban bibliai tartalmú fölirat van bevésve. Fenekén Rákóczy György zománczozott czímere 1641 évszámmal és fölirattal. A kehely szárán bekarczolva találjuk a mester nevét ekképen: «Coloswarat. *Broser István* czinalta. Anno 1640».

A XV. század nagy kehelysorozatából különösen kiválnak a gyulafehérvári székesegyház magyaros virágdiszítményű sodronyzománczos kelyhei, melyeknek legdíszesebbje a Suky Benedek-féle kehely, jelenleg már az esztergomi kincstár egyik ékessége.

A székelyföld egyik nevezetességét képezik régi domborműves harangjai, melyek közül különösen kiemelendők a tarcsafalvai, bordosi, székelykereszturi és szentábrahámi XIV-ik századi, az ugyancsak kereszturi, csehétfalvi, rugonfalvi és szentmártoni XV-ik s a szentléleki és magyarzsákodi XVI-ik századi harangok.

Felemlíthetjük még a csernátfalusi XV-ik századbeli remek kelyhet, a

hodgyai XIV-ik századbeli ónkannát, az oroszhegyi és szentlászlói XV-ik századbeli kelyheket, a feketehalmi XVII-ik századbeli alakos fedeles kupát, majd a híres *Hann Sebestyén* XVII-ik századbeli szászföldi ötvösmester nagyszebeni és zalatnai kupáit. A nagyszebeniek maguk mondják róla egy feliratban, hogy városuk e mester működése által második Augsburggá lőn.

Kiváló erdélyi ötvösművek még az erdélyi múzeumban levő XVII-ik századbeli zománczos, fedeles serleg, az I. Rákóczy Ferencz-féle zománczos fedelű pohár s végül Kemény Jánosnak és Báthory Istvánnak tulajdonított zománczos kardok a m. n. múzeumban.

A magángyűjtemények becsesebb emlékei közül kiemelhetjük gróf *Bánffy György* kupáit, régi díszkardjait. Szép felirata van egy kenyértartó ezüst tálczájának: «Elmulik a világnak ábrázatja, de a ki az isten akaratját cselekszi, megmarad mindörökké». Az összes erdélyi főuri gyűjtemények között azonban bizonyára leggazdagabb a gróf *Teleki Sámuelé*, kinek sáromberki kastélyában az ötvösművek mellett különösen a régi fegyverek és dísz lófelszerelések, nyergek, csótárok bilincselik le figyelmünket. Legszebb közöttük egy XVII-ik századbeli nyereg, melynek magyaros kápája van. A nyeregváz rajta finom aranyozott ezüstlemezzel borított s áttört filigrán és ezüst alapu sodronyzománcz műben magyar stylű virágokkal diszített. A zománczszínek: fehér, zöld, világoskék, fekete és sárga. A kápát magas, rekeszes foglalványban rubint és smaragd sor szegélyezi. A nyeregtámla hátsó lapja hasonló diszítésű. Az egész nyergen 597 ékkő van. A kis nyeregvánkos és az oldaltakarók biborpiros bársonyból, magyar stylű, leginkább stylizált rózsa és tulipán virágdiszítéssel, aranynyal himezettek.

De az ötvösműveken kivül a régi erdélyi életnek különös fényt kölcsönzött a sok szép színes selyem, arany és ezüst skófiumos himzés, melylyel a nők művészi keze a ruházatot, az asztal- és ágyneműt, különösen pedig a ref. egyházak úrasztalterítőit elborította.

A millenniumi s a legutóbbi párisi világkiállításon Erdély enemű emlékeinek szemkápráztató sorozatát láttuk, melyeket ott báró *Bornemissza Polyxena*, gróf *Mikes Tima*, báró *Józsika Irén*, gróf *Toldalagi Anna* és gróf *Bethlen Alexandra* állítottak ki. A régi hagyományok alapján készülő műhimzés a székelyföldön még ma is igazi nemzeti iparszámba megyen, mely a sok szép régi magyar motivum megőrzése által hazai műiparunknak megbecsülhetetlen szolgálatot tett.

XVII-ik századbeli emlékei közül megemlítjük Brandenburgi Katalin

fejedelemasszonynak az orsz. iparművészeti múzeumban levő virágos kék bársony vállfűzőjét, mely magyar stylű virágokkal, aranynyal és ezüsttel van dúsgazdagon kihimezve. Hasonló művészi munkával diszített szoknyája a kolozsvári múzeumban van.

A magyar élet nemzeti vonásait, régi fényét, nyelvének tisztaságát, nagyjelentőségű történelmi emlékeit, hajdani műveltségének bizonyítékait őrizte meg a török pusztítás s az elnyomatás nehéz századaiban a hazának Erdély népe. Azóta e testvér országrész neve nemcsak a «szépséges», a «kincses», hanem a «hazafias» Erdély.

Dr. Szendrei János.

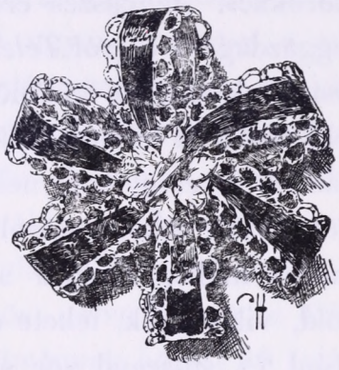

M.T. AKADÉMIA
KÖNYV-
TÁRA

KÉSZÜLT: KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN.

FALSZŐNYEG.

ERDÉLY MEGHÓDOLTATÁSÁT ÁBRÁZOLJA.

KÉSZITETTE: CHARLES MITTÉ NANCYBAN.

XVIII. SZÁZAD.

Ő CSÁSZ. ÉS APOST. KIRÁLYI FELSÉGE SCHÖNBRUNNI KASTÉLYÁBAN.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

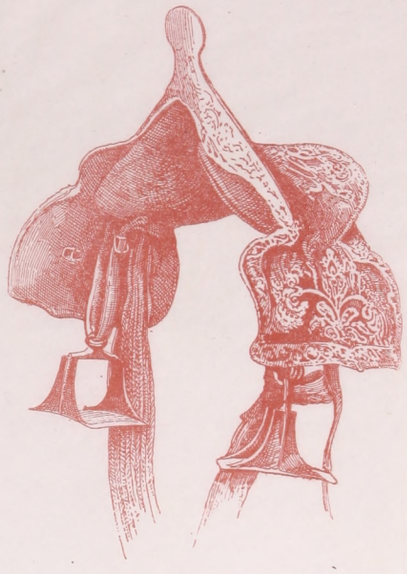

NYEREG

VÖRÖS BÁRSONYNYAL BORITOTT,
BŐRBŐL KIVÁGOTT ÉS ARANYSZÁLLAL KIVARROTT
CZIFRASÁGOK DISZITIK.

XVII. SZÁZAD.

AZ ORSZ. MÁGY. IPARMŰVÉSZETI MUZEUMBAN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

III
2

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

KEHELY

SZINARANY, ZOMÁNCZCZAL DISZITETT.

KUPÁJÁN KRISZTUS ÉLETÉBŐL MERITETT DOMBORMŰVŰ JELENETEK.

MAGYAR MUNKA. XVII. SZÁZAD.

A KOLOZSVÁRI REFORM. EGYHÁZ TULAJDONA

V
11

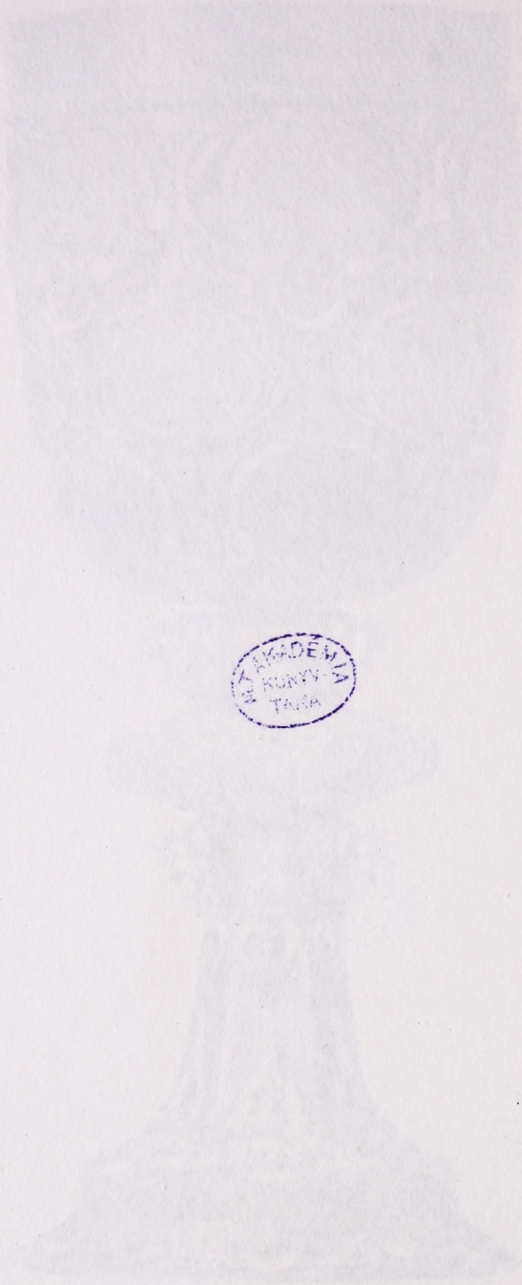

ALT AKADEMIA KUNYV-TARA

FEDELES SERLEG

EZÜST, RÉSZBEN ARANYOZOTT.

H. PETZOLD NÜRNBERGI MESTER MUNKÁJA.

XVI. SZÁZAD.

AZ ESZTERHÁZY HERCZEGEK FRAKNÓI KINCSTÁRÁBAN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

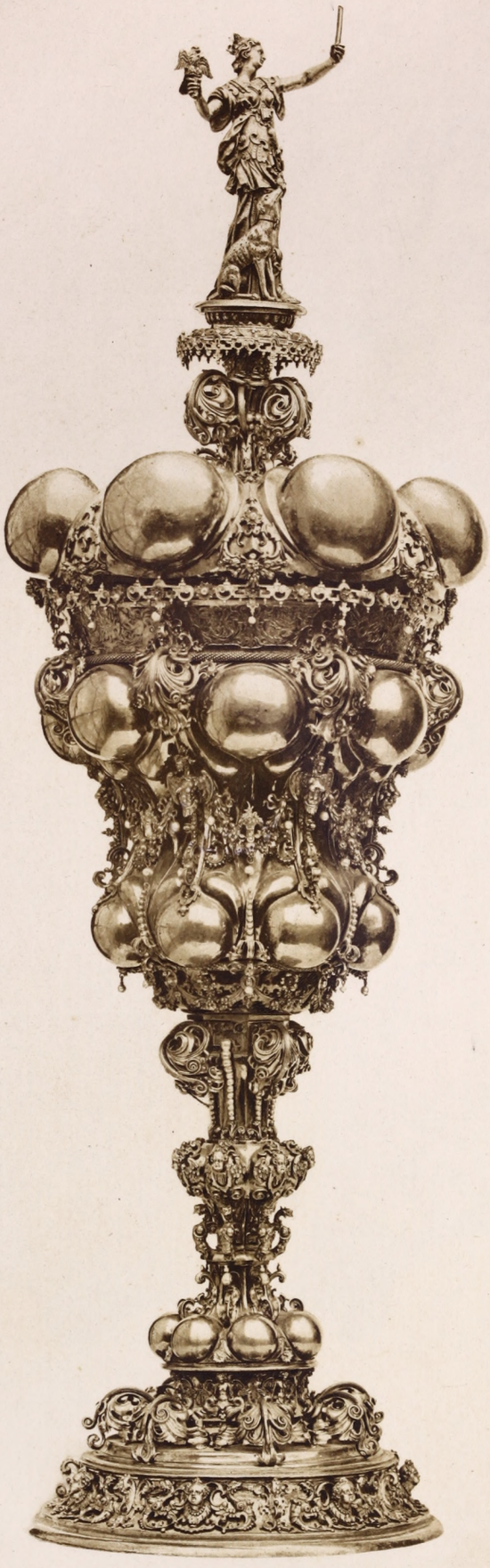

III
4

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TÁL ALÁ VALÓ LAP

FEHÉR MÁZAS, SZINESEN DISZITETT FAIENCE,

HOLICSI GYÁR, XVIII. SZÁZAD.

AZ ORSZ. MAGY. IPARMÜVÉSZETI MUZEUMBAN.

KÉSZÜLT KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

III 5

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

KÉSZÜLT: KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN.

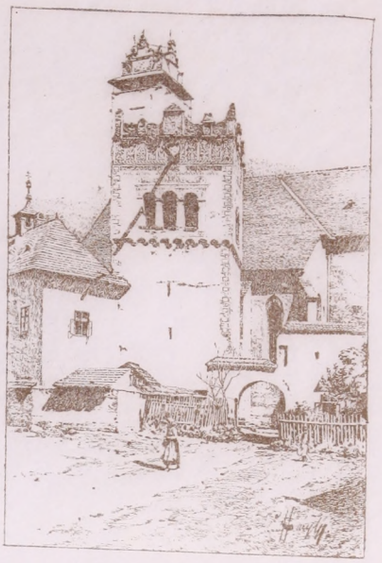

A KÉZSMÁRKI HARANGTORONY.

XVI. SZÁZAD

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

BRANDENBURGI KATALIN VÁLLFŰZŐJE

BÁRSONY, ARANY-ÉS EZÜSTSZÁLLAL HIMZETT.

XVII. SZÁZAD.

AZ ORSZ. MAGY. IPARMŰVÉSZETI MUZEUMBAN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

KÉSZÜLT KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

NYEREG

KÁPÁJA ARANYOZOTT EZÜSTTEL BORITOTT,
SODRONYZOMÁNCZCZAL ÉS DRÁGA KÖVEKKEL DISZITETT.
ÜLÉSE VÖRÖS BÁRSONY, ARANYSZÁLLAL HIMZETT.

MAGYAR MUNKA, XVII SZÁZAD.

TELEKI SAMU GRÓF TULAJDONA.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

FEDELES SERLEG.

CSÉSZÉJE CHRYSOPRAS,
FOGLALVÁNYA ARANYOZOTT EZÜST;
A ZÁPOLYA CZIMMERREL DISZITETT.

XVI. SZÁZAD KÖZEPE.

AZ ESZTERHÁZY HERCZEGEK FRAKNÓI KINCSTÁRÁBAN.

KÉSZÜLT KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

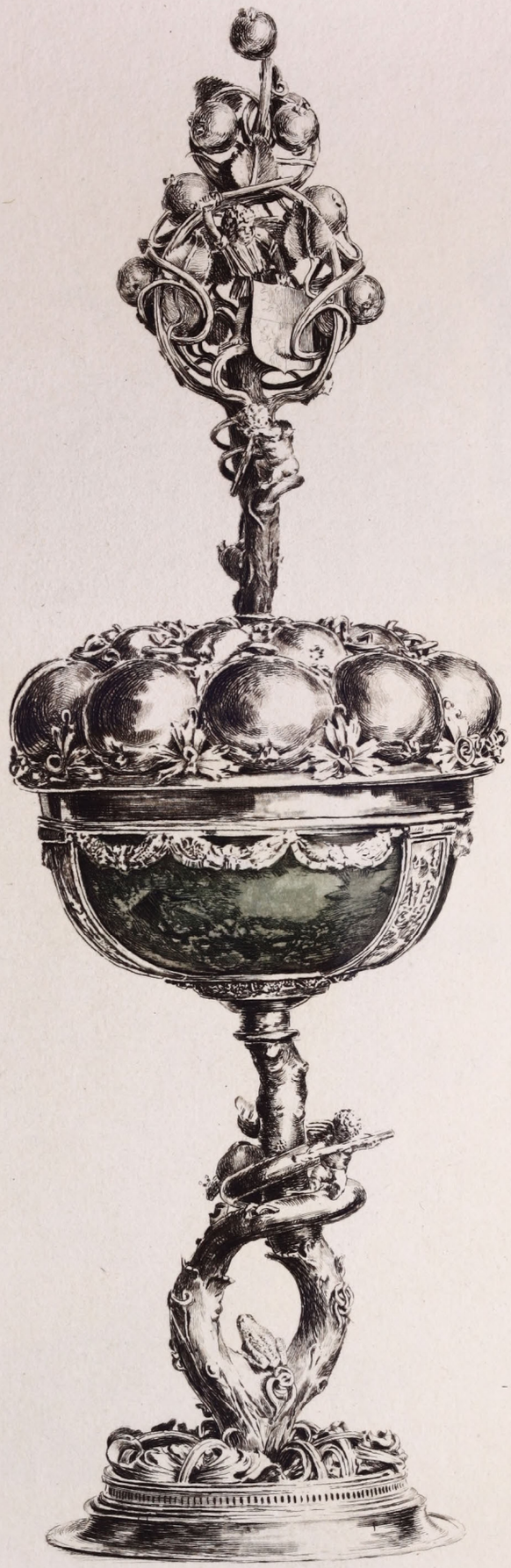

H. GUERARD

III
9

MTA KÖNYVTÁR

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

FEDELES KUPA

ÖBLE NARVAL AGYARBÓL FARAGOTT.
FOGLALVÁNYA ARANYOZOTT EZÜST,
ZOMÁNCZOLT ÉS GRÁNÁTOKKAL KIRAKOTT.

XVII SZÁZAD.

AZ ESZTERHÁZY HERCZEGEK FRAKNOI KINCSTÁRÁBAN.

G. GAREN

III
10

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

SZENT ISTVÁN KIRÁLY MELLSZOBRA

EZÜST, RÉSZBEN ARANYOZOTT.

FRANCESCO BARBERINI BIBOROS MEGBIZÁSÁBÓL KÉSZÜLT 1635-BEN.

OLASZ MUNKA.

A ZÁGRÁBI SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

III
11

MTA AKADÉMIA
KÖNYV
TÁRA

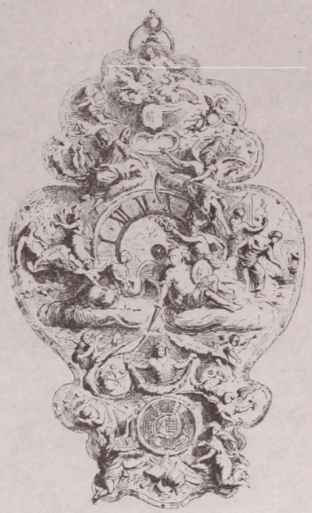

FALI ÓRA

DOMBORÚ MIVŰ MITOLOGIAI ALAKOKKAL
ÉS ALLEGORIÁKKAL DISZITETT.
EZÜST, JEL : JACOB KAZOLCZ IN WIENN.

XVIII. SZÁZAD.

AZ ESZTERHÁZY HERCZEGEK FRAKNÓI KINCSTÁRÁBAN.

KÉSZÜLT : KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE
III
12

KÉSZÜLT: KÁDÁR GÁBOR MŰTERMÉBEN.

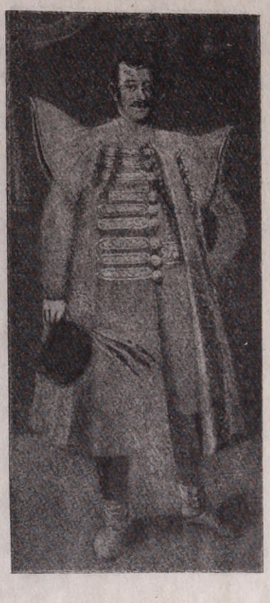

ESTERHÁZY SÁNDOR GRÓF

ARCZKEPE.

OLAJFESTMÉNY A XVII. SZÁZADBÓL.

A FRAKNÓI VÁRBÓL.

III
13

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA